

**KEŞŞÂF TEFSİRİNE GÖRE ÂYET VE
SÛRELER ARASINDAKİ
MÛNASEBET VE ÂHENK**

Şerif GEDİK

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. Hüseyin GÜLLÜCE
2014**

Her hakkı saklıdır

TC.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Şerif GEDİK

KEŞŞÂF TEFSİRİNE GÖRE ÂYET VE SÛRELER ARASINDAKİ
MÜNASEBET VE ÂHENK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Hüseyin GÜLLÜCE

ERZURUM - 2014

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

10/02/2014

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “KEŞŞÂF TEFSİRİNE GÖRE ÂYET VE SÛRELER ARASINDAKİ MÜNASEBET VE ÂHENK” adlı eser-metin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, eser-metin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ ☐ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

10/02/2014

Şerif GEDİK

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Hüseyin GÜLLÜCE danışmanlığında, Şerif GEDİK tarafından hazırlanan bu çalışma 10/02/2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Hüseyin GÜLLÜCE

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
I. MÜNASEBET'ÜL KUR'AN	1
II. MÜNASEBET'ÜL KUR'AN İLMİNİN ÖNEMİ	2
III. MÜNASEBET İLMİNİN BİR İLİM DALI OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI	5
IV. MÜNASEBETİ TESBİT ETMEDE UMUMİ KAİDELER	8
V. MÜNASEBET İLMİNİN DİĞER KUR'AN İLİMLERİYLE İLİŞKİSİ	9
VI. MÜFESSİRLERİN TENASÜB KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMLARI.....	11
VI.I. Münasebet İlminin Varlığını Kabul Edenler	11
VI.II. Münasebet İlmini Kabul Etmeyenler.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM

TENASÜBÜN MANASI, KISIMLARI VE ÇEŞİTLERİ

1.1. TENASÜBÜN MANASI.....	20
1.1.1. Tenasübün Lügat Manası	20
1.1.2. Tenasübün İstılah Manası	21
1.2. SİYAK ve SİBAK KAVRAMLARI	22
1.3. TENASÜB ÇEŞİTLERİ	23
1.3.1. Tanzir التنظير	23
1.3.2. İstidrad الاستطرات	26
1.3.3. Tahallus التخلص	29
1.3.4. Mudadde المضادة	30
1.3.5. İntikal الانتقال	32
1.3.6. Teşabühü'l Etraf تشابه الاطراف	33
1.3.7. Hüsnü'l –Matlab حسن المطلب	33
1.3.8. İhtiras إحتراس	34
1.4. TENASÜB İLMİNİN KISIMLARI.....	36
1.4.1. Âyetler Arası Münasebet	36

1.4.1.1. Âyetin Mahiyeti Özellikleri Tertibi.....	36
1.4.1.2. Âyetlerin Birbirleriyle Olan Münasebeti	38
1.4.1.3. Âyetlerin Baş Tarafıyla Sonu Arasındaki Münasebet	41
1.4.1.4. Âyet İçi Münasebet.....	43
1.4.2. Sûreler Arası Münasebet	45
1.4.2.1. Surenin Mahiyeti Özellikleri Tertibi	45
1.4.2.2. Bir Surenin Diğer Sureyle Olan Münasebeti	49
1.4.2.3. Sûrenin Baş İle Bir Önceki Sûrenin Sonu Arasındaki Münasebet...	51
1.4.2.4. Sûrenin Baş Tarafıyla Sonun Arasındaki Münasebet.....	52

İKİNCİ BÖLÜM

ZEMAHŞERİ'NİN HAYATI VE TEFSİRİ

2.1. ZEMAHŞERİ VE HAYATI.....	54
2.2. ESERLERİ	59
2.2.1. Esasü'l-Belağa.....	59
2.2.2. Acebu'l-Ucâb Fî Şerhi Lâmiyyeti'l-Arap	60
2.2.3. El-Mufasssal Fî Sinâ'Âti'l-İ'râb	60
2.2.4. El-Enmûze	60
2.2.5. Ruüsü'l-Mesail.....	60
2.2.6. El-Fâik Fî Garîbi'l-Hadîs.....	61
2.2.7. El-Müstaksâ Fî Emsâli'l-Arab	61
2.2.8. Makâmât	61
2.2.9. Mukaddimetü'l-Edeb	61
2.2.10. Divanü'z-Zemahşeri	62
2.3. TEFSİRİ VE METODU	62
2.3.1. Tefsiri.....	62
2.3.2. Metodu.....	63
2.4. KEŞŞÂF'IN KAYNAKLARI.....	65
2.4.1. Tefsir Kaynakları	65
2.4.2. Hadis Kaynakları	66
2.4.3. Kıraat Kaynakları	66
2.4.4. Dil ve Nahiv Kaynakları	66

2.4.5. Edebi Kaynaklar.....	67
2.5. ZEMAHŞERİ'Yİ ELEŞTİRENLER	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEŞŞÂF TEFSİRİNE GÖRE ÂYET VE SÛRELER ARASINDAKİ MÜNASEBET VE ÂHENK ÖRNEKLERİ

3.1. BAKARA SÛRESİ	69
3.2. AL-İ İMRAN SÛRESİ.....	89
3.3. NİSA SÛRESİ.....	94
3.4. MAİDE SÛRESİ	102
3.5. ENAM SÛRESİ.....	106
3.6. ARAF SÛRESİ	108
3.7. ENFAL SÛRESİ.....	111
3.8. TEVBE SÛRESİ.....	112
3.9. YUNUS SÛRESİ	115
3.10. HİCR SÛRESİ.....	123
3.11. İSRA SÛRESİ.....	126
3.12. MERYEM SÛRESİ.....	127
3.13. TAHA SÛRESİ.....	128
3.14. ENBİYA SÛRESİ.....	130
3.15. HAC SÛRESİ	132
3.16. MÜ'MİNUN SÛRESİ	133
3.17. FURKAN SÛRESİ	135
3.18. ŞUARA SÛRESİ	136
3.19. NEML SÛRESİ	136
3.20. ANKEBUT SÛRESİ	137
3.21. FATİR SÛRESİ.....	138
3.22. SAFFAT SÛRESİ.....	140
3.23. SAD SÛRESİ	141
3.24. ZÜMER SÛRESİ	142
3.25. MÜ'MİN SÛRESİ.....	143
3.26. ŞURA SÛRESİ	143

3.27. AHKAF SÛRESİ.....	145
3.28. MUHAMMED SÛRESİ	146
3.29. MÜMTEHİNE SÛRESİ	147
3.30. TARIK SÛRESİ	148
3.31. ĞAŞİYE SÛRESİ.....	149
 SONUÇ.....	 150
KAYNAKÇA	152
ÖZGEÇMİŞ.....	157

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KEŞŞÂF TEFSİRİNE GÖRE ÂYET VE SÛRELER ARASINDAKİ
MÜNASEBET VE ÂHENK**

Şerif GEDİK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin GÜLLÜCE

2014, 157 sayfa

**Jüri: Prof. Dr. Hüseyin GÜLLÜCE
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU**

Âyet ve sûreler arasındaki eşsiz âhenk ve uyumu ortaya koyarak Kur'an'ın mucizevîliğini beyan etmeye çalışan ilim dallarından birisi de Münasebet'ül Kur'an ilmidir.

Biz de bu çalışmamızda münasebet ilminin tarifini, tenasübün çeşitlerini ele almakla birlikte, Zemahşeri'ye ait Keşşâf isimli tefsiri inceleyerek bu eserde yer alan âyet ve sûreler arasındaki uyum ve âhenk ilişkisini ortaya koymaya çalıştık. Âyetler arasındaki uyuma temas edilirken ayetlerdeki bazı kelimelerin birbirleriyle olan uyumuna da değinilmiştir. Zemahşeri'ye ait görüşler serd edilmekle birlikte diğer bazı müfessirlerin de o konu hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler : âyet, sûre, münasebet, tenasüb,

ABSTRACT

MASTER THESIS

**ACCORDING TO KEŞŞAF INTERPRETATION THE HARMONY AND
RELATIONSHIP BETWEEN VERSES AND SURAHS**

Şerif GEDİK

Advisor: Prof. Dr. Hüseyin GÜLLÜCE

2014, 157 Pages

Jury: Prof. Dr. Hüseyin GÜLLÜCE

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

Münasebet'ül Qur'an is one of the branches of science that aims to manifest the miraculousness of Qur'an by putting forth the unique harmony and concordance between verses and surahs.

In our this study, as well as handling the types of relevance, the definition of the science of relationship, we have tried to put forth the harmony and concordance relationship between verses and surahs as examining the Keşşaf Interpretation which belongs to Zemahşeri.

While touching on the concordance of verses, the concordance of some of the words with one another in the verses is also touched upon. Along with propounding opinions of Zemahşeri, some other interpreters opinions on the issue is also given place.

Key Words: Verse, surah, relationship, harmony

KISALTMALAR DİZİNİ

A Ü.	: Ankara Üniversitesi
Bkz	: Bakınız.
bs.	: Baskı.
cc	: celle celalühü
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
İst.	: İstanbul
mad.	: Maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
neş.	: neşreden
sad.	: sadeleştirme
sav	: sallallahu aleyhi vesselam
TDK	: Türkiye Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
ter.	:Tercüme.
thk.	: Tahkik
ths.	: Tarihsiz.
yay.	: Yayınları.
YYÜİF.	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

ÖNSÖZ

Kur'an kendisinde hiçbir şek ve şüphenin olmadığı ilahi bir kitaptır. Bu kitap bütün insanlığa gönderilmiş olan Hz. Peygamber (sav) tarafından insanlara tebliğ edilmiştir. Kur'an'ı ilk tefsir eden insan da Hz Peygamber (sav)'dir. Hz Peygamber (sav)'den sonra başta sahabe olmak üzere her dönemde Kur'an âyetlerini açıklamaya insanların yaşamış oldukları dönem ve zamana göre tefsir etmeye gayret gösteren müfessirler olmuştur. Bunun yanında Kur'an'ın icazını ortaya koyma O'nun nazmı ve belagatindeki kusursuzluk ve eşsizliği gözler önüne sermek için de çalışmalar yapılmıştır. Kur'an'ın bu mucizevî yönüne vurgu yaparak âyet ve sûrelerin hatta âyetin kendi içerisindeki bütünlüğünü ortaya koyan Münasebet'ül Kur'an ilmi ortaya çıkmıştır.

Keşşâf Tefsiri edebi bir tefsir olmakla birlikte birçok belâğî nükteleri kendi içerisinde barındıran orijinal bir eserdir. Zemahşeri bu eseriyle kendisinden sonra gelen bütün müfessirleri etkilemiş ve müfessirler arasında önemli bir konuma ulaşmıştır. Münasebet konusunda da acaba bu edebi eserde hangi bilgilere yer verilmiş olabilir düşüncesinden hareketle böyle bir çalışma yapmanın uygun alacağını düşündük. Bu çalışmamız iki kısımdan meydana gelmektedir.

Bu çalışmamızın giriş kısmında münasebet ilminin tarifi, tarihçesi, bu ilme eserlerinde yer veren âlimler, bu ilmin varlığını kabul etmeyenlerin görüşü gibi konular ele alınırken birinci kısımda ise tenâsüb ilminin tarifi, çeşitleri, bu ilimle ilgili bazı kavramların izah edilmesi, ayet ve sureler hakkında bir takım bilgilere yer verilmiştir.

İkinci kısımda ise Zemahşeri'nin hayatı, meşhur olan eserleri, tefsiri, bu tefsirinde kullanmış olduğu metot ve tefsirinin kaynaklarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise bu tefsirde yer alan âyet ve sûreler arasındaki münasebet örnekleri yer almaktadır. Ayrıca bu çalışmamızda âyetlerin Arapça metnine yer verilmiş ve bu âyetlerin mealleri ise Diyanet İşleri Başkanlığının çıkarmış olduğu meal esas alınarak aktarılmıştır.

Bu çalışmamızda yardımlarını bizden esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Hüseyin GÜLLÜCE'ye ve emeği geçen tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

GİRİŞ

I. MÜNASEBET'ÜL KUR'AN

Tenasüb denilince her ne kadar akla Kur'an ilimlerinden bir ilim gelse de konunun anlam çerçevesi daha geniş ve kapsamlıdır. Münasebet'ül Kur'an denilince âyet ve sûrelerin birbirleriyle veya âyetin sûrenin içerisinde yer alan bir grup âyetle veya sûrenin geneliyle olan irtibatı ve ilişkisi akla gelmektedir. Âyet ve sûreler arasındaki münasebet, Kur'an'ın nazmını, belağı güzelliğini ve aktarılmak istenen manayı en veciz bir şekilde ortaya koymak suretiyle Kur'an'ın mucizevî yönünü gözler önüne sermektedir. Çünkü Kur'an 23 yıl gibi bir zaman zarfında peyder pey nazil olmuş ve âyetlerin nüzul sebepleri farklı farklı olsa bile âyetler arasındaki âhenk öyle bir ustalıkla dizayn edilmiştir ki böyle bir kitabın âlemlerin Rabbi olan Allah'tan başkası tarafından indirilmesi mümkün değildir.

Münasebet ilmi ile Münasebet'ül Kur'an'ı aynı telakki eden âlimler olduğu gibi bu ilimlerin birbirlerinden farklı olduğunu ayrı ayrı ele alınıp incelenmesi gerektiğini benimseyen âlimler de vardır. Münasebet konusunda kapsamlı bir çalışma yapan Burhaneddin b. Ömer el-Bikâî (885/1480) *“Nazmu'd-Dürer fî Tenasübi'l Âyi ve's Süver”* isimli eserinde tenasüb ilmi ile Münasebet'ül Kur'an'ın ayrı ayrı tarifini yapmıştır.

Bikâî tenasüb ilmini şöyle tarif eder:

“Tenasüb ilmi, kelimelerin ard arda dizilişindeki münasebeti ve hikmeti bildiren bir ilimdir.”

Münasebet'ül Kur'an ilmini ise “Kur'an'ın cüzlerinin (âyet ve sûrelerinin) kendi aralarındaki tertibin illetini ve hikmetini bildiren bir ilimdir.”¹

Bikâî'nin yapmış olduğu bu tariftten anlaşılacağı üzere tenasüb ilmi ile Münasebet'ül Kur'an ilmi her ne kadar birbirlerine yakın bir ilim olsa bile aralarında fark vardır. Münasebet'ül Kur'an ilminin konusu, âyet ve sûreler arasındaki uyum ve münasebeti ortaya koymak ve bu âyet ve sûreler arasındaki insicamı tesbit edebilmektir.

¹ Burhaneddin İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmu'd-Durer fî Tenasübi'l Âyi ve's Suver*, Kahire 1992, I, 5-6.

Tenasüb ise sadece âyet ve sûreler arasındaki âhengi ortaya koymakla sınırlı bir ilim değildir. Bu açıdan tenasüb veya münasebet diye isimlendirdiğimiz bu ilim Münasebet'ül Kur'an olarak isimlendirilen ilimden daha kuşatıcı ve kapsamlıdır. Diğer bir ifadeyle tenasüb ilmi daha geniş bir alanı kuşatmışken Münasebet'ül Kur'an ilmi ise daha özel bir alanı kapsamaktadır.

Yukarıdaki açıklamalarımızdan anlaşıldığı gibi bu iki kavram arasındaki fark zahirdir. Ancak bu iki kavram arasında herhangi bir ayrım gözetmeyip bu kavramları aynı kabul eden âlimlerimiz de vardır. Biz de bu çalışmamızda yer yer bu kavramları birbirlerinin yerine kullanacağız.

II. MÜNASEBET'ÜL KUR'AN İLMİNİN ÖNEMİ

Kur'an-ı Kerim 23 yıl devam eden bir vahyin tamamlanması sonucunda Allah tarafından gönderilmiş ilahi bir kitaptır. Âyetler topyekûn indirilmemiş farklı zamanlarda çeşitli sebeplere binaen nazil olmuştur. Buna rağmen âyet ve sûreler arasında inanılmaz bir âhenk ve insicam söz konusudur. Şayet âyette geçen bir kelimeyi kaldırıp aynı anlamı taşıyan başka bir kelime kullansanız âyetin âhengini bozmuş olursunuz. Çünkü Allah âyetlerdeki her bir kelimeyi öyle seçip yerleştirmiştir ki kelimelerden birini yerinden oynattığınız da ya kelamın lafzında ya manasında veyahutta insicamında bir değişime yol açarsınız ki bu da Kur'an'ın mucizevî ve belağî özelliğine uygun olmaz. Bu da göstermektedir ki âyet ve sûreler arasındaki uyum ve âhenk bizzat Allah tarafından düzenlenmiştir. Beşerin bu konuda her hangi bir etkisinin olması söz konusu değildir. Bu yönüyle âyet ve sûreler hatta âyette geçen kelimeler arasındaki uyum ve âhenk Kur'an'ın mucizevî ve belağî yönüne vurgu yapan en önemli unsurlardan birini teşkil etmektedir.

Kur'an öyle mucizevî bir kitaptır ki Allah bu kitabında bütün insanlığa meydan okuyarak hiçbir beşerin Kur'an'da yer alan bir sûrenin benzerini getiremeyeceğini bunu gerçekleştirmek için aralarında şiir ve söz söyleme konusunda en kabiliyetli insanları bile bir araya getirseler bundan aciz olacaklarını beyan etmiştir. Bu hakikati Allah Yunus sûresinin 38. âyetinde şöyle ifade etmiştir.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرِيَهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَعْظَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah’tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın.”

Hız Peygamber (sav)’e birçok kevnî mucize² verilmiştir. Bu kevnî mucizeler muayyen bir zaman ve mekânla kayıtlı olup, özel bir şahıs veya gruba gösterilmiş ve orda bulunan muhataplar da ister sahabe topluluğu olsun ister müşrik olsun bu mucizeleri bizzat müşahade ederek bunların vukuuna şahit olmuşlardır. Kur’an ise Hız Peygamber (sav)’e verilen her zaman ve her yerde bütün insanlığın okuyarak müşahade edebileceği umumi, ebedi ve en büyük mucizedir.

Kur’an’ın mucizevî bir yönünü de âyet ve sûreler arasındaki münasebet ilmi teşkil etmektedir.

Elmalılı Hamdi Yazır âyet ve sûreler arasındaki münasebetin önemini şu sözleriyle ifade etmektedir. “Allah kelâmının nazım ve fasılası ile beşer kelâmının sec’a ve kafiyesi arasında fitrat ile sanat arasındaki büyük farkı görmemek kabil değildir. Malûmdur ki fitrat hendesesi sonsuz, sanat hendesesi sınırlıdır ve bunun için fitrat eseri canlı, sanat eseri cansızdır. Fıtratta her hangi bir binanın, herhangi bir hayat sahibi varlığın âza ve eczası sonsuz bir değişim ve tenasübün hâsılasıdır. Biz her hangi bir ağacın yaprakları arasında güzel tecanüsü ifade eden mükemmel tenâsüb ve temasülû fark ederken her yaprağın diğerlerinden ancak sınırlı olmayan bir ölçü ile ölçülebilecek mükemmel bir değişim arz ettiğini ve bu değişimin hiç bir lahza durmayıp her an artarak değiştiğini de görürüz. Ve bunların uzak şekilleri arasındaki hendesîlerini kesirsiz ölçmemiz hiç bir zaman mümkün olmaz. Bunun içindir ki biz ayan-ı vücudun son sınırını tasavvur edemeyiz, onları nihâyet bir Şuhut halinin birleşme anı veya onun akseden hayali ile tanırız. Fakat bir mimarın sanat eseri olan en nefis bir binadaki sınırlı ölçü ve sabit uzaklıkları arasındaki sabit bir tenasüb ve sınırlı bir ölçü ile tamamen ölçebiliriz. Çünkü o ne olsa yine sınırlı bir tasavvurun ifadesidir. Şayet sonsuz bir kesire tesadüf edersek bunun da fitrata dönüyor olduğunu biliriz. Bunun gibi sec’a ve kafiye

² Allah tarafından Peygamberlere verilen olağanüstü harkulede şeyler olup Allah’ın koymuş olduğu düzeni, devam ede gelen adetini bozan şeylerdir. Bu mucizelere hissi mucize de denir. Hız Peygamber (sav) işaretiyle ayın ikiye bölünüp belli bir müddet bekledikten sonra tekrar birleşmesi ve Hız İbrahim (as)’ın ateşte yanmaması gibi.

her ne olursa olsun sınırlı bir tenasüb ve sabit bir düzen hiss olunur. Ne kadar belîğ ve selis olursa olunsun onda bir külfet ve tekellüfün şaibeleri vardır. Çünkü nisbetler, irtibatlar tasavvura sığan sınırlı bir ölçünün tatbikinin neticesidir. Bundan dolayıdır ki biz mutlak nesirde daha fazla tabilik hissediyoruz. Fakat bunu da ne kadar güzel olursa olsun ölçü ve kafiye'deki nüfuz ahengi ve kelâm'da istenen anlayış ve kavramanın en büyük garantisi bulunan ifadenin vecizliği gibi meziyetlerden mahrum buluruz. Hâlbuki Kur'an nazmının tenasübündeki ölçüsü büsbütün başkadır. O sınırlı bir ölçü değildir, o tasavvura sığan sınırlı bir tenasübün, sabit bir düzenin ifadesi değil fitratın cömert, hareketli ve farklı farklı olan sınırı konulmamış tenasübünün ifadesidir.”³

Ebubekir İbnu'l-Arabî (543/1148) ise münasebet ilminin önemini şu sözleriyle ifade etmektedir. “Kur'an âyetlerinin bazısının bazısına irtibatı manaları birbirine kenetlenmiş tek kelime gibidir.”⁴

Razi bu ilmin önemini şöyle ifade etmektedir. Kur'an'ın lafızlarının fesahati manalarının şerefi bakımından nasıl muciz ise yani mucize ise tertip ve âyetlerin dizilişi de öyledir.⁵

Zerkeşi ise *el-Burhan* isimli eserinde bu konu hakkında geçmiş müfessirlerin münasebet ilmine pek önem vermediklerini dile getirmektedir. Bunu şöyle ifade eder “Âyetler arasındaki münasebeti bilmenin faydası kelâmın bazı cüzleri ile diğerleri arasındaki irtibatı ortaya çıkarmaktır. Bu irtibat taşları birbirine kenetlenmiş sağlam bir bina görüntüsü verir. Bu pek ince tarafları olan bir iş olduğundan geçmiş müfessirlerin çoğu buna ihtimam göstermemişlerdir.”⁶

Razi, Bakara sûresinin son bölümünün tefsirini yaparken şöyle demektedir: “Bir kimse bu sûrenin nazmındaki letaifi ve tertibindeki güzelliği düşünürse, Kur'an lafızlarının fesahati, manalarının şerefi bakımından muciz olduğunu bilir. Keza yine o, tertibi ve âyetlerinin dizimi yönünden de mucizdir. Üslubu sebebiyle Kur'an'ın muciz olduğunu söyleyenlerin maksadı bu olsa gerektir. Gördüm ki, müfessirlerin ekserisi bu işe yanaşmamışlar ve bundaki ince esrara vakıf olamamışlardır. Bu hususta gerçek durum, şairin dediği gibi şöyledir:

³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, (sad. Heyet), Azim Dağıtım Yayıncılık, İstanbul 1992, I, 33-34.

⁴ Celaleddin Suyuti, *el-Itkan fi Ulumi'l Kuran*, Daru İbn Kesir, Dimeşk-Beyrut 2006, II, 976.

⁵ Bedruddin Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumi'l Kuran*, Darul Marifet, Beyrut 1994, I, 132.

⁶ Zerkeşi, 1994, I, 131-132.

*"Yıldız ki, onun suretini gözler küçük görür. Küçük olmaksaki günah yıldızın değil, gözündür."*⁷

Elmalılı Hamdi Yazır ise âyet ve sûreler arası münasebet ilmini tefsirin ruhu olarak değerlendirmiş ve tefsirinde münasebet ilmine gereken önem ve özeni göstermiştir.⁸

Sonuç olarak şunları söylemek yerinde olacaktır Kur'an'daki hiç bir kelime rastgele seçilip gelişi güzel âyetler içerisine serpiştirilmiş değildir. Aksine her bir kelime ifade edilecek manayı, aktarılacak istenilen mesajı en doğru ve en güzel bir şekilde ifade edilebilmek için özenle seçilmiştir. Allah (cc) âyetlerini insanlar tarafından anlaşılması, zihinlere ve kalplere yerleşmesi için göndermiştir. Bunu gerçekleştirirken de Allah Kur'an'ın estetik ve belâğî yönüne de önem vererek her açıdan mükemmel bir kitap indirmiştir.

Münasebet ilmi de Kur'an'ın kendi içerisindeki uyum ve ahengi ortaya çıkarmak suretiyle Kur'an'ın bu mucizevî yönüne ışık tutmayı hedeflemektedir.

III. MÜNASEBET İLMİNİN BİR İLİM DALI OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI

Âyet ve sûreler arasındaki münasebeti tesbit etmek, bunu, akli ve nakli delillere dayandırarak ispatlamak, sanıldığı kadar kolay değildir. Bu yüzden, sahabe ve tabiin devri ile daha sonraki devirlerde, Kur'an'ın bu özeliği üzerinde pek düşünen olmamıştır. Çünkü İslamda Kur'an'a dayalı her ilim, tedricen gelişmiştir. Sarf nahiv, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, icaz, belagat, meani ve beyan gibi ilimler, birbirlerinden kısmen ya da büyük ölçüde istifade ederek müstakil birer ilim haline gelmişlerdir. Saydığımız bu ve diğer ilimler, Kur'an tefsiri için kaçınılmaz bir öneme sahiptirler. İslamda ilk müdevven ilmin hadisle tefsir olduğu göz önünde tutulursa, diğer ilimlerin tedvini, hicri II. asrın ortalarından başlayarak hicri V. asrın ortalarına kadar sürmüştür. Şu halde her ilmin tekâmülü, usul ve eserleriyle sağlam bir yapıya kavuşması uzun bir zamanın geçmesine bağlı kalmıştır. Münasebet ilmi de; icaz, belagat, beyan, meani ilimlerine büyük ölçüde dayandığı için gelişmesini haklı olarak bu ilimlerin gelişmesine bırakmıştır.⁹

⁷ Suyuti, 2006, II, 977.

⁸ Elmalılı, 1992, I, 66.

⁹ Sakıp Yıldız, "Âyetler ve Sureler Arasındaki Münasebet" *Diyanet Dergisi*, Sayı: 21, 1985, s.13.

Münasebet ilminin varlığından söz eden âlimlerin ortak kanaatine göre bu ilim ilk defa Bağdat'da hicri 4. Asırda Ebubekir en-Nisaburi (324-936) tarafından sözlü olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Büyük edebiyat ve şeriat âlimi olan Nisaburi'nin talebelerine tefsir dersi verirken yeri geldikçe *Şu âyet şunun yanına niçin konmuş? Şu sûrenin şunun akabinde getirilmesindeki hikmet nedir?" şeklinde sorular sorarak bunların arasındaki münasebeti açıkladığı ve yine bu zatın Bağdat'taki âlimleri bu inceliklere vakıf olamadıkları için kınadığı zikredilmektedir.*¹⁰

Bundan iki asır sonra münasebet konusu üzerine konuşan Ebu Bekir İbnü'l-Arabî(v.543-1148)'dir. Zerkeşi *el-Burhan* adlı eserinde şu bilgileri nakleder: İbnü'l-Arabî *Siracü'l-Müridin* adlı eserinde "*Âyetlerin birbiriyle irtibatı, manaların birbirini tamamlaması, cümlelerin muntazamlığı bakımından âyetlerin tek kelime gibi oluşunu ele alan bu ilim, değerli bir ilimdir. Bir âlimden başkası bu hususa eğilmedi. O da sadece Bakara sûresinin âyetleri arasındaki münasebetiyle ilgili bir eser meydana getirdi. Sonra Allah bize bu konuya eğilmeyi nasip etti. Fakat ilgi gösteren olmadı. Halkın tenâsüble ilgili fikirlerimizi yanlış değerlendirdiğini görünce, çalışmayı durdurup neticeyi Allaha havale ettik*" *der.*¹¹

Kur'an'ın icaz ve belağı yönünü mükemmel bir şekilde tefsirinde ele alan Zemahşeri münasebet ilmine de eserinde yer veren ilk müfessirlerdendir. Zemahşeri âyetlerin kendi içerisindeki uyum ve ahengine vurgu yaparken bütün âyet ve sûreleri ele almak suretiyle münasebeti yoğun bir şekilde işlemiş değildir. Her âyet ve sûre arasındaki münasebete temas etmek yerine kendisince uygun görmüş olduğu âyetler arasındaki münasebete temas etmiştir. Zemahşeri kendisinden sonra gelen müfessirleri münasebet konusunda etkilemiştir. Münasebetten bahseden birçok müfessir eserinde ondan alıntı yapmak suretiyle nakilde bulunmuşlardır.

Tefsirinde âyet ve sûreler arasındaki münasebete sistematik bir şekilde ve diğer müfessirlere göre daha kapsamlı ve açıklayıcı bir şekilde yer veren Razi'dir.(606/1209) İsmail Cerrahoğlu'nun ifade ettiğine göre Razi'nin *Mefatihü'l-Ğayb* isimli tefsiri âyet ve sûreler arasındaki tenâsübün etraflıca ele alındığı ilk tefsirdir.¹²

¹⁰Zerkeşi, 1994, I, 136, Bikâf, 1992, I, 7; Suphi Salih, *Mebahis fî Ulumi'l Kuran*, Darul İlmil Melayin, Beyrut 1881, s.151.

¹¹ Zerkeşi, 1994, I, 136, Suyuti, 2006, II, 976.

¹² İsmail Cerrahoğlu, "Fahreddin Razi ve Tefsiri", *A.Ü. İslam Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, ss. 7-50.

Münasebet konusunu ilk olarak eserinde belli bir sistemi takip ederek veren bir kişi olarak Razi dikkat çekmektedir. Razi âyetler arasındaki münasebeti beyan ederken tabi ki kendisinden önceki müelliflerin bu alanla ilgili görüşlerinden istifade etmiştir. Ancak Razi'ye kadar bu alanla ilgili sistematik bir çalışma yapıldığından bahsetmek pek mümkün değildir. Kendisinden sonra gelen müfessirlerin hemen hemen pek çoğu âyetler arasındaki münasebet konusunda ondan istifade etmişlerdir.

Razi'den sonra tefsirlerinde âyetler arasındaki münasebete yer veren Endülüslü âlimlerden Ebu'l Hasan Ali b. Ahmet el-Haralli (638/1240) ve Şerafuddin Ebu'l-Fadl Muhammed b. Abdullah el-Mursi (655/1257) ile İbn Ebi'l-İsbai'l-Misri'dir.

Münasebetu'l-Kur'an konusunda ilk müstakil eser, Endülüs ulemasından Ebu Cafer b. Zubeyr'in (708/1309) yazdığı *el-Burhan fî Tertibi Suverî'l-Kur'an* olmuştur. Eser henüz yazma halindedir, sûreler arasındaki münasebeti göstermeye çalışır.¹³

Âyet ve sûreler arasındaki münasebeti geniş biçimde ele alan, tefsirinde bu konuyu kendinden önceki ve sonraki müfessirlere nazaran daha ciddi ve titizlikle işleyen müfessir, Burhaneddin Bikâî (885/1480)'dir.¹⁴ Müfessir, *Nazmud-Durer fî Tenasubi'l-Ayi've's-Süver* adındaki eserini yazarken, yapılan tenkitler üzerine çalışmasını bırakır, âyet ve sûreler arasındaki münasebeti göstermedeki haklılığını ispatlamak için *Mesa'idu'n-Nazar li'l-İşrafi 'ala Makasıd's-Süver* adındaki eserini kaleme alır. Süleymaniye Kütüphanesi Reisülkkütâb bölümü 96 numarada kayıtlı bu eser, 238 yapraktır. Eserde, münasebetle ilgili bilgilerle, bütün sûrelerin maksudu üzerinde durulur, aralarındaki münasebet gösterilmeğe çalışılır. *Nazmud-Durer* adlı tefsirini tamamladıktan sonra, tefsirin bir nevi kısaltılmış şekli olan, daha ziyade münasebet üzerinde duran *Delaletu'l-Burhani'l-Kavim'ala Tenasubi'l-Kur'an'il-Azim* adlı hacimli eserini tamamlar. Kılıç Ali Paşa kitaplığı 77 numarada kayıtlı bu eser, 833 yapraktır, nüshada bazı eksiklikler mevcuttur.¹⁵

Kur'an ilimlerinin her dalında eser kaleme alan Suyuti Münasebet'ül Kur'an sahasında da iki önemli eser telif etmiştir. Bunlardan biri "*Tenasüku'd-Dürer fî Tenasübi's-Süver*" isimli eserdir. Bu eserinde sureler arasındaki münasebeti ele almış, Fatiha suresinden Nas suresine kadar bütün surelerin önceki surelerle arasındaki

¹³ Necati Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, YYÜİF Yay.. Van 1994, ss. 218-219.

¹⁴ Suyuti, II, 976.

¹⁵ Kara, 1994, ss. 83-84.

münasebet vecihlerini göstermiştir. İkinci önemli eseri ise küçük bir risale olan “*Meraside’l-Metali fi Tenasübi’l-Makati ve’l Metali*” isimli eseridir.¹⁶

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Ebubekir en-Nisaburi ile Ebubekir İbn-i Arabî Münasebet’ül Kur’an ilminin temellerini atan kişiler iken Razi münasebet ilmini sistemleştiren Bikâî de bu ilmin zirvesini oluşturan kişilerdir.

IV. MÜNASEBETİ TESBİT ETMEDE UMUMİ KAİDELER

Her ilim dalının kendisine ait usul ve kaideleri vardır. Âyet ve sûreler arasındaki münasebeti bulmanın bazı esasları usul uleması tarafından tesbit edilmiş bu usul ve kaideler çerçevesinden hareketle âyet ve sûreler arasındaki münasebet gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak ne var ki münasebeti tesbit etmek çok kolay bir mesele değildir. Münasebet bazen açık olabileceği gibi bazen ise gizlidir. Münasebet gizli olduğu zaman müfessirin büyük bir gayret ve çaba sarf etmek suretiyle Kur’an’ın hedef ve gayesini göz önünde tutmak şartıyla akıl ve mantığından istifade etme mecburiyetindedir. Bikâî bu konuda şöyle demektedir “*Bazı âyetler vardır ki münasebeti bulmak için üzerinde aylarca düşündüm.*”¹⁷

Her ne kadar münasebeti tesbit etmek zor olsa da ulema kendi gayret ve çabaları çerçevesinde bazı usul ve kaideler koymuş bu usul ve kaidelere uymak suretiyle münasebeti tesbit etmeye çalışmışlardır. Bikâî *Nazmu’d-Dürer* isimli tefsirinde Fatiha sûresinin tefsirine başlamadan önce hocası Ebu’l Fadl Muhammed el-Mağrib ‘den (865/1460) âyet ve sûreler arasındaki tenasübü tesbit edebilme konusunda önemli bir kaide öğrendiğini ifade eder.¹⁸

Bu kaide şudur: Önce sûrenin serd edildiği maksada sonra bu maksadın muhtaç olduğu mukaddimelere daha sonra maksada uzaklık ve yakınlık bakımından bu mukaddimelerin derecelerine bakılır. Ayrıca kelimelerde birbirini takip etmesi esnasında belagat ilmi kaidelerine uymak suretiyle münasebetin yerine getirilmesine bakılır. Bu da münasebeti tesbit etmek isteyen kişinin nasslara vakıf olmasını sağlamak ve kendisine tatmin edici bilgiler vermekle olur. İşte bu Kur’an’ın bütün bölümleri arasındaki irtibat yükünü ortaya koyan umumi bir kaidedir. Bu kaide

¹⁶ Faruk Tuncer, *Tenasüb İlmi Açısından Kuran Surelerindeki Eşsiz Âhenk*, İstanbul Işık Yay., 2003, s.53.

¹⁷ Bikâî, 1992, I, 15.

¹⁸ Bikâî, 1992, I, 17-18.

tatbik edildiği zaman bütün âyet ve sûrelerin birbiriyle olan münasebeti mufassal olarak ortaya çıkar.¹⁹

Bikâî bu kaideden hareketle âyet ve sûreler arasındaki münasebeti ortaya koymak için şöyle bir yöntem takip eder. Öncelikle her sûrede, o sürenin ismine önem verir, hatta birden fazla ismi olan sûrelerdeki isimleri de dikkate alır. Önce sûre adı ile sûrede mevcut ana fikirler (mukâdemat) arasında yakınlığı belirtir. Sûre başlarındaki besmele ile sürenin irtibatını sağladıktan sonra, âyetlerin tefsirine geçer. Diğer müfessirler gibi, rivâyet ve dirâyet esaslarına göre âyetleri tefsir eder. Âyetleri bazen cümlelere ayırır, bazen kelimelerini ayrı ayrı ele alır. Bundaki gayesi; mana ve terkip yönüyle âyeti genişçe tahlil etmek, hem âyet içindeki irtibatı, hem de önceki ve sonraki âyetlerle olan münasebeti göstermektir. Âyetler üzerinde yapılan bu tahlilin yanı sıra, âyetler ilerledikçe öncekilerle de irtibat kurar, sürenin bir bütün olarak insicamını göstermeğe çalışır. Sürenin sonuna geldiğinde, sûrede mevcut ana fikirleri belirtir, bunların ışığında, bir sonraki sûre ile olan münasebeti kurarak, âyetler arasındaki münasebet ve insicam kadar, sûreler arasındaki münasebet ve insicamı da belirtir.²⁰

Suphi Salih ise münasebete ulaşmanın güç olduğunu ifade ederken fitri mantık olarak isimlendirdiği yöntemle münasebet şekillerine ulaşılabileceğine vurgu yapar.²¹

Muhammed Draz ise münasebet konusunda şöyle demektedir. “*Kur’an’daki insicamı incelemek isteyen kimse sûreyi başından sonuna kadar seri bir şekilde okuyarak sürenin maksadını bulup ortaya koymalıdır. Araştırmacı sürenin belli başlı kısımlarını ve maksatlarını tesbit ederek sûre hakkında genel bir fikir sahibi olduktan sonra sürenin kısımları arasında bulunan konu bağlarını bulmaya çalışmalıdır. Ayrıca sürenin nazmını anlamak isteyen kimse ona bir bütün olarak bakmak ve sürenin üzerine bina edildiği külli nizama dikkat teksif etmek zorundadır.*”²²

V. MÜNASEBET İLMİNİN DİĞER KUR’AN İLİMLERİYLE İLİŞKİSİ

Kur’an-ı Kerim hem nazım ve telif yönünden hem de fesahat ve belagat yönünden mucizedir. İşte *İ’cazül-Kur’ân* ilmi daha çok Kur’an’ın bu yönüyle ilgilenir. Harflerin

¹⁹ Bikâî, 1992, I, 18.

²⁰ Yıldız, ss.66-67.

²¹ Suphi Salih, 1881, s.155.

²² Muhammed Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj Kuran*, (Terc. Suat Yıldırım), Ankara 1985, ss.190-194.

kelimelere, kelimelerin âyetlere, âyetlerin sûrelere yerleştirilişindeki tertip gibi, sûrelerin birbiri ile irtibatlı olarak o'nun içine yerleştirilmeleri de ondaki icaz'ı gösterir. Çünkü Kur'an-ı Kerim 22 yılı aşkın bir süre içinde aralıklarla nazil olmuştur. Hz. Peygamber her âyet nazil olduğunda, *"Bu âyetleri, şu âyetlerin bulunduğu sûreye koyunuz."* buyurmuştur. Âyetlerin çok farklı sebeplerle ayrı yer ve zamanlarda nazil olmasına rağmen, vahiy tamamlandığında, sûreleri ve âyetleri arasında muazzam bir âhenk ve irtibat bulunan bir eser ortaya çıkmıştır. İşte bu durum, Kur'an'ın nazım ve telif yönünden mucize olduğunu göstermektedir.²³

Âyet ve sûreler arasındaki münasebet ilmi Kur'an-ı Kerim 'in lafızlarının muciz olduğu kadar bu lafızların tertip ve telifinde de aynı şekilde muciz olduğunu ortaya çıkarmayı hedeflediği için İcaz'ül-Kur'an'la yakın bir ilişkisi vardır. Hatta münasebet ilmi İcaz'ül-Kur'an ilminin bir yönünü teşkil eder.²⁴

Kur'an-ı Kerim 'in nazmında dizilişinde ve tertibinde muciz olduğunu Mustafa Sadık er-Rafî *İ'caz'ül-Kur'an* isimli eserinde şöyle ifade eder. *"Şüphesiz Kur'an nazmında ve tertibinde tek ve eşsiz bir örnektir. Eğer onun lafızlarından birinin yerini değiştirecek olsanız veya bir lafzı yerinden çıkarılacak olsa o lafızların aralarındaki bağlar izale edilmiş olur ve o lafızlar dillerde dolaşan hiçbir edebi değeri olmayan diğer alelade sözlere dönüşür. Sanki o lafızlar yerlerinin değiştirilmesiyle bir dilden başka bir dile çevrilmiş gibi olur. Kur'an'ın icaz vecihlerinden birisi de nazımın sağlamlığı ve lafızlarının konulduğu yerde birbirlerine olan bağlantısından bahseden münasebet ilmidir ki bu ilim güzel bir ilimdir."*²⁵

Bikâî de Münasebet ilmini, belagatle ilişkilendirerek şöyle demektedir *"Nahiv ilmine nispetle meani ve bedi' ilmi ne ise, tefsir ilminde de Münasebet ilminin durumu aynıdır."*²⁶

Zerkeşi ise münasebet ilmi hakkında şöyle bir açıklamada bulunmaktadır. Âyet ve sûrelerin mushaftaki tertibinin hikmetleri üzerinde duran Tenâsüb ilmi tabiatıyla âyet ve sûrelerin iniş sürecini ve sebeplerini konu edinen Esbab-ı Nüzul ile de yakından

²³ Tuncer, 2003, s.41.

²⁴ Mehmet Faik Yılmaz, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet*, Ankara DİB. Yay. 2005, s.37.

²⁵ Mustafa Sadık Er-Rafî,, *İ'caz'ül Kuran*, Darul Kitabu'l Arabi, Beyrut 1990, ss.243-245.

²⁶ Bikâî, 1992, I, 6.

alakalıdır. Bunun için usul kitapları tenâsüb ilmi ile Esbab-ı Nüzul ilmini birlikte işlemişlerdir.²⁷

Âyetlerin mana ve tefsirine vakıf olmada sebep-i nüzulü bilmenin rolü ne kadar etkin ise, âyetlerdeki ince manayı kavramak ve en güzel bir biçimde tevil etmek hususunda münasebet ilmini bilmenin rolü de öyledir. Bu yüzden müfessirler, âyetlerin tefsirine bazen sebebi nüzulü bazen de münasebet veçhini zikretmekle başlarlar. Kelamın düzgünlüğünü göstermek münasebet veçhini göstermeye bağlı olduğu zaman önce münasebeti, fakat münasebeti bilmenin sebebi nüzulü bilmeye bağlı olduğu yerde ise evvela sebebi nüzulü zikreder.²⁸

Münasebet ilminin diğer ilimlerle olan ilişkisini Elmalılı M. Hamdi Yazır şu sözlerle ifade etmektedir

“Kur’an’da sûreler, sûrelerin çoğunda kıssalar, kıssalarda âyetler, âyetlerde kelimeler, kelimelerde harfler ve bütün bunlar arasında açık veya kapalı, sözle veya mana ile birçok yönden tam bir uyum ve belli bir düzen vardır ki, bu düzen ve uyum hemen hemen bütün ilimleri ve sanatları da yakından ilgilendirir. Bu ilimlerin en başta geleni de Nahiv (Dilbilgisi) ve Belagat (sözü yerinde söyleme sanatı) ilimleridir.²⁹

Sonuç itibarıyla münasebet ilmi birçok ilim dalıyla ilişkili olmasına rağmen genel olarak müfessirler bu ilim dalını İ’caz’ül- Kur’an başta olmak üzere beyan, bedi, meani gibi belagat ilminin kısımlarıyla ve esbab-ı nüzulle ilişkilendirmektedirler.

VI. MÜFESSİRLERİN TENASÜB KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMLARI

VI.I. Münasebet İlminin Varlığını Kabul Edenler

Bazı müfessirler, münasebet ilmine değer vermiş ve bu ilmin Kur’an’ın icazını ortaya koymasından çok önemli bir ilim olduğunu ifade etmişlerdir. Geçmişten günümüze kadar münasebet ilminin geçirmiş olduğu evreler incelendiğinde bazı müfessirlerin bu ilme büyük önem vermiş olduğu bazı müfessirlerin ise bu ilme önem

²⁷ Zerkeşi, 1994, I, 119.

²⁸ Suat Yıldırım, *Kuran İlimlerine Giriş*, İstanbul 1989, s. 95.

²⁹ Elmalılı, 1992, I, 66.

atfetmemekle birlikte bu ilmi gereksiz bir ilim olarak telakki etmiş oldukları görülecektir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu ilim hakkında ilk olarak söz söyleyen hicri 4. asırda Ebubekir Nisaburi olmuştur. O talebeleriyle birlikte ders okurken âyet ve sûreler arasındaki münasebetin inceliklerini ve hikmetlerini talebelerine açıklamayı ihmal etmemiştir.

Carullah ez-Zemahşeri (538/1143) tenâsüb konusunda fikir beyan eden ilk müfessirlerden biri olarak kabul edilmektedir. Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakaikı't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*" isimli tefsirinde daha çok âyetler arasındaki münasebet konusuna ve âyetin kendi içerisindeki bütünlüğüne temas etmiştir. O'nun kaydettiği âyetler arasındaki irtibat vecihleri kendisinden sonra gelen müfessirler tarafından da kullanılmıştır.

Fahreddin er-Razi (v. 606/1209) kapsamlı tefsiri "*Mefatihü'l-Ğayb*" isimli eserinde münasebet konusu üzerinde ilk olarak sistemli olarak durmuş ve bir âyetin tefsirini yapmadan önce o âyetin önceki âyetle münasebetini izah etmiş ayrıca konuyla ilgili farklı olan görüşleri de sıralamıştır.³⁰ *Mefatihü'l-Ğayb*'ın âyet ve sûreler arası tenâsübtan etrafıca bahseden ilk tefsir olduğu kabul edilebilir. Çünkü Razi kendisinden önceki müelliflerin çok az değindiği veya değinse bile belirli bir usul ve esası takip etmeksizin bazı yerlerde değinip çoğu yerde değinmemek suretiyle münasebet ilminden bahseden müelliflerin aksine bir usul ve sistem çerçevesinde âyet ve sûreler arasındaki münasebet şekillerini eserinde ele almıştır.

Razi âyetler arası tenasübe ağırlık verirken sûreler arası münasebeti her sûrede göstermemiştir. Rum sûresine kadar bu konuya değinmemiş, Rum sûresinden Kevser sûresine kadar çeşitli aralıklarla 21 sûrenin önceki sûre ile münasebetini zikretmiştir.³¹

İbn Nakib el-Makdisi (698/1298) hicri 7. asrın sonlarında âyetler arasındaki münasebete değer veren müfessirlerimizden birisidir. El-Makdisi, Bikâî'nin de ifade ettiği gibi her âyetin bir biriyle olan münasebetini belirtmemiş daha ziyade kıssalar arasındaki irtibat ve uyuma temas etmiştir.³²

³⁰ Razi, *Tefsir-i Kebir Mefatihul-Gayb*, (terc. Heyet), Akçağ Yay., Ankara 1988, VII, 307-308.

³¹ Yılmaz, 2005, s. 54.

³² Bikâî, 1992, I, 10.

Hicri VIII. asrın başlarına doğru bu konuda müstakil ilk eseri kaleme alan Ebu Hayyan'ın Hocası Ebu Cafer Ahmed b. İbrahim Gırnati (708/1308) olmuştur. Gırnati eserinde sadece sûreler arasındaki münasebet ve irtibattan söz etmiştir. Ayetler arasındaki münasebete değinmemiştir. Bikâî kendisinin her surenin başında ondan nakiller yapacağını o sure hakkında vermiş olduğu bilgileri onun lafızlarıyla aktaracağını ifade etmektedir.³³

Ebu Hayyan el-Endülüsi'nin (v. 754) de "*el-Bahru'l-Muhit*" isimli eserinde tenâsüb ilmine değinmiş âyetlerin birbirleriyle olan münasebetlerini izah ederken her âyetin bir önceki âyetle olan ilişkisini teker teker izah etmek yerine birkaç âyetin birbiriyle olan münasebetini toplu bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca sûrelerin birbirleriyle olan münasebetine de temas etmiştir.³⁴

Ebu'l-Hasan el-Haralli (637/1239) Razi'den sonra yaşamış âyet ve sûreler arasındaki münasebete yer veren önemli müfessirlerdendir. En önemli özelliği ise münasebet ilmine dair nadir ve önemli bilgilere yer vermesiyle birlikte Bikâî'nin kendisinden etkilenmesi ve ondan bir takım bilgiler aktararak tefsirinde bu bilgilere yer vermesidir.³⁵

Beydavi (685/1286), Nesefî (710/1310) bu iki büyük müfessir Zemahşeri'nin usulünü takip ettikleri için âyetler arası münasebete kısaca değinmişlerdir. Her iki müfessirin eseri kısa ve veciz olduğundan ve metotları birbirine benzer olduğundan âyetler arası münasebeti ifade ederken Zemahşeri'nin ifadelerine yakın ifade kullanırlar.³⁶

Münasebet konusu üzerinde duran bir diğer müfessir de Nizamettin Muhammed en-Nisaburi (v. 728) dir. O'nun "*Ğaraibü'l-Kur'ân*" isimli tefsirinde her sûrenin olmasa bile bazı sûrelerin *arasındaki münasebet* konusuna temas ettiği görülmektedir. Âyet ve

³³ Bikâî, 1992, I, 6.

³⁴ Muhammed Ebu Hayyan, *Bahru'l Muhit*, Beyrut- Lübnan, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1993, I, 178, 181; Hayyan, VII, 375.

³⁵ Bikâî, 1992, I, 23, 34.

³⁶ Nasruddin Ebu Sa'it Abdullah b. Ömer Beydavi, *Tefsiru'l Beydavi*, Müessesetü'l E'alemi, Beyrut 1990, I, 32, Ebul Berekat Abdullah bin Ahmet Nesefî, *Medarikut Tenzil ve Hakaikut Tehvil*, Daru İbnu Kesir, Dimeşk- Beyrut 2011, I, 72, 82.

sûreler arası münasebeti izah ederken Razi'nin tefsirini temel kabul ettiği görülmektedir.³⁷

Nimetullah en-Nehcevani (920/1514) tefsiri "*el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l-Mefatihu'l-Ğaybiyye*" de münasebet konusuna eserinde yer veren müfessirlerdendir. Bu yönüyle tefsiri orijinal kabul edilmektedir.³⁸ Nehcevani, sûrenin maksadını belirtmekle işe başlamış ve her sûrenin başlangıcına koyduğu "Fatiha" ve yine her sûrenin sonuna koyduğu "Hatime" başlıklarında sûre içindeki bütünlüğü sağlayacak münasebet yolları aramıştır.³⁹

Ebu's-Suud Efendi (982/1574) "*İrşadü'l Akli's-Selim*" isimli eserinde âyetler arasındaki münasebete temas etmiş ancak çok fazla detaya girmemiştir. Sûreler arası münasebete ise birkaç yerde temas etmekle yetinmiştir. Ebu's-Suud Efendi'nin münasebet konusunda yaptığı daha ziyade bir âyetteki kelimelerin veya sûredeki âyetlerin gramer ve mana yönünden birbirlerine bağlılığı esasına dayanmaktadır.⁴⁰

Müfessir Şihabuddin Mahmut el-Alusi (1270/1854)'nin, tefsiri "*Ruhu'l-Meani*" de Münasebet konusuna önem vermiştir. Alusi'nin tefsirini hazırlarken yararlandığı müfessirlerin ortak bir özelliğe sahip olmaları dikkat çekmektedir. Zemahşeri, Razi, Ebu Hayyan, Ebu's-Suud ve Suyuti, Alusi'nin tefsirini hazırlarken yararlandığı kaynaklardır. İsimleri geçen bu müfessirlerin ortak özelliği tenâsüb konusuna önem vermeleridir.⁴¹ Ancak Alusi' yi diğer müfessirlerden ayıran özellik onun sûreler arasındaki münasebete onlardan daha fazla yer vermesidir. Ayrıca Alusi âyetlerin Mekki mi Medeni mi olduğunu, sûrenin varsa diğer isimlerini ve nüzul sebebini zikreder. Sûrenin bir önceki sûreyle ilişkisine değinmekle birlikte sûrelerin baş tarafıyla sonu arasındaki münasebeti de göstermeye çalışır.⁴²

³⁷ Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin Nisaburi, *Ğaraibu'l-Kur'an ve Rağaihu'l-Furkan*, Mısır 1962, I, 156, 181, 188.

³⁸ Abdülbaki Turan, "Nimetullah Nahcevani ve el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l-Mefatihu'l-Ğaybiyye" İsimli Tefsiri, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 1985, s.66

³⁹ Nimetullah Nahcevani, *el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l-Mefatihu'l-Ğaybiyye*, Kahire trh, Darur Rikab, I, 17, 98.

⁴⁰ Ebu Suud *İrşadü'l Akli's-Selim ile Mezaye'l Kitabı'l Kerim*, İstanbul 1889, VI, 124; Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhulisam Ebu Suud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, DİB Yay., Ankara 1968, ss.235-237.

⁴¹ Muhammed Hüseyin Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Kahire 1381/1961, I, 361.

⁴² Şihabuddin Mahmud Alusi, *Ruhu'l Meâni fî Tefsiri'l Kuran'il Azim ve's Seb'i Mesani*, Beyrut 1987, VII, 76; Alusi, XIV, 90.

Ömer el Bikâî (885/1480) Münasebet konusunda çok önemli bir eser kaleme almış ve bu alanda kendisinden sonra gelen birçok âlimi etkilemiştir. Bikâî münasebet konusun da kendinden önceki ulemanın koymuş olduğu prensiplerden hareket ederek âyet ve sûreler arasındaki tenasübe ulaşabilmek için bazı usul ve kaideler ortaya koymuş bu usul ve kaidelerden hareketle “*Nazmu’d-Durer*” isimli eserinde âyet ve sûreler arasındaki uyum ve ahengi ortaya koymaya çalışmıştır. Necati Kara’nın ifadesi ile Bikâî “âyetler arasındaki münasebeti bazen âyetteki cümlelere hatta kelimelere kadar inmek suretiyle ortaya koymaya çalışır. Sûre biraz ilerleyince geçmiş birkaç âyetle gelecek âyet arasındaki münasebeti belirtir. Sûrenin ilk ve son âyetleri arasındaki münasebeti belirtir. Böylece sûreyi adeta tek bir sûre mesabesine indirir. Bir taraftan da sûreler arasındaki irtibatı gösterir. Buna da hem iki sûrenin maksatları açısından hem de önceki sûrenin son âyetiyle onu takip eden sûrenin ilk âyeti arasındaki münasebeti belirlemek suretiyle yapar.”⁴³

Zerkeşi (794/1392) “*el-Burhan*” isimli eserinde münasebet kısmı için özel bir bab açarak bu konuyu çok geniş bir şekilde ele almıştır. Münasebet ilminin tarihçesini ulemanın münasebet konusundaki fikirleri münasebet çeşitlerini ve bu konu hakkındaki örnekleri ele alıp incelemiştir.⁴⁴

Ulum’ul-Kur’an üzerine yazılmış olan bütün eserlerde münasebet konusu detaylı veya özet bir şekilde ele alınmıştır. Genel olarak bu tür eserlerde münasebet ilmi hakkında genel bir çerçeve çizilerek örnekleme yoluna gidilir.

Münasebet’ül Kur’an ilmine önem verip bu alanla ilgili bilgileri eserlerinde yer veren birçok muasır âlim vardır.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1316/1942) “*Hak Dini Kur’an Dili*” isimli eserinde âyet ve sûreler arasındaki münasebete değinir. Tefsirinde bütün âyetler arasındaki münasebete yer vermez sûre içerisindeki âyetleri necm dediğimiz gruplar halinde ele alır ve bu bölümlerin önceki bölümlerle olan münasebetini zikreder. Bu bölümler konunun durumuna göre bir âyet olabileceği gibi on âyet veya daha fazla da olabilmektedir. Önceki bölümü özetlerken gelecek bölüme okuyucuyu hazırlayacak öyle ifadeler kullanır ki okuyucu konunun değiştiğinin farkına bile varmaz. Elmalılı bir

⁴³ Kara, 1994, s.253.

⁴⁴ Zerkeşi, 1992, I, ss.135-152.

sûrenin sebebi nüzulü, ismi, mekki, medeni oluşu gibi fasılaları hakkında bilgi verdikten sonra evvelki sûre veya sûrelerle bu sûre arasındaki münasebete değinmektedir.⁴⁵

Said Havva “*el Esas fi't-Tefsir*” isimli eserinde âyet ve sûreler arasındaki münasebeti işlerken Kur'an-ı Kerim'i tuval, muin, maseni ve mufassal olmak üzere dört kısma ayırmaktadır. Bu dört kısım için ise kendi içlerinde ayrı bir taksim yapmak suretiyle sûre grupları oluşturmaktadır. Her bir gruba mecmua ismini vermektedir. Said Havva Fatiha sûresini Kur'an için bir mukaddime Bakara sûresini Kur'an'ın odak noktası ekseni diğer sûreleri ise Bakara sûresinin tafsili yani genişçe açıklaması olarak değerlendirmekte mufassal sûreleri ise Kur'an'ın hatimesi yani sonuç kısmı mesabesinde görmektedir. Her sûreyi tefsir ederken mutlaka o sûreyi Bakara sûresiyle irtibatlandırdığı görülür.⁴⁶

Muhammed Abduh (1323/1905) ve onu takip eden talebesi Reşid Rıza (1354/1935) âyetler ve sûreler arasındaki münasebete oldukça yer vermişlerdir. Abduh Kur'an sûrelerinin vahdeti üzerinde durmuş âyet ve sûreler arasında bir münasebet bulunduğunu tenâsüb ve insicamdan uzak olmadığını belirtmiştir.⁴⁷ Menar tefsirinde Bakara sûresinden Yusuf sûresine kadar bütün sûrelerin önceki sûre ile aralarındaki münasebet izah etmiştir.⁴⁸

Muhammed Abduh'un açtığı yolda devam eden Mustafa Meraği de tefsirinde âyetler ve sûreler arasındaki münasebete değinmiştir. Dört sûre hariç Kur'an'daki bütün sûreler arasındaki münasebeti açıklamıştır. Bu dört sûre Bakara, İhlâs, Felak ve Nas sûreleridir. Buna karşılık sûreler arası münasebeti açıklarken 37'si mufassal sûreler olmak üzere, 53 sûrede birer, 21 sûrede ikişer, 20 sûrede üçer, 7 sûrede dörder, 8 sûrede beşer ve İbrahim sûresinde de altı münasebet veçhi zikretmiştir.⁴⁹

Abdülmüteal Sa'idi, “*en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'ân*” adlı eserine âyetler arasındaki irtibat ilminin tarihçesi ile başlamış, âyet ve sûrelerin tertibini izah ettikten sonra değişik Mushafların tertip sıralarını şematik olarak göstermiştir. Fatiha sûresinden Nas sûresine kadar bütün sûreleri tek tek ele alarak sûrenin nüzul tarihini,

⁴⁵ Elmalılı, 1992, I, 273, 345.

⁴⁶ Said Havva, *el Esas fi't-Tefsir*, Kahire 1991; Bkz. Bilgiz, Musa, *Ayetler ve Sureler Arası Münasebet Said Havva Örneği*, Ankara 2006, s.66.

⁴⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, II, 471-472.

⁴⁸ Muhammed Reşit Rıza, *Tefsiru'l Kuran'il Hakim*, Beyrut trs. I, 105, Rıza, III, 153.

⁴⁹ Yılmaz, 2005, s.91

isimlendirilmesinin sebebini, âyet sayısını, maksadını ve önceki sûre ile münasebetini izah ettikten sonra âyetleri konularına göre tertibe tabi tutmuştur.⁵⁰

Müfessir Seyyid Kutub "*Fi Zilali'l-Kur'ân*" adlı eserinde bu konuyu en ayrıntılı şekilde ele alan muasır müfessirlerden biridir. Bu tefsirinde lafzi münasebetin yanı sıra manevi münasebet yönü üzerinde de duran Kutub bir sûreyi tefsire başlarken önce o sûrenin geniş bir hulasasını yapar. Bu bölümde sûrenin varsa nüzul sebebini zikreder. Ancak Seyyid Kutub diğer müfessirlerde gördüğümüz bir üsluptan farklı bir şekilde âyetler arası münasebeti ele alır. Bu münasebeti tefsirinin belli bir bölümünde değil her bir paragrafa serpiştirilmiş bir şekilde işler.⁵¹ Bu konuyu destekler mahiyette kaleme aldığı "*et-Tasvirü'l-Fenniyyu Fi'l-Kur'ân*" isimli eserinde daha ziyade genel olarak tenâsüb konusuna değinmiştir.⁵² Sûreler arası münasebet konusunda Seyyid Kutub farklı bir metot takip etmiştir. Bir sûrenin tefsirine başlarken diğer müfessirlerde olduğu gibi önceki sûre ile münasebetini zikretmez. Yalnız sûrenin hulasasını yaparken yeri geldikçe aralarındaki benzerlikleri değişik yönlerden ele alır. Bazen de bir cüzdeki sûrelerin hepsinin aralarındaki münasebeti ana hatlarıyla zikreder.⁵³

Muhammed A. Draz (1378/1958), "*en-Nebeu'l-Azim*" isimli müstakil eserinde, özellikle Kur'an'ın icazı üzerinde durmaktadır. Bu eserinde sûrelerdeki mana bütünlüğü ve âyetler arasındaki irtibatın mükemmelliği konusunu işlemiş ve Bakara sûresinin tefsirini bu yönüyle gerçekleştirmiştir. Draz, bu çalışmasında sûrelerdeki külli nizamın ve mana bütünlüğünün nasıl tesbit edileceğine bir misal teşkil etmek üzere kitabının son bölümünde Bakara sûresini ele almıştır. Burada "Bakara sûresinin konuları arasındaki nizam" başlığı altında, Bakara sûresini bir mukaddime, dört ana maksat ve bir hatime başlığı altında incelemiştir.⁵⁴

Mevdudi, "*Tefhimü'l-Kur'ân*" isimli tefsirinde sûrelerin girişinde açtığı "özet" bölümünde âyet ve sûreler arası münasebeti ele almaktadır. Bütün sûreler arasındaki

⁵⁰ Abdülmüteal Saidi, *en-Nazmü'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*, (Çev. Hüseyin Elmalı), Yeni Akademi Yay., İstanbul 2006, s. 5.

⁵¹ Seyit Kutub, *Fizılal-il- Kur'an*, (Terc. Heyet), Birleşik Yayıncılık İstanbul 1986, III, 8-15.

⁵² Seyit Kutub, *et-Tasvirü'l-Fenni Fi'l-Kur'an*, Kahire 1412/1992.

⁵³ Kutub, 1986, VIII, 89-93.

⁵⁴ Muhammed Abdullah Draz, 1985, s. 195-302.

münasebeti zikretmeyen Mevdudi, Fatiha'nın Kur'an'la olan münasebetine değinmiş ve yer yer sureler arası münasebete temas etmiştir.⁵⁵

Bediüzzaman Said Nursi yazmış olduğu İşaratü'l İcaz isimli eserinde âyetler arasındaki münasebete değinmiştir. Ancak bu eserde otuz kusur âyet arasındaki münasebete değinilmiş bütün âyetler arasındaki münasebete yer verilmemiştir.

VI.II. Münasebet İlmini Kabul Etmeyenler

Münasebet ilmine gerektiği kadar değer atfetmeyip bu ilmin âyet ve sûrelerin manasının anlaşılmasında ve Kur'an'ın İcazını ortaya koyması konusunda gerekli bir ilim olmadığını savunan bazı âlimler de vardır. Âyet ve sûreler arasında münasebetin kurulamayacağını savunan ve bu münasebet ilmini eleştirenlerden birisi de İzzeddin b. Abdüsselam (660/1262)'dir.

O, Kur'an-ı Kerim'in muhtelif zamanlarda ve çeşitli hadiselerden ötürü indiğini, onda çok değişik, birbirinden farklı konular bulunduğunu ileri sürerek, böyle birbirinden farklı konuları ihtiva eden âyetler arasında irtibatın sağlanamayacağını savunur ve birçok deliller serdedir. Bunlardan birisi şudur "*Bir hâkim çeşitli vakalar üzerinde birbirine zıt hükümler verir. Herhangi birisine verilen hükümle, bir başkasına değişik sebepten ötürü verilen hüküm arasında nasıl bir bağ kurulacağını sorar.*" Dolayısıyla bunun mümkün olamayacağını iddia eder.⁵⁶

İzzeddin b. Abdüsselam 'ın bu fikrine karşı çıkan Veliyyüddin Mahmud b. Ahmed Melevi (774/1372) âyetlerin zaman ve vukuat hasebiyle parça parça, fakat hikmet cihetinden tertip üzere indiğini, bugünkü mushafın Levh-i Mahfuz'da olana muvafık bulunduğunu, âyet ve sûrelerin tertibinin tevkifi olduğunu savunarak İzzeddin b. Abdüsselam 'ın iddialarını reddeder.⁵⁷

Münasebet ilminin gerekli olmadığını savunan ve bu ilmi savunanlara muhalefet eden bir diğer isim ise Şevkani'dir. O'nun bu konudaki görüşleri şöyledir: "*Müfessirlerin çoğu zorlama bir bilgi türü oluşturdular ve sorumlu olmadıkları bir alana daldılar, vakitlerinin çoğunu kendilerine bir yarar sağlamayacak bir sanata*

⁵⁵ Ebu'l- Ala Mevdudi, *Tefhimu'l-Kuran*, (Terc.Heyet), İnsan Yay., İstanbul 1997, I, 46-47.

⁵⁶ İzzeddin b. Abdüsselam, *el-İşare ile'l-İ'caz fî Ba'di Envai'l-Mecaz*, İstanbul 1313/1895, s. 221.

⁵⁷ Zerkeşi, 1994, I, 132-133.

harcadılar. Hatta kendilerini Kur'an'a ilişkin hususlarda yapılması yasaklanan, sadece kendi görüşüyle konuşma durumuna düşürdüler. Çünkü onlar Mushaflarında mevcut sıradan hareketle âyetler arasında bir takım bağlar kurmak istediklerinden öyle zorlama yorumlara ve kötü yanlışlara düştüler ki, onlardan bırakın Allah'ın sözü, belîğ kimselerin sözleri bile uzaktır ve onlar insafa da sığmaz. Hatta kimileri müstakil eser bile yazdılar ve onu en önemli ilgi alanı kıldılar. Bikâî ve ondan önceki ve sonrakiler gibi. Bu görüşler, Kur'ân-ı Kerim'in, Hz. Peygamber'e inmeye başlamasından Allah onu kabzedene kadar nüzulünü gerektiren olaylara binaen parça parça indirildiğini bilen biri için ne gariptir.'⁵⁸

Âyet ve sûreler arasındaki münasebetin varlığını kabul etmeyen müelliflerin eleştirilerinin ortak noktası bu ilmin zorlama sonucu ortaya çıkmış bir ilim olduğu ve bu alanla ilgili söz sarf eden âlimlerin herhangi bir nakle dayanmaksızın âyet ve sûreler arasındaki münasebeti kendi rey ve içtihatlarına dayanarak kurduklarıdır. Ayrıca bu ilmin yararlı bir ilim olmadığını bilakis bu alanla ilgili çalışmada bulunanların vakitlerini boşa harcadıkları ve farklı zaman ve mekânda nazil olup farklı konuları ihtiva eden âyet ve sûreler arasında münasebetin varlığından bahsetmenin mümkün olamayacağıdır.

Bu eleştirilerde bulunan müelliflerin görüşüne katılmak mümkün değildir. Münasebet ilminin ne kadar önemli bir ilim olduğunu zikretmiştik. Tekrara düşmemek için münasebet ilminin önemini ve inceliğini anlatmaya dönmeyeceğiz. Ancak bu durumu ifade etmek açısından şu sözün aktarılmasının yeterli olacağını düşünüyoruz. Güneş apaçık bir şekilde görünüyorken kişinin kendisinden kaynaklanan herhangi bir özür sebebiyle o güneşi görmemesi onu inkâr etmesini veya güneşin varlığını yok saymasını gerektirmez.

⁵⁸ Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkani, *Fethü'l-Kadir el-Camiu Beyne Fenni'r-Rivayeti ve'd-Dirayeti Min İlmi't-Tefsir*, Daru'l Fikir Lübnan- Beyrut 1983, I,72.

BİRİNCİ BÖLÜM

TENASÜBÜN MANASI, KSIMLARI VE ÇEŞİTLERİ

1.1. TENASÜBÜN MANASI

1.1.1. Tenasübün Lügat Manası

Tenasüb lügatta yakınlık ve benzerlik anlamlarında kullanılır.⁵⁹ Tenasüb ve Münasebet kelimeleri Arapçadaki “n-s-b” ve nisbet kökünden türetilmiş birer mastardır. Tenasüb tefa’ül, münasebet de müfa’ale babının mastarıdır. Bu babların ortak özelliği ise müşareket (ortaklık) ifade etmesidir. Yani bu bablarda yer alan fiillerin iki veya ikiden daha fazla fail arasında meydana gelmesi söz konusudur.

Tenasüb ve münasebet mastarlarının türetildiği neseb kelimesi lügat manası itibarıyla soy, yakınlık ve akrabalık manasını da taşır.⁶⁰ Kur’an-ı Kerim’de geçen “n-s-b” fiilinden türetilen kelimelerin’de yukarıdaki manada kullanıldığı görülmektedir. Söylediklerimizi teyit etmesi bakımından bir âyeti celileyi incelemek yeterli olacaktır.

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ

“Sur’a üfürüldüğü zaman, artık o gün ne aralarında soy-sop ilişkisi olacak, ne de birbirlerini soracaklardır.”⁶¹

Âyeti celileye bakıldığında“ neseb “ kelimesinden türetilen“ ensab“ kelimesinin soy-sop manasında kullanılmış olduğu görülecektir.

Tenasüb kelimesi edebiyat terimi olarak, aralarında karşıtlık dışında bir ilgi bulunan iki veya daha çok kelimenin anlam güzelliğini ve bütünlüğünü sağlamak amacıyla aynı sözde bir araya getirilmesini ifade eder.⁶²

⁵⁹ Zerkeşi, 1994 I, 131; Ebu’l Fadl Cemaleddin Muhammed İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, Beyrut 1990, I, 755.

⁶⁰ İbn Manzur, 1990, I, 755.

⁶¹ Müminun, 23/101

⁶² Meliha Y. Sarıkaya, “Tenasüb”, *DİA*, XL, 446.

1.1.2. Tenasübün İstilah Manası

Kelamda, münasebet denilince birbirini takip eden kelime ve cümlelerin arasında mana itibarıyla makul bir irtibat ve alakanın bulunması akla gelir. Bu irtibat ve alaka nedeniyledir ki söze nasıl başlanılmışsa sonunun da ona uygun olması gerekir.⁶³

Suyuti münasebet konusunda şunları söylemektedir. Münasebet sûreler ve âyetler arasında umumilik, hususilik, aklilik, hissilik, hayalilik, sebep-müsebbeb, illet-malul yahut bunlardan başka alaka çeşitlerinden birisiyle ya da, iki benzer veya zıt şeyler arasında zihni bağlarla mana irtibatını sağlamaktır.⁶⁴

Zerkeşi münasebet ilmi hakkında şöyle demektedir. “*Münasebet şerefli bir ilimdir akıllar bu ilimle korunur. Bir kimsenin söylediği sözün kıymeti veya değeri bu ilimle bilinir.*”⁶⁵

Münasebet birbiriyle ilgili veya birbirini çağrıştıran kelimeleri bir arada kullanma sanatıdır.⁶⁶

Suat Yıldırım münasebet ilmiyle ilgili olarak şöyle bir açıklamada bulunmaktadır. “*Bir saraya benzeyen Kur’an’ın bölmeleri arasındaki uyumu armoniyi ortaya koyan uzmanlık alanı “tenasübü’l-ayat” ilmidir. Tek tek her âyetin cüzleri arasında keza sûre içinde bir takım teşkil eden âyet grupları arasında daha büyük halkaların birbiri arasında sûrenin baş tarafıyla bu bölmeleri keza baş tarafıyla sonu hatta sûrelerin birbirleri arasında mevcut münasebetleri bu ilim dalı gösterir.*”⁶⁷

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde Münasebet’ül-Kur’an ilmine veya tenasüb ilmine bakılınca genel olarak Kur’an âyetlerinin ve sûrelerin kendi aralarındaki uyum ve âhenk veya âyetlerin sûrenin geneliyle olan irtibatı veya âyetlerin içermiş olduğu kelimelerin birbirleriyle olan bütünlüklerinin ele alınıp incelenmesi akla gelmektedir.

⁶³ Suyuti, 2006, II, 978.

⁶⁴ Suyuti, 2006, II, 972, Zerkeşi, 1994, s.131.

⁶⁵ Zerkeşi, 1994, I, 131.

⁶⁶ Sarıkaya, “Tenasüb” XL, 440.

⁶⁷ Suat Yıldırım, “Kuran Surelerindeki Eşsiz Âhenk”, *Yeni Ümit*, Sayı: 60, 2003.

Münasebet ilmi Kur'an'ın icazını ortaya koymasından da önemli bir yere sahiptir. Birçok âlim Kur'an'ın icazının kendini gösterdiği alanların başında onun nazımının ve üslubunun geldiği görüşündedir.⁶⁸

Kur'an'ın dili ve üslubunda yeni ve orijinal olan taraf, hangi sahada söz söylerse söylesin, daima en üstün malzemeyi ve kast olunan manaya en münasip lafzı seçmesi, her zerreyi yerli yerine koymasındır.⁶⁹ Öyle ki, her bir kelime yerli yerine oturtulurken siyak ve sibaktaki kelimelerle uyumsuzluk göstermesi asla söz konusu değildir.⁷⁰ Bu sebeptendir ki büyük müfessir Razi, Kur'an'ın üslubu yönüyle mucize olduğunu söyleyenlerin, onun lafzının fesahati, manasının yüceliği yanında nazmı ve tertibinin mükemmelliğini de kastettikleri kanaatinde olduğunu belirtmektedir.⁷¹

1.2. SİYAK ve SİBAK KAVRAMLARI

Siyak ve sibak terimlerinin münasebet ilmiyle yakın bir ilişkisi vardır. Hatta bu iki terim tenasüb ile eş anlamlı olarak kullanılıyorsa da⁷² aslında bu terimleri münasebeti oluşturan iki unsur olarak telakki etmek daha uygun olacaktır.

Siyak lügatta deveyi veya herhangi bir şeyi sürdü, gönderdi, saldı ve sevk etti manasına gelir.⁷³ İstilah manası ise, “sözün gelişi, ifade şekli “ demektir.⁷⁴

Sibak ise “yarışta, savaşta, İslam’a girmede vs. her şeyin ilk öncüsü olmak⁷⁵ bir şeyin geçmişi, üst tarafı, başlangıcı, bağ ve bağlantı “manalarına gelmektedir.⁷⁶ Siyak ve Sibak bir terim olarak beraber kullanıldığında ise sözde baş ve son uygunluğu, tutarlılığı, sözün gelişi ve sözün başıyla sonundaki ifadedden hâsıl olan mana diye tarif edilmektedir.⁷⁷

⁶⁸ Muhammed Abdulazim Zerkani, *Menahilu'l İrfan fi Ulumi'l Kuran*, Darul Kitabu'l Arab, Beyrut 1992, II, 242.

⁶⁹ Muhammed Abdullah Draz, 1985, s.130.

⁷⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara 1985, s.204.

⁷¹ Suyuti, 2006, II, 977.

⁷² Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yay., İstanbul 1988, s.706.

⁷³ İbn Manzur, 1990, X, 166.

⁷⁴ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Nşr. Aydın Sami Güneyçal), Ankara 2002, s. 959, Şemseddin Sami, *Kamus-u Türki*, İstanbul h. 1317, s.754.

⁷⁵ İbn Manzur, X, 151.

⁷⁶ Develioğlu, 2002, s. 951.

⁷⁷ Develioğlu, 2002, s. 959.

Mustafa Enver siyak ve sibak kavramları konusunda şöyle bir açıklamada bulunmaktadır. “*Arap dilinde "siyak" kelimesi aynı zamanda "sibak" kelimesinin manasını da tazammun ettiğinden, bir ifadenin bütün bağlamını ifade etmek üzere sadece "siyak" kelimesi kullanılmıştır. Siyak-sibak deyişlerinin birlikte kullanılması ise genelde Türk müelliflere has bir uygulama olmuştur. Kelimenin taşıdığı mana itibariyle siyak, sözün son tarafı ve devamı; sibak ise ön tarafı ve evveliyatı demektir. Ne var ki bu kelimeler sözlüklerde bile bazen ters anlamda kullanılmaktadır.*”⁷⁸

1.3. TENASÜB ÇEŞİTLERİ

Kur'an-ı Kerim'de birbiri ardına gelen âyetler arasındaki münasebet âyetlerin birbirlerini tamamlar mahiyette olmasına binaen açıktır. Aralarındaki ilişki açıkça görülebileceği için başka bir münasebete ihtiyaç duyulmaz.⁷⁹ Bazen bu irtibat ikinci âyetin birinci âyetin tekidi, tefsiri, tahsisi ve tafsili olmasına binaen kurulabilir. Yukarda belirtildiği şekillerde âyetler arası münasebet kurulabileceği gibi tenasübün farklı çeşitleriyle de âyet ve sûreler arasında münasebet kurulabilir. Âlimler bu konuda birçok münasebet çeşitlerini zikretmişlerse de biz burada en önemli kısımlarını incelemeye çalışacağız.

1.3.1. Tanzir التنظير

Münasebet çeşitlerine tahsis edilmiş edebi bir şekil olup iki benzer şeyi birbiri ardınca getirerek izaha çalışmaktır.⁸⁰ Bu tenasüb şeklinin kullanılmasıyla muhataba aktarılabilecek bilginin iyice kişinin zihnine yerleştirilmesi hedeflenmektedir. Kur'an'da tenasübün bu kısmının örneklerini görmekteyiz.

Mesela كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ

“Nitekim pek yerinde ve gerekli bir iş için Rabbin seni evinden çıkardığı zaman müminlerden bir kısmı bundan hoşlanmamıştı.”⁸¹ Âyetinin “ İşte gerçek müminler onlardır. Onlar için Rableri katında nice dereceler bağışlanma ve

⁷⁸ Geniş bilgi için bkz., Mustafa Ünver, *Kuran'ı Anlamada Siyakın Rolü*, Ankara 1996, ss.76-78.

⁷⁹ Zerkeşi, 1994, I, 136.

⁸⁰ Suphi, 1981, s.155. Zerkeşi, 1994, I, 143.

⁸¹ Enfal 8/5

tükenmez bir rızık vardır.”⁸² Âyetinden sonra getirilmesi tenasübün bu çeşidine en güzel örnektir. Zemahşeri bu âyetleri tefsir ederken Bedir hadisesi ile ilgili olaylara ve Hz Peygamber (sav) ile sahabe arasında vuku bulan hadiselerle geniş bir çerçevede yer vermiştir. Genel olarak şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: Allah bu âyetlerde sahabenin Bedir savaşına çıkışlarındaki hoşnutsuzluklarını ganimet dağıtımında gösterilen hoşnutsuzluğa benzeterek gerçek müminlerin bu tip hareketlerde bulunamayacaklarını beyan etmektedir.⁸³

Suphi Salih ise bu âyetler arasındaki münasebet için “Allah, Resulüne gazada elde edilen ganimetler konusundaki emrini ashabının hoş karşılamamasına ve kerih görmelerine rağmen yerine getirmesini emretmiştir. Çünkü sahabenin bir kısmı Bedir savaşı öncesinde de Allah Resulüyle birlikte kâfirlere karşı mücadele etmeyi hoş görmemiş bu durumu yadırgamışlardı. Allah Teâlâ sahabenin savaşta elde edilen ganimetlerin taksimi konusundaki hoşnutsuzluklarını, Allah’ın elçisiyle birlikte evlerinden ayrılıp savaşa katılma konusundaki hoşnutsuzluklarına benzetmektedir.”⁸⁴ şeklinde bir açıklamaya yer vermiştir.

Suyuti bu ayetlerin birbirleriyle olan münasebet şeklini tenasübün tanzir çeşidine bir misal olarak zikretmiştir. Allah, Ashabın ganimet taksimi konusundaki hoşnutsuzluklarının bedir günü kervanı yakalamak için evlerinden çıkmalarındaki hoşnutsuzlukları gibi olduğunu fakat onların evlerinden çıkıp kervanı ele geçirme konusunda büyük bir hayır elde ettiklerini ganimete ulaşıp İslam dinini yücelttiklerini belirtmiştir. Bedir günü evlerinden çıkma konusunda hoşnut olmayan ashab bugün ganimetlerin taksimatı konusunda da hoşnutsuzluk göstermektedir. Ashaba düşen emrolundukları şeyler konusunda itaat edip kendi nefislerinin istek ve arzularını terk etmeleridir.⁸⁵

Tenasübün bu kısmına Hicr Sûresinin şu âyetleri de gösterilebilir.

وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ كَمَا أَنزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ

⁸² Enfal8/4

⁸³ Zemahşeri, Ebu’l Kasım Carullah Mahmud b Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki’t-Tenzil ve Uyuni’l-Ekavi’l fi Vucuhi’t-Tevil*, Beyrut 2012, Darul Kitabu’l Arabi, c.II, ss.147-148.

⁸⁴ Suphi Salih, 1981, s.155.

⁸⁵ Suyuti, 2006, II, 979.

“Şüphesiz ben apaçık bir uyarıcıyım. (Biz sana Kur’an’ı indirdik.) Tıpkı kendi kitaplarını parçalara ayıranlara indirdiğimiz gibi. Ki onlar, (bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr ederek) Kur’an’ı da parça parça edenlerdir.”⁸⁶

Bu âyetler incelendiğinde ilk bakışta aralarında herhangi bir münasebet görünmese de aslında bu iki âyet aynı manaya işaret etmekle birlikte birbirlerini mana bakımından desteklemektedir. Birinci âyette Hz Peygamber (sav)’in bir uyarıcı olduğu ve gelmiş veya gelebilecek azapla insanları korkutucu olduğu ifade edilmiştir. Zerkeşi’nin de ifade ettiği gibi âyette azap kelimesi hazf edilmiştir.⁸⁷

Bu âyetten sonra gelen âyette ise Allah’ın vahyettiği kitapların veya göndermiş olduğu peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayan kâfirler üzerine azap indirildiği ifade edilmektedir. Bir bütün olarak bu âyetlere baktığımızda sanki şöyle denilmek istenilmiştir “Allah’ın indirmiş olduğu kitapların veya göndermiş olduğu peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr edenlere nasıl azap indirildiyse nezir olan peygamberimiz vasıtasıyla size de öyle bir azap indirebiliriz. Bundan ötürü Allah’a karşı gelmekten sakının.”

Mevdudi *Tefhimu’l-Kur’an* isimli eserinde bu âyetleri tefsir ederken söylediklerimizi destekler mahiyette şu bilgilere yer vermektedir.

Bölücüler, dinlerini birçok bölüme ayıran ve onda ayrımcılık yapan Yahudilerdi. Onlar, dinin bir bölümüne inanıyor, bir bölümünü reddediyor, dine bazı şeyleri ekliyor, bazı şeyleri de dinden çıkarıyorlardı. Bu şekilde hepsi birbirine düşman birçok gruplara ayrılmışlardı. Onların Kur’an’dan muradı Tevrat’tır. Onlara Tevrat nazil olmuştur. Hz. Muhammed (sav)’in ümmetine nazil olan Kur’an gibi.⁸⁸

"Onlar Kur’an’larını (kendi kitaplarını) çeşitli bölümlere ayırdılar." "Onlar kitabın bir kısmına inanıp, bir kısmına inanmazlar." Aynı konu Bakara sûresi, 85. âyette de ele alınmıştır: "Siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"

"Bu, bizim bölücülere (Yahudilere) gönderdiğimiz uyarının aynısıdır." Burada müminler Allah tarafından yapılan uyarıyı dikkate almayan ve işledikleri günaha ısrar

⁸⁶ Hicr 15/89-90

⁸⁷ Zerkeşi, 1994, I, 144.

⁸⁸ Tahir b. Aşur, *et-Tahrir ve’t-Tenvir* isimli eserinde bu ayetleri tefsir ederken Ehli Kitabın kitaplarına da okunan kitap manasında Kuran isminin verilebileceğini söylemektedir.(Muhammed Tahir, ibn Aşur, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, Darus-sehnun, Tunus, VII, 86.)

eden Yahudilerin durumundan ders almaları için uyarılmaktadırlar: Müminlere "Yahudilerin düştüğü rezaleti görmektesiniz. Bu uyarıyı dikkate almayarak aynı sonla karşılaşmak ister misiniz?"⁸⁹ şeklinde bir uyarıda bulunmaktadır.

İbn Atiyye *el-Muharreru'l Veciz* isimli eserinde bu âyetin manası hakkında ulemadan farklı görüşler zikretmekle birlikte âyetten asıl kast edilen mananın şu olduğunu ifade etmektedir: **“Ey Resulüm de ki şüphesiz ben kitaplarını parçalara ayıran kimselere indirdiğimiz azap gibi bir azabın size gelmesi konusunda sizi apaçık bir şekilde uyarıyorum.”** İbn Atiyye kitaplarını parçalayanlardan kast edilenlerin ise ehli kitap olduğunu söylemekle birlikte İbn Abbas ve Said bin Cübeyr’ den gelen şu rivâyete yer vermektedir “Kitaplarını parçalara ayıranlardan kasıt dinlerini parçalara ayıran ehli kitaptır. Çünkü onlar Allah’ın kendilerine göndermiş olduğu kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek suretiyle kitaplarını parçalara ayırmış oldular.”⁹⁰

Bir görüşe göre bu âyeti kerime hac mevsiminde Kâbe’ye gelecek olanları Resulullah (sav)’e iman etmekten soğutmak maksadıyla Mekke’nin girişlerinde bekleyen on iki müşrikin Bedir günü helak edilmesini örnek vererek diğer müşrikleri tehdit etmektedir.⁹¹

1.3.2. İstidrad الاستطرات

Herhangi bir konudan bahsedilirken başka bir konuya temas edip yeniden önceki konuya dönmeye istidrad denir.⁹² Asıl gaye başta anlatılan konuya vurgu yapmaktır.

Ebu’l Beka (616/1219) bunu bir muharibin (savaşçının) düşmana hile ile kaçış izlemine verdikten sonra tekrar hücumla geçmesi haline benzetmektedir.⁹³ İstidrada örnek olarak Araf sûresinin yirmi altıncı âyeti gösterilebilir.

⁸⁹ Mevdudi, 1997, II, 585.

⁹⁰ İbn Atiyye, *el-Muharrerul Veciz fit- Tefsiril Kitabil Aziz*, Darul Kütübil İlmiyye, Beyrut –Lübnan 2001, III, 374.

⁹¹ Mahmud Ustaosmanoğlu, *Kuran’ı Mecid ve Tefsirli Meal’i Alisi*, İstanbul 2007, s.265.

⁹² Muhammed Ali b. Ali Tahanevi, *Keşşafu Istulanati'l-Funun*, Kalkuta 1862, II, 366.

⁹³ Kara, s. 213.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ

“Ey âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu, Allah’ın rahmetinin alametlerindendi. Belki öğüt alırlar.”⁹⁴

Bu âyeti kendisinden önceki âyetlerle irtibatlandırarak bir açıklamada bulunan Zemahşeri bu âyetin tefsirinde şu bilgilere yer verir. Daha önceki âyetlerde (19-22) Hz Âdem (as) ile Hz Havva validemiz yasaklı meyveyi yemelerine binaen onların çirkin olan yerleri (avret mahalleri) onlara açılmıştı da Onlar yapraklarla avret yerlerini örtmüşlerdi. Daha sonra gelen âyetlerde avret mahallinin örtünmesiyle ilgili bir açıklama olmayıp Âdem (as) duasına onların yeryüzüne gönderileceğine ve orada yaşayıp hayatlarına son verileceğine temas edilmiştir. Zemahşeri yukarıda anlattığımız bu olaylar akabinde bu âyeti celilenin (Araf 26) istirdat yoluyla (tekrar konunun örtünme hadisesine döndürülmesi) önceki âyetlerle bir münasebetinin olduğunu belirtmektedir. Bu istirdat ise Allah’ın indirmiş olduğu elbiselere karşılık O’na şükretmek ve minnettar olmaktır. Ayrıca insanoğlunun ayıp ve çirkin yerlerinin ortaya çıkmasının ne kadar hoş olmayan bir durum olduğu belirtilip örtünmenin ise takvanın bir derecesi olduğu bildirilmektedir.⁹⁵

Bu âyetlerin zikredilmesinden asıl gaye Hz Âdem (as) ile Hz Havva validemizin başından geçenleri anlatıp onların nasıl bir yaptırımla karşılaştıklarını ortaya koymak değildir. Bilakis bu âyetlerin bu tertip üzerine gelmesinden asıl amaç insanlara bir mesaj vermektir. O mesaj ise insanoğlunun, asıl düşmanı olan şeytana ve tuzaklarına karşı uyanık olması takva elbisesine bürünmek suretiyle insanlığın atası olan Hz Âdem (as) ile Havva validemizin düşmüş olduğu hataya düşmemeleridir.

Razi bu âyetin önceki âyetlerle olan münasebeti konusunda şunları nakleder: Allah Teâlâ, Hz. Âdem ve Hz. Havva’ya, yeryüzüne inmelerini emredip, yeryüzünü onlar için bir karargâh kılınca, bunun peşi sıra, onların hem dini hem dünyevi hususlarda muhtaç oldukları her şeyi onlara indirdiğini beyan etmiştir. Dini ve dünyevi bakımdan insanların ihtiyaç duyduğu şeylerden birisi de, "elbise"dir.

⁹⁴ Araf 7/26.

⁹⁵ Zemahşeri, 2012, II, 76.

Hak Teala, edep yerlerinin açılması konusunda Hz. Âdem kıssasını anlatıp, O'nun cennet yaprakları ile örtünmeye çalıştığını zikredince, bundan sonra, insanlar için, avret mahallerini örtsünler diye elbiseyi yarattığını beyan etmiş ve böylece de tesettüre muktedir kılması sebebiyle onlara büyük bir lütufta bulunmuş olduğuna dikkat çekmiştir.⁹⁶

Tenasübün bu çeşidine Nisa sûresinin 172. âyeti de örnek olarak gösterilebilir.

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَٰهُ جَعًا

“Mesih de, Allah'a yakın melekler de, Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler. Kim Allah’a kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa, bilsin ki, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.”

Zemahşeri bu âyetin tefsirinde şöyle bir açıklamaya yer vermiştir. Muhakkak kelamın bu şekilde gelmesindeki amaç Hristiyanların İsa (as) hakkındaki düşüncelerini ve İsa (as) kulluk makamından ilahlık makamına çıkarmalarındaki aşırılığı reddetmek içindir. Hristiyanlara şöyle denilmesi gerekir. İsa (as) kulluk makamından kendisini müstağni kılmak suretiyle kendisi ne kadar yüce bir makama sahip olursa olsun kendisini yüce bir varlık (yani ilah) olarak görmemiştir. Sanki âyette şöyle denilmiştir; Mukarreb Melekler (Allah’a yakın melekler) Allah ‘a kul olmaktan asla geri durmazken İsa (as) nasıl Allah ‘a kul olmaktan geri durabilir.⁹⁷

Suyuti bu âyette, tenasübün çeşitlerinden istidrad olduğunu ifade etmek suretiyle âyet hakkında şöyle der; Şüphesiz âyetin ilk kısmı İsa (as) ‘ın ilah olduğunu iddia eden Hristiyanların görüşlerini reddetmek için zikredilmiştir. Allah (cc) âyetin devamında istidrad yapmak suretiyle Araplardan meleklerin peygamber olduklarını iddia eden kimselerin görüşlerini red etmek için meleklerinde kendisine ibadet eden varlıklar olduğunu zikretmiştir.⁹⁸

⁹⁶ Razi, 1988, X, 330.

⁹⁷ Zemahşeri, I,459.

⁹⁸ Suyuti, 2006, II, 980.

1.3.3. Tahallus التخلّص

Tahallus kişinin içinde bulunduğu konuyu tamamen terk ederek başka bir konuya geçmesidir.⁹⁹ Tahallus yapılmasındaki gaye, dinleyicinin dikkatini konuya çekerek onun anlatılan konuya karşı algısını canlı tutmaktır.

Zerkeşi'nin belirttiğine göre Ganemi diye maruf olan Ebu A'la Muhammed İbn Ganem Kur'an'da tahallusun varlığını inkâr etmektedir. İbn Ganem “*Kur'an-ı Kerim de tahallus namına hiçbir şey yoktur. Çünkü tahallusun olduğunu söylemek bir zorlamadır.*” demiştir. Zerkeşi ise işin aslının Onun söylediği gibi olmadığını beyan etmektedir.¹⁰⁰ Tahallusa örnek olarak Nur sûresinin 35. âyeti gösterilebilir.

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِثْقَا ذَرَّةٍ فِي يَدَيْهِ يَزِيدُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
دُرِّيُّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ
يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fanus içinde Fanus sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”¹⁰¹

Zerkeşi yukarıdaki âyetin tahallus için en güzel örneklerden bir örnek olduğunu belirtmektedir. Bu âyette tahallus için beş örnek vardır.

Allah öncelikle nur ve nurun temsilini beyan etmiştir sonra tahallus yoluyla bu konuyu bırakarak kandil ve kandilin özellikleri belirtmiş. Daha sonra ise nur (kandil) ve zeytinyağından nasıl istifade edileceğine geri dönmüştür. Yukarıda bahsi geçen konular anlatıldıktan sonra bu konular tekrar terk edilmek sûretiyle zeytin ağacı anlatılmaya başlanmıştır. Tekrar zeytin ağacının özellikleri terk edilerek zeytinyağının özelliklerini anlatmaya tahallus yoluyla geçilmiştir. Zeytin ağacının vasıfları da anlatılınca (yani zeytin ağacından elde edilen yağın) nurun ve onun artmasının izahına geçilmiştir. Son

⁹⁹ Zerkeşi, 1994 I, 139.

¹⁰⁰ Zerkeşi, 1994, I, 139.

¹⁰¹ Nur 24/35.

olarak da nurun artmasının izahından, Allah'ın hidâyet nimetini kullarından dilemiş olduğuna vereceğini beyan etmesine tahallus yoluyla geçilmiştir.¹⁰²

Tahallusa Saffat sûresinin şu âyetini de örnek olarak verilebilir.

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ لِمَثَلٍ هَذَا فَلَیَعْمَلِ الْعَامِلُونَ أَذَلِكَ خَيْرٌ نَزْلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ

“Şüphesiz bu (cennetteki nimetlere ulaşmak) büyük bir başarıdır. Çalışanlar böylesi için çalışsınlar! Ziyafet olarak bu mu daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı?”¹⁰³

Allah önceki âyetlerde ihlaslı ve samimi kullarını ve onlar adına ahirette hazırlanmış şeyleri vasfederken konuyu tahallus yapmak suretiyle birden değiştirip zalimlerin vasıflarına ve onlar için hazırlanmış olan yiyeceğe yani zakkum ağacına döndürüyor ve zakkum ağacını tasvir etmek suretiyle o zalimler ve kâfirler için hazırlanmış olan azaptan bahsetmektedir.¹⁰⁴

1.3.4. Mudadde المضادة

“Her şey zıttıyla kaimdir ve her şey zıttıyla bilinir.” Kaidesi âyetler arasındaki münasebeti ortaya koyma konusunda da cari olan genel bir kaidedir. Tenasübün çeşitlerinden olan mudadde lafzı kelime olarak zıtlık ve tezadı ifade eder.

Kur'an-ı Kerim'de tenasübün bu kısmına oldukça çok rastlamaktayız. Müminlerden sonra müşriklerin ve kâfirlerin, cennetten sonra cehennemin, iyi ve temiz olan şeylerden sonra çirkin ve habis olan şeylerin, imandan sonra küfrün, müjdeden sonra cezanın zikredilmesi bu kabildendir.

Bakara sûresinin 6. âyeti buna örnek teşkil eder.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

“Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.”¹⁰⁵

¹⁰² Zerkeşi, 1994, I, 139.

¹⁰³ Saffat 37/60-61-62.

¹⁰⁴ Zerkeşi, 1994, I, 140.

¹⁰⁵ Burada kastedilen, dünyada kâfir olarak yaşayıp sonunda Ahirette de kâfir olarak intikal edeceği Allah tarafından bilinen inkarcılardır.

Zemahşeri bu âyeti tefsir ederken öncelikle bu âyeti kendisinden önce geçen âyetlerle irtibatlandırmak suretiyle âyetin tefsirine başlamıştır. Allah (cc) öncelikle dostlarını ve kendi katında özel bir makam ve değere sahip olan halis kullarının niteliklerini belirtip onları kendi katında yüce bir makama kavuşturacak ve kendisine yaklaştıracak sıfatlarını beyan etmiştir. Ayrıca Allah'ü Teâlâ Kur'an-ı Kerim 'in insanları doğru yola ileten bir hidâyet rehberi ve müminler için özel bir lütuf olduğunu ifade etmiştir. Müminler ve onların vasıfları beyan edildikten sonra müminlerin tam aksine hareket eden taşımış oldukları vasıflar bakımından müminlerin karşısında yer alan kâfirlerin durumu zikredilmiştir. Kâfirler küfürlerinde ve İslam dinine girmeme konusunda o kadar aşırıya gitmişlerdir ki Allah'ın o kimselere doğru yolu göstermesi, onlar layık olmadıkları halde onlara lütuf da bulunması, onları hidâyete erdirecek bir kitap gönderip göndermemesi veyahutta Allah'ın Resulünün onları uyarıp uyarmaması kâfirler için birdir.¹⁰⁶

İbn Kesir *Tefsiru'l Kur'an'il Azim* isimli eserinde kâfirlerin durumu hakkında şöyle bir açıklamaya yer vermiştir. “Hakkı gizleyip örten kâfirler hakkında Allah'ın bir takdiri vardır. Allah'ın Resulünün onları uyarıp uyarmaması birdir. Çünkü o kâfirler Allah'ın elçisinin getirmiş olduğu Kur'an'a iman etmezler.”¹⁰⁷

Tenasübün bu çeşidine Maide sûresinin 9. ve 10. Âyetleri de örnek olarak gösterilebilir.

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ
وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ

“Allah, iman edip Salih ameller işleyenlere, kendileri için bir bağışlama ve büyük bir mükâfat olduğunu vaat etmiştir. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar var ya; işte onlar cehennemliklerdir.”

Allah bu âyetlerde iki farklı zümreyi ve bunlara verilecek iki farklı mükâfatı zikretmektedir. İlk âyette Allah'a iman edip imanlarına yakışır bir şekilde amel eden müminler ve bu yapmış oldukları amellerle karşılık olarak elde edecekleri büyük bir mükâfat zikredilmiştir. Bu mükâfatın bu âyette her ne kadar açık bir şekilde cennet olduğu belirtilmese de diğer âyetlerden hareketle bu büyük mükâfatın cennet olduğu

¹⁰⁶ Zemahşeri, 2012, I,49.

¹⁰⁷ Amaduddin Ebi'l Fida İsmail İbn Kesir, *Tefsiru'l Kuran'il Azim*, trh. Kurtuba, I, 276.

anlaşılmaktadır. İkinci âyette ise tamamen müminlerin yer almış olduğu safın tam karşısında yer alan kâfirler ve bunların dünya hayatında iman etmeyip yapıp ettiklerine karşılık olarak içerisinde ebedi kalacakları cehennem zikredilmiştir. Müminlere büyük bir mükâfat vaad edilmişken kâfirlere de cennetin tam zıttı olan amellerine karşılık olarak cehennem hazırlanmıştır.

1.3.5. İntikal الانتقال

Dinleyiciyi daha zinde tutmak için bir konudan başka konuya geçmeye intikal denir. İki konunun birbirinden ayrılması için “Bu “ anlamına gelen ismi işaret edatı kullanılmasıdır.

Sad Sûresinin 49. Âyeti buna örnek teşkil etmektedir.

هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ

“Bu bir öğüttür. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için elbette güzel bir dönüş yeri akıbet vardır.”

Zemahşeri bu âyetin tefsirinde; “Allah önceki âyetlerde peygamberlerle ilgili bölümü anlatıp bu ilgili bölümü tamamlayınca bu âyetlerin akabinde başka bir konuyu anlatmayı kast etmiştir. Bu anlatacağı bölüm ise cennet ve cehennem ehlinin özellikleri ve durumlarıyla ilgili bir konuyu kapsamaktadır.”¹⁰⁸ şeklinde bir açıklamaya yer vererek bir konudan başka bir konuya intikalin söz konusu olduğuna işaret etmiştir.

Zerkeşi, Suyuti ve Tahanevi gibi birçok âlim Zemahşeri’nin yapmış olduğu açıklamaya yakın bir açıklamada bulunmuşlardır. Genel kanaat olarak bir önceki âyette peygamberler ve ümmetlerinden bahsedildiği ve “Bu bir öğüttür“ ifadesiyle de yeni bir konuya geçileceğini beyan etmişlerdir. Ayrıca Peygamberler ve ümmetlerinin durumlarının beyanından sonra cennet ve cehenneme girecek kişilerin ahvallerinden haber verildiğini ifade ederek bir konudan başka bir konuya intikalin söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Zemahşeri, 2012, IV, 75.

¹⁰⁹ Zerkeşi, 1994, I, 146, Suyuti, II, 981, Tahanevi, 1862, I,433.

1.3.6. تشابه الاتراف Teşabühü'l Etraf

Sözün mana itibarıyla başlangıcına uygun bir ifadeyle son bulmasıdır.

En'am sûresinin 103. âyeti tenasübün bu kısmına örnek olarak gösterilebilir.

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

“Gözler onu idrak edemez ama o, gözleri idrak eder.¹¹⁰ O (idrak ötesi olup) en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”

Âyetteki Latif ismi Allah Teâlâ'nın gözlerle görülmez olmasına münasip olup Habir ismi ise O'nun gözleri ihata etmesi kuşatmasıyla uygundur.

1.3.7. حسن المطلب Hüsnü'l –Matlab

Kelamda bir mukaddime yapıldıktan sonra asıl anlatılmak istenilenin veya asıl gayenin ifade edilmesidir.¹¹¹

Fatiha sûresinin 5. Âyeti ve devamı olan âyetler tenasübün bu kısmına örnek olarak gösterilebilir.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

“(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.”

Bu âyet müminlerin Allah'dan asıl isteklerini bildirmeden önceki bir mukaddimeyi teşkil etmektedir. Çünkü müminler öncelikle sadece Yüce Rablerine ibadet edeceklerini ve sadece kendisinden yardım talebinde bulunacaklarını beyan ettikten sonra Allah Teâlâ'dan kendilerini dosdoğru yol olan sıratı müstakime ulaştırmasını istemektedirler. Asıl elde edilmek istenilen şeye böyle bir mukaddime yapıldıktan sonra geçilmiş olmaktadır.

Zemahşeri bu âyeti tefsir ederken bir ayrıntıya temas etme babından şöyle bir soru sorar bu âyette niçin ubudiyet (yalnız sana ibadet ederiz.) lafzı önce, yardım talep etme

¹¹⁰ Allah'ın zatına bu dünya gözüyle ulaşmak, onun hakikatini kavramak mümkün değildir. Ahirette ise bir çok gözler onu görecektir. Konu ile ilgili olarak ayrıca bakınız: Kiyâme Sûresi, Ayet, 23

¹¹¹ Tahanevi, 1862, I, 433.

(sadece senden yardım isteriz) lafzı ise sonra zikredilmiştir? Bu soruyu Zemahşeri şöyle yanıtlamaktadır. Bir istekte bulunmadan önce o isteğe götürecek vesileyi zikretmek o isteğin gerçekleşmesini kolaylaştırır.¹¹²

Tenasübün çeşitlerinden olan tahallus ile hüsnü'l matlabı bir arada içeren Şu'ara Sûresinin 77. ve 78. Âyetleri incelediğimiz bu konu açısından önemli bir misal teşkil etmektedir.

فَإِنَّهُمْ عُدُّوْا لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ

“Şüphesiz onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin Rabbi olan Allah dostumdur. O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir.”

İbrahim (as) bu ve bunlardan önceki âyetlerde putların özelliklerini (bu putların o putperestleri iştitemeyecekleri onlara ne bir yarar ne de bir zarar isabet ettiremeyecekleri) onların bezenmiş oldukları vasıfları anlatırken tahallus yapmak suretiyle yani konuyu tamamen değiştirerek putların vasıflarını izah etmeyi terk ederek, Allah'ü Teâlâ'nın sıfatlarını beyan etmeye başlamıştır. Allah'tan asıl istediklerine geçmeden önce bir mukaddime sadedinde İbrahim (as) Allah (cc) sıfatlarını zikretmiştir. Bu sıfatları beyan ettikten sonra ise asıl muradını şu sözlerle dile getirmiştir.

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَالْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ

“Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni Salih kimseler arasına kat.”¹¹³

1.3.8. إحتراس

Kelamda asıl kast edilen mananın aksini vehmettiren bir şeyin bulunması sebebiyle yanlış anlamayı engellemek için kelamın ortasına veya sonuna asıl manayı kast etmeye sevk edecek bir ifadenin ilave edilmesidir.¹¹⁴ Böylelikle muhatapların kelamı yanlış anlama ihtimali ortadan kaldırılmış olur.

Aşağıdaki âyet-i celile tenasübün bu çeşidine açık bir şekilde örnek teşkil etmektedir.

¹¹² Zemahşeri, 1994, I, 29.

¹¹³ Şu'ara 26/83.

¹¹⁴ Yılmaz, 2005, s.24.

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ

“Ey Muhammed! Münafıklar sana geldiklerinde, “Senin, elbette Allah’ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz”, derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına da şahitlik eder.”¹¹⁵

Zemahşeri bu âyeti tefsir ederken “ Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor.” ifadesinin âyetin bir parçası olarak zikredilmesindeki yararın ne olabileceğini sorgular. Âyetin baş kısmında münafıklar Allah Resulüne gelerek “Biz senin Allah’ın Resulü olduğuna şahitlik ediyoruz” dediler. Âyetin son kısmında ise Allah münafık olan kimselerin yalancı olduklarına şahitlik etmektedir. Âyetin baş kısmıyla son kısmına bakan kimse münafıkların Hz Peygamber (sav) için söylemiş oldukları şu doğru sözünde “Sen elbette Allah’ın Resulüsün“ yalan olabileceği vehmine kapılabilirler. İşte bu yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmak için Allah’ü Teâlâ “Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor.” ifadesini kullanmıştır.¹¹⁶

Hız Muhammed (sav) Allah’ın elçisi ve Resulüdür. Bunda hiçbir şek ve şüphe söz konusu değildir. Bu söz iman ve İslam dininin bütün temellerinin üzerine kurulmuş olduğu bir sözdür. Ancak münafıklar bu sözün doğruluğunu kalben tasdik etmeyip sadece dilleriyle söyledikleri için onların yalancı oldukları bizzat Allah tarafından beyan edilmiştir. Yoksa âyette geçen ve münafıkların da dilleriyle ifade ettikleri bu sözün yalan ve yanlış bir söz olmasına binaen değildir.

İhtirasa örnek olarak Maide Sûresinin 54. âyeti gösterilebilir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar.”

Allah Teâlâ bu âyette müminlerin birbirlerine karşı alçak gönüllü ve yumuşak davrandıklarını ifade etmiştir. Ancak herhangi bir yanlış anlaşılmaya mahal vermesin

¹¹⁵ Münafikun 63/1

¹¹⁶ Zemahşeri, 2012, IV, 407.

diye ihtiras tarikiyle müminlerin sadece müminlere karşı böyle bir tutum sergilediklerini yoksa kendi din kardeşleri olmayan kâfirlere karşı alçak gönüllü olmalarının söz konusu olamayacağını bilakis kâfirlere karşı sert, güçlü ve onurlu olduklarını ifade etmiştir.

1.4. TENASÜB İLMİNİN KISIMLARI

1.4.1. Âyetler Arası Münasebet

1.4.1.1. Âyetin Mahiyeti Özellikleri Tertibi

a-Âyetin Luğat Manası

İbni Manzur'a göre âyet, "alâmet" demektir. Halil bin Ahmed'e göre âyetin vezni "Fealetûn" dur. Onun dışındakilerin görüşüne göre ise "âyet" kelimesinin aslı "eyyetûn" olup "Fa'letûn" veznindedir. Âyet kelimesinin çoğulu "Âyât ve Ây dır.¹¹⁷ Zerkani'ye göre ise âyet sözlükte, "mucize, alamet, ibret, acayip iş, cemaat, burhan ve delil" anlamına gelir.¹¹⁸

Ayrıca Ebu'l Ferec Abdurrahman b Ali İbnü'l-Cevzi *Nüzhetu'l Uyuni'n Nevazır fî İlmi'l Vucuhi ve'n Nezair* isimli eserinde âyet kelimesinin kitap, emir ve nehiy gibi anlamlara da geldiğini belirterek bunlar için misaller zikretmiştir.¹¹⁹ Kur'an-ı Kerim'de âyet kelimesi farklı anlamlarda kullanılmıştır. Âyetlere baktığımızda âyet kelimesinin mucize, alamet, ibret, acayip (şaşılacak) şey, delil ve cemaat manasında kullanıldığını görmekteyiz.

سَلِّ بَنِي إِسْرَءِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ
“İsrailoğullarına sor; biz onlara nice apaçık mucizeler verdik”¹²⁰

Bu âyeti celile de âyet kelimesi mucize, şu gelecek âyette ise ibret manasında kullanılmıştır.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِ
“Şüphesiz bunda inananlar için bir ibret vardır”¹²¹

¹¹⁷ İbni Manzur, 1990, XIV, 61.

¹¹⁸ Zerkâni, 1992, I, 274, Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul 2003, s.78

¹¹⁹ Ebu'l Ferec Abdurrahman b Ali İbnü'l Cevzi, *Nevazır fî İlmi'l Vucuhi ve'n Nezair*, Beyrut 1984, ss.154-156.

¹²⁰ Bakara 2/21.

¹²¹ Hicr 15/77.

b-Âyetin Terim Manası

Allah'ın varlığına peygamberlerin doğruluğuna işaret eden delil ve mucize anlamında ayrıca Kur'an-ı Kerim surelerinin belli bölümlerinden her biri için kullanılan terimdir.¹²²

Elmalılı M. Hamdi Yazır ise âyeti şöyle tanımlar; Kur'an'ın harflerinden bir fasıla ile ayrılmış olan zümrelerinden her birine bir âyet denilir ki bunlar Kur'an'ın nazmından birer cüz'ü tam teşkil ederler. Âyetlerin ekserisi bir veya birkaç cümleden müteşekkil müstakil birer kelimedir. Mamafih içlerinde bir cümle teşkil etmeyen müfret veya mürekkep mümtaz birer sıfat gibi kayıt halinde bulunanlar da vardır. Mesela Fatiha da ki "er-Rahmanir-Rahim" bir âyettir, fakat bir cümle değil, iki sıfatı mümtazadır. Rahman sûresindeki "müdhâmmatân" âyeti, bir kelimedir. Böyle iken bunlar bir kelime neşesi ile mustakillen okunabilirler, üzerlerinde vakıf olunabilir.¹²³

Kur'an'daki en uzun âyet, tam bir sayfa tutan Bakara sûresinin 282. âyetidir. En kısa âyeti üzerinde ise tam bir görüş birliği yoktur. Bunlar arasında; "Ve'd-duha" "Ve'l-Fecr", "Yasin", "Er- Rahman" ve "Müdhammetan" lafızları zikredilmektedir. Kur'an'da 6200'den fazla âyet vardır. Ancak bir tek rakam üzerinde ittifak yoktur. Bazı âlimlerin durak saydığı yerleri bazılarının kabul etmemesi, bazı sûrelerin başında bulunan ve "Hurûf- u Mukattaa" adı verilen harflerin müstakil birer âyet sayılıp sayılmaması ve besmelenin her sûrenin başında bir âyet kabul edilip edilmemesi gibi sebeplerden ötürü muhtelif sayılar ortaya çıkmıştır.

c-Âyetlerin Tertibi

Âyetlerin sûrelerdeki tertibi ve dizilişinin tevkifi olduğu konusunda ulemanın icması vardır. Âyetlerinin sûreler içerisinde dizilişi bizzat Hz Peygamber (sav) tarafından gerçekleştirilmiştir. Rey ve içtihadı yer verilmemiştir.

Zerkani âyetlerin tertibi ile ilgili şöyle der: Kur'an âyetlerinin bugün Mushaflarda gördüğümüz şekildeki tertibinin tevkifi olduğu (Peygamberimizin Allah tarafından bildirildiği şekliyle tertip ettiği) hususunda icma-ı ümmet hâsıl olmuştur. Bu konuda içtihat ve reye yer yoktur. Cebrail Rasullah (sav) 'e âyetleri indiriyordu ve her âyeti hangi sûreye koymasına gerektiğini de bildiriyordu. Sonra Peygamber bu âyetleri

¹²² Abdurrahman Çetin, "Ayet", *DİA*, İstanbul 1997, IV, 242.

¹²³ Elmalılı, 1992, I, 16-17.

sahabelere okuyor, sonra vahiy kâtiplerine her bir âyetin bulunması gereken sûre içinde yazılmasını emrediyordu. Peygamber efendimiz bu âyetleri sahabelere defalarca namazında ve vaazlarında bu tertip üzere okuyordu. Yine her yıl Peygamberimiz Kur'an âyetlerini baştan sona kadar Cebrail'e okuyordu. Bütün bu okuyuşlar, Mushaflarda bildiğimiz tertip üzere gerçekleşiyordu.¹²⁴

Zerkai'nin bu görüşüne benzer ifadeleri Suyuti, Zerkeşi, Suphi Salih, Mennaul-Kattan, Ebu Şeybe ve bunlar gibi birçok âlim de kendi eserlerinde zikretmektedir.

Âyetlerin tevkifi olduğuna delil olarak şu hadisi zikretmek de yerinde olacaktır. Osman b. Ebi'l As şöyle anlatıyor. “ Hz Peygamber'in (sav) yanında otuyordum. Birden gözünü bir noktaya dikti sonra doğruldu ve şöyle buyurdu: “ Bana Cibril gelerek şu âyeti şu sûrenin ilgili yerine koymamı emretti.” dedi ve Nahl sûresinin 90. Âyeti olan “Allah adaleti ihsanı ve yakınlarla bakmayı emreder.” âyetini sonuna kadar okudu.¹²⁵

1.4.1.2. Âyetlerin Birbirleriyle Olan Münasebeti

Âyetlerin birbirleriyle olan münasebeti zahir olabilir. Bazen de uzun bir müddet gayret sarf ettikten sonra bu münasebete ulaşılabilir. Münasebet konusunda müfessirlerin üzerinde en çok yoğunlaştıkları kısım âyetler arasındaki münasebet kısmıdır. Âyetler arasındaki münasebeti bulup ortaya çıkarmak müfessirin kabiliyetine bağlıdır.

Âyetler arasındaki münasebete Kıyame sûresinin birinci âyetiyle ikinci âyetinin (kıyametle nefsi levvamenin) ilişkisi gösterilebilir. Ancak âyetler arasındaki münasebeti izah etmeden önce bu âyetlerin meallerine bir bakalım. Allah Teâlâ bu âyetlerde mealen şöyle buyurmuştur **“Kıyamet gününe Andolsun ki ve o gün müthiş bir pişmanlıkla kendini kınayıp duran nefse Andolsun ki, mutlaka diriltip hesaba çekileceksiniz”** (75/1-2)

Bu âyetlerin peş peşe zikredilmesindeki münasebet ve hikmeti şöyle izah etmek mümkündür.

1- Kıyamet günü üzerine yemin etmek, bir gün bu kâinat nizamının alt üst olacağını, sonra her insanın tekrar diriltileceğini, yaptıklarının hesabının sorulacağını ve

¹²⁴ Zerkani, 1992, I,281.

¹²⁵ Hanbel, Ahmed, *Müsned*, İstanbul 1992, IV, 218.

yaptığı iyilik ya da kötülüğün karşılığını bulacağını göstermektedir. Bu nedenledir ki, üzerine yemin edilen ikinci şey, nefs-i levvâme olmuştur. Zira dünyada tamamen sağduyudan, vicdandan uzak kimse yoktur. İyilik ve kötülük kriteri yanlış olabilir ama inanan inanmayan her insanın içinde iyilik ve kötülük arasında tefrik yapabilme hissi vardır. Bir kişi ne kadar bozulmuş olursa olsun, vicdanında muhakkak kötülük yapmamasını ve iyilikte bulunmasını isteyen bir dürtü vardır. Bu, insanın salt bir canlı olmadığını göstermektedir. Eğer bir insanın yapısında böyle bir nefs-i levvâme varsa ve varlığı inkâr götürmüyorsa, o zaman bu aynı nefs-i levvâmenin kıyamet günü insanın karşısına bir şahit olarak getirilmesi ve kendi aleyhinde tanıklık etmesi kadar doğru bir şey olamaz.¹²⁶

2- Kıyamet gününün gerçekleştirilmesinin asıl amacı, bizzat nefs-i levvâmedir. Ahiretteki akıbetinin bahtiyar mı, bedbaht mı olacağının belli olması ve ona göre karşılığının verilmesidir. Bu nedenle birlikte zikredilmiştir.¹²⁷

Razi kıyamet günü ile Nefsi levvame arasındaki münasebeti iki açıdan izah etmeye çalışır.

a) Kıyametin halleri, cidden ilginçtir. Hem sonra, kıyametin kopmasının gayesi, nefs-i levvâmenin hallerini, yani mutluluk ve bedbahtlıklarını izhar etmektir. Binaenaleyh bu demektir ki, kıyamet ile nefs-i levvâme arasında bu denli sıkı bir münasebet vardır.

b) Nefs-i levvâmeye yemin etmek, Hz. Peygamber (sav)'in de, "Kendini bilen Rabbini bilmiş olur" buyurduğu gibi, nefsin hallerinin ilginçliklerine dikkat çekmektir. Cenabı Hakk'ın, "Ben ins ve cinleri ancak, bana ibadet etsinler diye yarattım" ve "Bu emaneti göklere, yere, dağlara teklif ettik de onlar yüklenmekten kaçındılar, fakat insan onu yüklendi..."(Ahzab, 72) âyetinin ifade ettiği hususlar, o nefsin ilginç hallerindendir.

Birtakım kimseler de, "Hep, Allah'a itaatteki ciddiyetini, say ü gayretini, yaptığı işleri yine de değersiz görmüş olduğu için, kendisini ululamak amacıyla, (değerinden dolayı) nefs-i levvâmeye yemin edilmiştir" derken, diğer bazıları da, Allah Teâlâ'nın sadece kıyametin vukuuna yemin ettiğini, nefs-i levvâmeye ise yemin etmediğini söylemişlerdir. Ki, bu görüş, Hasan el-Basrî'nin okuduğunu rivâyet ettiğimiz o şaz

¹²⁶ Mevdûdî, 1997, VI, 487.

¹²⁷ Razi, 1989, 22, 285; Ebû Hayyan, 1993, VIII, 375.

kıraate dayanmaktadır. Buna göre Cenabı Hak adeta, "Değerinden dolayı, kıyamete yemin ederim ama değersizliğinden dolayı, nefs-i levvâmeye yemin etmem!" demiştir. Çünkü nefs-i levvâme, ya onca büyük hallerine rağmen kıyameti inkâr etmiştir yahut da amelde kusur eden fasık birisi olmuştur. Her iki durumda da, nefs-i levvâme, hor ve hakir görülmüş olur.¹²⁸

3- Yüce Allah bu iki şeyi yemine konu ederek, karşılık görme (*ceza*) mahalli olan kıyametle amel kazanma (*kesb*) mahalli olan nefs-i levvâmeyi yan yana getirmiştir. Kıyamet, nefs-i levvâmenin kendini kınadığı ve bu kınamanın sonuçlarının kendisi üzerinde görüldüğü yer olması hasebiyledir ki, ikisi bir arada zikredilmiştir.¹²⁹

4- Kıyamet gününe yemin, kıyamet gününün azametine, dehşetine, zorluklarına ve sıkıntılara, insanların tekrar diriltilip mutlaka yaptıklarının hesabını vereceklerine dikkat çekmek içindir ki sûrenin devamından anlaşılan budur. Nefs-i levvâmeye yemin ise ahireti inkâr eden nefsin, orada kendini kınayacak bir duruma düşeceğine, halinin vahimliğine ve çetinliğine işaret etmektedir. Dolayısıyla cezayla cezayı hak eden bir araya getirilmiş demektir.¹³⁰

Âyetler arası münasebete Bakara sûresinin 183 ile 186 âyetleri arasındaki münasebet gösterilebilir. Allah (cc) bu âyetlerde mealen şöyle buyurmaktadır. **“O Ramazan ayı ki; insanlar için bir hidâyet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur’an onda indirildi. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah’ı yüceltmeniz içindir. Hem de umulur ki şükredersiniz.”**(Bakara 2/185) **“Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.”** (Bakara 2/186)

Bakara sûresinin 183 den 185 ‘e kadarki üç âyeti, Ramazan orucu ve bununla ilgili hükümleri ele alır. Oruçla ilgili âyetlerin ardından; Allah’ın kullarına yakın

¹²⁸ Razi, 1989, 22, 285.

¹²⁹ Süleyman Koçak, “Tenasüb İlmi Açısından Kıyamet Suresinin İncelenmesi”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, s. 341.

¹³⁰ İbn Kayyım el-Cevziyye, *et-Tibyân fî Aksâmi’l-Kur’ân*, (tlk: Fevvâz Ahmed), Beyrut 1994, ss. 35-37, Ayrıntılı bilgi için bkz; Koçak, 2009, s.340- 341.

olduğu, el açıp dua eden müminin duasını kabul edeceğini bildiren âyet gelir. Görüldüğü gibi, oruç âyetiyle dua âyetinin mana yönünden açık bir irtibatı yoktur. Fahreddin Razi, bu âyetler arasındaki mana yakınlığını üç noktada ele alarak, münasebeti şöyle kurmağa çalışır.¹³¹

a - Yüce Allah, orucun farziyeti ve ahkâmını belirttikten sonra: “Allah, size hidâyet ettiği şekilde kendisini tekbir ile yüceltmenizi ister. Umulur ki şükredenlerden olursunuz.” mealindeki 185. âyetin son cümlesiyle kuluna, aslında bir nevi zikir olan tekbiri ve şükrü emrederek lütfu ve rahmetiyle ona yakın olduğunu, yaptığı zikir ve şükrü bildiğini, nidası işittiğini, ricasını kabul ettiğini beyan eder.

b- Yüce Allah önce tekbiri emretmiş, sonra da, duanın zarureti ve senadan önce gelmesine işaret ederek, duasında da şükretmesini istemiştir. İbrahim (as) “Beni yaratıp da doğru yolu gösteren, beni yediren ve içiren, hastalandığımda bana şifa veren, beni öldürecek ve tekrar diriltecek olan O'dur. Hesap gününde, günahımın bağışlanmasını dilerim” (Şuara, 78/82) şeklinde senada bulunmuş: “Rabbim, bana bir hikmet ver, beni Salih kullar arasına ilhak et” (Şuara, 83) diyerek, duasını sona bırakmıştır önce yüce Mevla'yı övmüş sena etmiş sonra Allah'a yakarıшта bulunmuştur. Bu âyetlerde de durum böyledir. Yüce Allah, kuluna önce tekbiri, sonra da duayı emretmiştir.

c - Yüce Allah, önceki milletlere olduğu gibi müminlere de orucu farz kılmış, uyudukları sırada oruçluya haram olan şeyler, müminlere de haram kılınmıştır. Bazılarına bu durum zor gelerek Allah'ın bu emrine uymamışlar, yaptıklarından pişmanlık duyup Rasulullah'a tövbelerinin kabulü için müracaat etmişler, Yüce Allah, dua ettiklerinde dualarını kabul edeceğini bildiren 186 âyeti indirmiştir. Yüce Allah o müminlere ağır gelen bu olayı onların yalvarıp yakarmaları ve duada bulunmalarına binaen o meşakkatli durumu ortadan kaldırıp onlara bir genişlik tanımıştır.

1.4.1.3. Âyetlerin Baş Tarafıyla Sonu Arasındaki Münasebet

Kur'an-ı Kerim belagat bakımından eşsiz bir kitap olduğu için bazı âyetlerin sonu ilk bakışta âyetle işlenen konuyla alakası yokmuş gibi görünen cümlelerle bitebilmektedir. Ancak âyetin içermiş olduğu muhteva dikkatli bir şekilde göz önünde bulundurulduğunda âyetin başı ile sonunun birbirinden kopuk bir şekilde ifade

¹³¹ Razi, 1989, IV, 366-367.

edilmediği aksine âyetin içermiş olduğu manaya uygun bir ifadeyle sonlandırıldığı görülür.

Bakara Sûresinin 173. âyeti konumuza misal teşkil etmektedir.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ
إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Bakara 2/173)

Bu âyeti celile de yenilmesi yasak olan yiyecekler sayıldıktan sonra Allah’ü Teâlâ çok merhametli ve günahları çok bağışlayan olduğunu ifade etmektedir. Bu âyetin başlangıcı ile sonu arasında nasıl bir irtibat var ki bu âyet bu ifadelerle son bulmuştur. Bikâî bu âyette (إِنَّ اللَّهَ) muhakkak ki Allah) ifadesinin kullanılmasının bu hükmün bütün zorlukta ve meşakkatte olan kişileri kapsadığına işaret etmekte olduğunu (غَفُورٌ) çok bağışlayan) ibaresinin zikredilmesi ise meşakkat durumunda olmayan kimselerin bu yasaklanan yiyecekleri yemeleri durumunda günah işlemiş olmaları ve bunun sonucunda şâyet Allah’ın mağfireti olmasa cezaya müstahak olması gerektiğini bildirmesi, (رَحِيمٌ) ifadesinin kullanılmasının ise bir meşakkate maruz kalan kimsenin bu yiyecekleri yemesi durumunda Allah katında olan bir rahmete gark olacağını ve bunu yemesinden dolayı bir günah kazanmayıp Allah’ın o kimsenin günahını bağışlayacağını ifade etmekte olduğunu belirtmektedir.¹³²

Ebu Hayyan ise tefsirinde şöyle der ”Muhatap herhangi bir şekilde bu haram kılınan şeylerden birini yemek suretiyle emre muhalefet ederse tövbe ettiği takdirde günahları bağışlanır. Çünkü Allah’ın günahkâr kullara karşı Gafur ve Rahim olduğu bildirilmiştir. Yahut muhatap zarurete binaen ihtiyaç miktarından fazla yese Allah o kuluna karşı Gafurdur onu affeder, ihtiyaç miktarı kadarını yiyebilmesi için ruhsat vermekle de Allah kullarına karşı Rahim olduğunu bildirmiştir. Veyahut haramlığı kaldıran engellerin bulunmasıyla haram kılınan şeylerin yenilmelerine ruhsat verilmiştir. Bu ruhsat verme ve mubah kılma da mağfiretle ifade edilmiştir. Mağfiret

¹³² Bikâî, 1992, II, 346-347.

sıfatından sonra rahmet sıfatının zikredilmesiyle sanki Allah Teâlâ kullarına şöyle demiştir: ” Size olan rahmetim sebebiyle bunu size mubah kıldım.”¹³³

Ebu Zehra bu âyetin tefsirinin son kısmında âyetin başıyla sonu arasındaki uygunluk sadedinde şu bilgilere yer vermektedir. Muhakkak ki Allah bu âyeti celileyi **اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ** ifadesiyle bitirdi. Bu âyet kişinin neslini ve can güvenliğini korumak gayesiyle günah olan bir şeyi işlerse Allah’ın o kuluna karşı rahmetli ve merhametli davranacağını tescillemektedir. Zaruret anında kişi haram olan bir şeyi yerse Allah o günahın vebalini ortadan kaldırması O’nun bağışlamasının yüceliğinden, haram olan şeyi zaruret anında helal kılması ise O’nun merhametinden ötürüdür. Habis olan şeylerin haram kılınması zarar vermesinden, temiz olan şeylerin helal kılınması ise insanlara menfaat vermesinden ötürüdür.¹³⁴

Başka bir misal olarak Maide Sûresinin 37. Âyeti gösterilebilir.

يُرِيدُونَ أَنْ يُخْرِجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ

“Ateşten çıkmak isterler ama ondan çıkabilecek değildirler. Onlara sürekli bir azap vardır.” Bu âyet incelendiğinde âyetin son tarafıyla baş tarafı arasında bir uygunluğun olduğu kolay bir şekilde anlaşılır. Şöyle ki âyetin baş tarafında kâfirlerin cehennemden çıkmak istedikleri böyle bir taleplerinin olduğu ifade edilmektedir. Âyetin devamında ise onlar ne kadar böyle bir talepte bulunurlarsa bulunsunlar onların cehennemden çıkmayacakları belirtilmektedir. Âyette dikkati çeken en önemli husus ise Allah (cc) onlar için bir azabın varlığından bahsederken birçok âyette ifade ettiği gibi bu azabın çok çetin, çok şiddetli ve elem verici bir azab olarak vasıflandırmak yerine âyetin başlangıcına uygun olarak onların cehennemden çıkma isteklerinin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını ifade etmek için cehennem azabının ebedi olduğunu belirtmiştir.

1.4.1.4. Âyet İçi Münasebet

Bir âyette yer alan kelimelerin kendi içindeki âhenk ve uyumunu gösterir. Bir kelimeyi yerinden oynatırsanız âyetteki âhenk bütünlüğünü bozmuş olursunuz. Her ne

¹³³ Ebu Hayyan, 1993, I, 665.

¹³⁴ Muhammed Ebu Zehra, *Zehretü'l Tefasir*, Daru'l Fikril Arabiyye, Kahire 1974, I, 511.

kadar aynı anlamı taşıyan başka bir kelime kullanılsa da âyetin orjinal şeklindeki âhenk ve uyumu sağlamak mümkün değildir. Mesela Bakara sûresindeki şu âyeti inceleyelim.

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“Onlar gaibe¹³⁵ inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden Allah yolunda harcarlar.”

Bu âyetle her kelimenin birbiri ile yakın bir münasebeti ilişkisi vardır.

1. Teb’izi ifade eden مَنْ israfın reddine;

2. مِمَّا nın önce söylenmesi, sadakanın kişinin kendi malından verilmesi gerektiğine;

3 رَزَقْنَا minnetin olmamasına (çünkü veren Allah’tır, kul ise bir vasıta)

4. Rızıkın نَا ya olan isnadı, fakirlikten korkulmamasına;

5. Rızıkın genel ve mutlak olarak zikredilmesi, sadakanın ilim ve fikir gibi şeylere de şamil olmasına;

6. يُنْفِقُونَ alanın sefahate değil, hacat-ı zaruriyesine sarf etmesine işaretlerdir.¹³⁶

Bir âyetin kelimelerinden bu kadar anlamın çıkartılması Kur’an’ın icazı karşısında insanı düşünmeye sevk etmede ve her bir kelimenin hatta zamirin âyetin bütünlüğüne katmış olduğu anlamı kavrama konusunda insanı büyük bir gayret sarf etmeye teşvik etmektedir.

¹³⁵ Gayb: Sözlükte görme duyusuyla algılanamayan şey demektir. Kelime, “duyuların ve insan bilgisinin ulaşamadığı gizli her şey” anlamında kullanılır. Bir şeyin “gayb” oluşu Allah’a göre değil insanlara göredir. Zira Allah’ın ilminin dışında kalan hiç bir şey yoktur. Allah’a, meleklerle, Allah’ın gönderdiği kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe, cennet ve cehenneme, kadere inanmak “gaybe iman” konuları arasındadır.

¹³⁶ Said Nursi, *İşaratü'l-İ'caz Fi Mazannî'l-İcaz*, (Terc. Abdülmecid Nursi), Şahdamar Yay., İstanbul 2007, s.44.

1.4.2. Sûreler Arası Münasebet

1.4.2.1. Surenin Mahiyeti Özellikleri Tertibi

a. Sûrenin Lügat Manası

Sûre kelimesinin hangi kökten türetildiği hakkında değişik görüşler vardır. Bazıları hemzeli olarak "bir kapta kalan artık yemek veya su" anlamındaki "su'r" kelimesinden türemiş olduğunu söylerken; diğer bazıları da “şehri kuşatan yüksek duvar” manasında hemzesiz olarak “s-v-r” kökünde türetildiğini söylemişlerdir. Sûre kelimesi sözlükte yüksek makam, üstün derece, şan, şeref, binanın kısımları ve katları anlamına gelir. Çoğulu ise “suver”dir..¹³⁷

Zerkeşi “ Sûreye bu ismin verilmesi onun kadrinin yüceliğindendir. Çünkü o Allah kelimidir. O’nda helal ve harama dair bilgi vardır.” diyerek sûre kelimesinin yüksek mertebe manasına geldiğini zikreder..¹³⁸

b. Sûrenin Istılah Manası

Sûre, "En kısası üç âyetten oluşan, başlangıcı ve sonu olan, Kur'an'daki her bir bölüme" denir..¹³⁹

Elmalılı tefsirinin mukaddimesinde “sûre” nin ne manaya geldiğini anlatırken şöyle der: “Kur'an'ın en az üç âyetini ihtiva eden ve bir özel kitap gibi özel ismi bulunan belirli kısımlarının her birine sûre denilmiştir ki bunda başlıca iki benzetme yönü vardır. Çünkü sûre lügatte iki manaya gelir: Birisi yüksek rütbe demektir. Birisi de büyük bir şehri kuşatan sur demektir. Birinci manaya göre Kur'an gök âlemine ve her sûre göğün yüksek rütbede bulunan gezegen sistemlerine benzetilmiş olur ki bu anlamda dolayısıyla her âyet de bir yıldız benzer. İkinci manaya göre de Kur'an'ın yeryüzünde yüksek bir medeniyet kurulacağına işaret eden her sûresi büyük bir suru bulunan sağlamlaştırılmış bir şehre ve bunun içinde her âyet de bir konağa benzetilmiş olur.”¹⁴⁰

¹³⁷ İbn Manzur, 1990, IV, 386.

¹³⁸ Zerkeşi, 1994, I, 264.

¹³⁹ Zerkeşi, 1994, I, 264.

¹⁴⁰ Elmalılı, 1992, I, 15.

Sûre kelimesi Kur'an 'da 9 defa geçmektedir. En uzun sûre Bakara Sûresi olup 286 âyetten müteşekkil iken en kısa sûresi ise Kevser Sûresi olup 3 âyetten müteşekkildir. Sûreler isimlerini kıssalardan şahıslardan yahut konu edindikleri topluluklardan veya ilk kelimesinden almaktadırlar. Her sûrenin bir ismi olduğu gibi bazı sûrelerin birden fazla isim verilmiştir. İnsan-Dehr, Fatır-Melaike, İsrâ-Beni İsrail gibi. Bazen de sûreler isimlerini ihtiva ettikleri garip bir kelimedenden veya ifade ettikleri manadan alırlar. Bütün bunlara rağmen sûrelerin içindeki mevzulara göre adlandırılması şart değildir. Mesela Musa (as) bahseden sûrelerden A'raf, Taha ve Kasas sûrelerinin hiç biri Musa sûresi diye isimlendirilmemiştir.

c. Sûrelerin Tertibi

İslam âlimleri sûrelerin tertibi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Sûrelerin tertibinin tevkifi (vahye) dayalı mı yoksa içtihadî mi olup olmadığı konusunda bir icma yoktur. Bu konu hakkındaki görüşleri üç başlık altında toplamak mümkündür.

c.1. Sûrelerin Tertibinin Tevkifi Olması

Bu görüşü savunanlara göre sûrelerin tertibi âyetlerin tertibi gibi Resulullah (sav)'ın bildirmesine dayalı olarak tevkifîdir. Her sûre Resulullah (sav)'ın emriyle bugünkü yerine koyulup tertip edilmiştir. Bu görüşü savunan âlimler, Hz. Osman zamanında yazılan Mushaf hakkında bütün sahabenin ittifak etmeleri ve bu Mushaf'a muhalefet eden hiçbir sahabenin bulunmamasını delil olarak gösterirler. Eğer sûrelerin tertibi içtihadî olsaydı farklı tertiplerdeki Mushaf'a sahip olan sahibiler, kendi Mushaflarına sarılır, ona dayanırlardı. Bilakis bundan kaçındılar ve kendi Mushaflarını imha ettiler. Hz. Osman'ın yazdırmış olduğu Mushaf ve onun tertibine yönelip benimsediler.¹⁴¹

Bu görüşü benimseyenler Ebu Cafer en-Nahas, Ebubekir İbnu'l Enbari, Kirmani, İbn Hassar, M Hamdi Yazır, Muhammed Kutub, Suphi Salih, Menaul Kattan, M.Sadık er-Rafi, M.Mahmud el Hicazi, M Abdullah Draz gibi âlimlerdir.

Ebubekir Enbari şöyle der: Kur'an-ı Kerim önce bütün olarak dünya semasına indirildi. Sonra da yirmi küsur senede parça parça nazil oldu. Cebrail âyet ve sûrelerin

¹⁴¹ Zerkani, 1992, I, 288.

yerini bildirdi. Sûrelerin bir biri ardına sıralanması, âyet ve harflerin sıralanması gibi olurdu. Bunların hepsi Rasulullah (sav) tarafından yapıldı. Bir sûreyi öne alan veya geriye bırakan, Kur'an'ın tanzimini bozmuş olur. Sûreleri Mekki, Medeni oluşlarına göre tertip edecek kimse Fatiha Sûresinin hangi gruba dâhil edeceğini bilemez. Çünkü bu sûrenin Mekki mi Medeni mi olduğunda ihtilaf vardır. Kur'an'ı nüzul sırasına göre sıralamak isteyen kimse Bakara sûresini 234. âyetini 240. âyetten sonra koymak zorunda kalır. Çünkü 240. âyet 234. âyetten önce nazil olmuş ve 234. âyetle nesih olmuştur. Kur'an'ın nazmını bozan onu inkâr etmiş olur.¹⁴²

Kirmani (502/1108) ise bu konuda şöyle der :“Eğer iniş açısından Bakara sûresi Kur'an'ın ilk sûresi değildir denilirse ben de derim ki Kur'an'ın ilk sûresi Fatiha sûresidir. Sonra Bakara, Al-i İmran ve Nisa olmak üzere bugünkü tertipte devam etmektedir. Allah'ü Teâlâ tarafından Levh-i mahfuzda böyle yazılmıştır. Hz Peygamber (sav) her sene bu tertip üzere Cebrail (as)'a arz etmiştir. Vefatından önceki ramazan ayında ise bu arz işlemi iki defa gerçekleştirilmiştir.¹⁴³

Suyuti İtkan'da şöyle der: “ Mushaf'ta Ha Mim ve Ta Sinler ardı ardına sıralanırken tesbih ile başlayan sûrelerin ardı ardına tertip edilmeyip aksine aralarının fasılalı oluşu Şuara ve Kasas sûrelerinin arasına bu ikisinden daha kısa olmasına rağmen Neml sûresinin girmesi tertibin tevkifi oluşuna bir delildir. Şayet sûrelerin tertibi içtihat yoluyla olsaydı Sebbeha ile başlayan sûrelerin ardı ardına gelmesi Neml sûresinin de Kasas sûresinden sonra gelmesi gerekirdi.¹⁴⁴

Subhi Salih'e göre de sûrelerin mushaftaki tertibiyle ilgili tercihe değer olan görüş bu tertibin tevkifi olduğu görüşüdür.¹⁴⁵ Sahabe Mushaflarının farklı oluşunu şöyle açıklamaktadır: “Sahabenin özel Mushaflarını tertip etmeleri şahsi bir seçim idi. Onlar hiçbir zaman başkalarını bu tertibe zorlamamışlar ve ona muhalefetin haram olduğunu iddia etmemişlerdir. Onlar bu Mushaf'ı başkaları için değil kendi şahısları için yazmışlardı.”¹⁴⁶

¹⁴² Zerkeşi, 1994, I, 357.

¹⁴³ El Kirmani, *el -Burhan fî Tevcihi Müteşabihi'l Kuran*, (thk Abdulkadir Ahmed Ata), Beyrut 1986, s. 24.

¹⁴⁴ Suyuti, 2006, I, 198.

¹⁴⁵ Suphi Salih, 1981, s.73.

¹⁴⁶ Suphi Salih, 1981, s.71.

c.2. Sûrelerin Tertibinin İctihadi Olması

Sûrelerin tertibinin tevkifi değil sahabenin içtihadına dayandığını söyleyen görüştür. Bu görüşü benimseyen âlimlerin başında İmam Malik (179/795) gelmektedir. Ona göre sahabeler Hz Peygamber (sav)’den işittikleri Kur’an’ı kendi içtihatları doğrultusunda tertip etmişlerdir.¹⁴⁷ Bu görüşü savunanların ileri sürdükleri iki delil vardır. Birinci delil; Kur’an-ı Kerim’in Hz. Osman zamanında cem edilmeden önce, sûrelerin tertibi konusunda sahabenin Mushafları farklılık arz ediyordu. Eğer tertip tevkifi olsaydı Mushaflardaki sûrelerin tertibi farklı olmazdı. İkinci delil ise; Abdullah ibn Abbas diyor ki: Hz Osman’a sordum: “Niçin mesaniden olan Enfal sûresi ile (Miun) yüzlüklerden olan Bera sûresini yan yana getirdiniz ve hem neden aralarına “besmele “ yazmadınız ve onu seb’i tivale koydunuz? ” dedim. Hz. Osman cevabında dedi ki: “... Enfal sûresi Medine’de ilk nazil olanlardandır. Fakat mevzuları Bera sûresi ile birbirine benzer. Bana öyle geldi ki bunlar birbirlerine bağlıdır. Resulullah da bu sûrenin ondan olup olmadığını bize beyan etmeden irtihal buyurdular. İşte bu sebepten dolayı onları birbirine yakın koydum ve aralarına da “Besmele” yazmadım. Onu seb’i tivale koydum.” Hz. Osman’ın bu tavrını sûrelerin tertibinin içtihadi olduğuna bir delil olarak ileri sürerler.¹⁴⁸

Ebu’l Huseyn Ahmed b. Faris sûrelerin tertibi konusunda şöyle demektedir: “Kur’an için iki tertip söz konusudur birisi sûrelerin tertibidir yedi uzun sûreyi öne alıp ardından muin yani âyet sayı yüz civarında olan sûreleri getirmek gibi işte bu taksim sahabenin yapmış olduğu bir taksimdir. Kur’an’ın ikinci tertibine gelince o da âyetlerin bir kısmının diğerine eklenmesi bir kıssanın diğer bir kıssayı takip etmesidir ki Cebrail (as) Allah’tan aldığı emir üzerine Hz Peygamber (sav)’e tebliğ etmiş o da bu emri yerine getirmiştir.¹⁴⁹

Zerkani, tertibin içtihadi olduğunu savunanların delillerini şöyle tenkit eder: Sahabelerin Mushaflarının tertibinin farklı olması, onların Kur’an sûrelerinin tertibinin tevkifi olduğunu öğrenmelerinden öncesine dayanır. Zaten bu sahabeler Hz. Osman

¹⁴⁷ Zerkani, 1994, I, 257.

¹⁴⁸ Muhammed b İsa Tirmizi, *el-Camiu’s-Sahih*, İstanbul 1992, Tefsir 10/1.

¹⁴⁹ Zerkani, 1994, I, 258-259.

zamanında Kur'an-ı Kerim cem edildiğinde kendi Mushaflarını imha edip, Hz. Osman'ın cem ettiği İmam Mushaflarının tertibini benimsemişlerdir.¹⁵⁰

c.3. Sûrelerin Tertibinin Bir Kısımının Tevkifi Bir Kısımının da İctihadi Olması

Bu görüşü savunanlar sûrenin bir kısmının tertibinin tevki bir kısmının ise sahabe icthadına dayalı olduğunu söylemektedirler. Bunlar her iki görüşü birleştirici mahiyette bir tavır sergilemektedir. Bunlara göre bazı sûrelerin tertibi Resulullah (sav) zamanında olmuştur. Hz Peygamber döneminde Seb-ı Tıval, Hamiler ve Mufassalların tertibi yapılmıştır. Bu görüşü Kadı Ebu Muhammed b. Atiyye ortaya koymuştur. İbn Atiyye şöyle demiştir: “Yedi uzun sûre, Ha Mimler ve mufassallar gibi sûrelerin birçoğunun tertibi Resulullah'ın hayatında biliniyordu. Resulullah'ın bunlar dışındakiler hakkındaki işi ümmetine bırakmış olması muhtemeldir.”¹⁵¹

Sûrelerin tertibi konusunda her üç görüşü incelediğimizde, bizce en isabetli görüş “tertibin tevki” olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. İleri sürülen deliller ve sûreler arasındaki uyum ve anlam ilişkisi bir sûrenin başı ile önceki sûrenin sonu arasındaki münasebet göz önünde bulundurulduğunda tevki olduğunu savunanların görüşlerinin daha isabetli ve yerinde olduğu görülür.

1.4.2.2. Bir Surenin Diğer Sureyle Olan Münasebeti

Âyetler arasında nasıl bir münasebet varsa sûreler arasında da bir uyum âhenk söz konusudur. Sûreler arasındaki münasebet Kur'an'ın icazına farklı bir anlam katmaktadır. Bazen sûreler birbirinin tamamlayıcısı bazen ise bir sûrede fazla detaylandırılmayan bir konu bir sonraki sûrede detaylı bir şekilde ele alınabilmekte bir sûrenin sonu ile diğer sûrenin başı birbirini tamamlayan bir bütünü oluşturan iki parça olarak telakki edilebilmektedir. Misal teşkil etmesi bakımından Kıyamet sûresinin kendisinden önceki ve sonraki sûreyle olan münasebeti gösterilebilir. Kıyamet Sûresi, kendisinden önceki sûreyle ahirete dair açıklamalar ihtiva etmesi sebebiyle sıkı bir ilişki ve uyum içerisindedir. Nitekim bundan önceki Müddessir sûresinde Yüce Allah cennet

¹⁵⁰ Zerkani, 1992, I, 288.

¹⁵¹ Zerkeşi, 1994, I, 257.

ve cehennemden bahsettikten sonra öğüt almamanın asıl sebebinin ölümden sonra dirilişi inkâr etmek olduğunu açıklamak maksadıyla **“Yok, yok! Aslında onlar ahiretten korkmuyorlar”** diye buyurmuştur. Kıyamet sûresinde ise inkârcıların ölümden sonra diriliş konusundaki inkârı ve bu inkârın psikolojik arka planı belirtilmiştir (75/3-6). Arkasından kıyamet günü evrende meydana gelecek olaylar (75/7-9), kıyametin dehşetli durum ve halleri ve inkârcıların ahirette karşılaşacakları zorluklar (75/10-15), kâfirlerin ahirete karşı tutumları ele alınmıştır (75/20-21). Daha sonra ise kıyametin başlangıcı söz konusu edilmiştir (75/26-30). Bu da ruhun bedenden çıkması, yani ölümdür. Arkasından yaratılışının başlangıcı ele alınmıştır (75/37-39). Böylelikle önceki sûrede bahsi geçen ahiret konusu bu sûrede, fiilen gerçekleşecek durumun tersi yönünde bu üç hal söz konusu edilmek suretiyle detaylandırılmıştır.¹⁵²

Kıyamet Sûresi, kendisinden sonraki İnsan Sûresi'yle de birkaç yönden ilişkilidir.

a- Kıyamet Sûresi'nin sonundaki âyetlerde insanın ilk olarak bir nutfeden yaratılmış olduğu, sonra da erkek ve dişi olmak üzere iki türün var edildiği belirtilmiştir. (75/36-40) Sonraki İnsan Sûresi'nin 1-2. âyetlerinde ise, insanlığın ilk atası Âdem'in yaratılışı, onun işiten ve gören bir varlık haline getirilmesi, sonra da ona doğru yolun gösterilmesi, insanların şükreden ve nankörlük eden olmak üzere iki türe ayrılmasının sonuçları açıklanmıştır.

b- Kıyamet Sûresi'nde cennet ve cehennemin durumu genel olarak dile getirilmiştir. İnsan sûresinde ise, onların özellikleri etraflıca açıklamış, cennetin özellikleri daha geniş bir şekilde söz konusu edilmiştir.

c- Kıyamet Sûresi'nde günahkârların kıyamet gününde karşı karşıya kalacakları dehşetli hallerden bahsedilmiştir. Sonraki Sûrede ise, iyi kimselerin karşı karşıya kalacakları nimetler anlatılmıştır. Bütün bu örnekler iki sûre arasındaki irtibatın izaha gerek kalmayacak kadar açık olduğuna işaret etmektedir.¹⁵³

Elmalılı, Kıyamet Sûresinin kendisinden sonra gelen İnsan (Dehr) sûresiyle olan münasebetini şöyle izah eder. Kıyamet sûresi, kıyamet ve ölüm ahvalini beyan ile başlamış, insanın mükellefiyeti, hayatı ile gayesinin ebedî hayat olduğunu anlatmak üzere ölümlerin diriltilmesine Allah'ın kudretini isbat ile hitam bulmuştur. Dehr sûresi de

¹⁵² Koçak, ss. 336-337.

¹⁵³ Vehbe Zuhaylî, *Tefsiru'ı Münir fi'l Akideti veş-Şeriatı ve'l Menheci*, Daru'l Fikr, Beyrut-Lübnan 1991, XV, 265.

insanın yaratılışının başlangıcını ve gelişimindeki hikmeti, çalışmasının faydalarını göstermek üzere o hayatı, o hatime ve gayeyi açıklamıştır.¹⁵⁴

1.4.2.3. Sûrenin Başı İle Bir Önceki Sûrenin Sonu Arasındaki Münasebet

Kur'an-ı Kerim 'e bakıldığında bazı sûreler birbirinin devamı gibi olduğu görülmektedir. Âyetler arasındaki besmeleyi kaldırdığımız zaman sanki iki sûre tek bir sûre olacak gibidir. Yalnız sûreler arasındaki bu lâfzî benzerlik her sûre arasında olmaz. Bu benzerlik bazı sûrelerin son âyetiyle diğer sûrenin ilk âyeti arasında olabileceği gibi sona yakın bir grup âyetlerle diğer sûrenin başında yer alan birkaç âyet arasında olabilmektedir. Konumuza örnek olarak Vakıa sûresi ile Hadid sûresi arasındaki münasebet gösterilebilir. Allah(cc) Vakıa sûresini tesbihi emretmekle bitirmiş **“O halde Ulu Rabbinin ismini tesbih et!”** (Vakıa56/96) bu sûrenin akabinde gelen Hadid sûresinin başlangıcında ise **“Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ı tenzih ve tesbih eder. O aziz ve hakîmdir. (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir).”** (Hadid, 57/1) bu âyeti celileyi zikrederek geçen sûrenin son âyetinde olduğu gibi tesbihten ve zikirden bahsetmiştir.

Ankebut sûresiyle Rum sûresi arasında mevcut olan münasebette konumuza örnek teşkil etmektedir. Ankebut sûresinin son kısmında **“Bizim uğrumuzda cihat edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir.”** böyle buyrulurken Rum sûresinin başlangıcında ise **“Elif Lâm Mim Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de, sonra da emir Allah'ındır. O gün Allah'ın (Rumlara) zafer vermesiyle müminler sevinecektir. Allah dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir.”**¹⁵⁵ Bu âyetler arasındaki münasebet zahirdir. Allah Ankebut sûresinin son âyetinde kendi uğrunda savaşp dinine destek olmak isteyen kimselerle beraber olduğunu bildirmektedir. Bununla birlikte Rum sûresinin başlangıcında ise Allah (cc) mucizevî bir olaya işaret etmekle birlikte

¹⁵⁴ Elmalılı, VIII, 186.

¹⁵⁵ Hz. Muhammed'e peygamberlik verildiği sırada dönemin iki süper gücünden İranlılar, Rumlara (Bizans'a) savaşta galip gelmişlerdi. Kendileri gibi putperest olan İranlıların galip gelmesine sevinen Mekke'li müşrikler, kendilerinin de müslümanlara karşı galip geleceğini söylemişlerdi. Âyetler bu olaya ve daha sonra Bizans'ın İranlılara karşı galip geleceğine işaret etmektedir. Gerçekten de birkaç yıl sonra Müslümanlar Bedir zaferini kazandıkları gün, Bizansın İranlılara karşı galip geldiğini duymuşlar, hem kendi zaferlerine hem de kitap ehli olan Bizansın zaferine sevinmişlerdi.

müminlerin Rumların galip gelmesiyle sevineceklerini ifade etmekte ve dilediği kimselere yardım edeceğini belirtmektedir. Önceki âyette ise yardım edip destekleyeceği kimselerin vasıflarını belirtmiştir.

1.4.2.4. Sûrenin Baş Tarafıyla Sonun Arasındaki Münasebet

Sûrenin bütünlüğünü ifade etme açısından sûrenin başıyla sonu arasındaki münasebeti belirlemek önemlidir. Münasebetin bu kısmı Kur'an'ın bütünlüğünü ifade etmesi açısından önemli bir yer teşkil eder.

Bakara sûresini konumuza örnek teşkil etmesi hasebiyle incelemek yerinde olacaktır. Bakara sûresinin başlangıç kısmı takva sahiplerinden bahsederken sonuç kısmı ise müminlerin hallerini beyan etmekte ve iman ehlinin özelliklerini açıklamaktadır. Başlangıçta **“Onlar gaibe inanırlar”** (Bakara 2/3) ifadeleri yer alırken sonuç kısmında da **“Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler.”**(Bakara 2/285) ifadeleri yer almaktadır. Yine sûrenin baş kısmında **“Onlar sana indirilene de(Kur'an'a), senden önce indirilenlere de inanırlar.”**(Bakara 2/4) ifadelerine karşılık sûrenin son kısmında **“Peygamberler ve müminler O’na Rabbinden indirilene de inandı...”** buyurduğu yer almaktadır. Her iki konu arasındaki münasebetin varlığı aşikârdır. Sûrenin başındaki **“Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.”** (Bakara 2/2)ifadesine karşılık sûrenin son kısmında **“Onlar işittik ve itaat ettik Rabbimiz dediler...”** (Bakara 2/285) bu ifadelerin yer aldığını görmekteyiz. Görüldüğü gibi sûrenin başı ile sonu arasında mana yönünden münasebet mevcuttur.¹⁵⁶

Diğer bir misal olarak İbrahim sûresi gösterilebilir. Bu sûrenin ilk ve son âyetlerini ele aldığımızda bu sûrenin başıyla sonu arasındaki münasebeti de ortaya koymuş oluruz. İbrahim sûresinin ilk âyetinde mealen şöyle buyrulmaktadır. **“Elif Lâm Râ Bu Kur'an, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye layık, göklerdeki her şey, yerdeki her şey kendisine ait olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.”** (İbrahim 14/1) Son âyetinde ise mealen şöyle buyrulmaktadır. **“Bu Kur'an; kendisiyle uyarılınsınlar,**

¹⁵⁶ Said Havva, I, 672, Ayrıntılı bilgi için bkz., Musa Bilgiz, 2006, ss.95-96.

Allah’ın ancak tek ilah olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara bir bildiridir. (İbrahim 14/52)

Bu âyetlere baktığımızda birinci âyet de vurgulanan kavramlar şunlardır: Kitap, karanlık, aydınlık (yol), Rab ve Allah’ın yolu Son âyetinde vurgulanan kavramlar ise belağ (bildiri), inzar (uyarı), Tek ilah hakikati Akıl sahiplerinin düşünüp öğüt alması (tezekkür) ifadeleridir. İlk âyetinde kitap, son âyetinde de belağ ifadesi, belagat açısından mükemmel bir uyum arz etmektedir. Çünkü genel olarak başlangıçta kitap okunur, işin başında kitap incelenir; üzerinde düşünülür, sonra bir nihai bildiri ve ilan yapılır. İbrahim Sûresi’nin ilk âyetindeki ana fikir ile son âyeti (sûrenin tamamı da dâhil) arasındaki ana fikir olan tevhit, risalet ve hidâyet olgusu arasında da tam bir uyum bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle sûrenin detaylarında, onun başta ortaya koyduğu ana fikir, ilerleyen âyetlerde dağılmamış; sadece tafsilatlı olarak işlenmiştir. Son âyetinde de nihai bir bildiri gibi konunun özü ve ruhu duyuruya yansıtılarak belaği uyum (“belağ” kelimesiyle) mükemmel bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Âyetlerde kullanılan temel sözcükler rastgele değil; titizlikle seçilmiştir. Ayrıca anlam bakımından da birbirleriyle uyumludurlar. Âyetlerde kullanılan (rab, ilah, zulumat, nur, sırat ve kitap gibi) temel kelime ve kavramların anlamları, tüm Araplar tarafından en iyi bilinen ve sıkça kullanılan kelimelerdir İbrahim Sûresi’nin gerek ilk âyetinde, gerekse son âyetinde muhatapların, sosyal, kültürel ve dinî tüm özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Onlara ümmi bir toplumun idrak seviyelerinin kaldırabileceği söz ve cümlelerle hitap edilmiştir; bu hitap da gâyet açık ve anlaşılırdır. İlk âyetindeki hurûf-u mukataa ise, zannedildiği gibi Arapları ürkütmek veya onları itmek için değil, fakat onların dikkatini çekme amacı gütmektedir. Bu da fesahat ve belagat ehli olanlar için yeteri kadar dikkat çekicidir.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Gıyasettin Arslan, “İbrahim Suresinin İlk ve Son Ayeti Arasındaki Belaği Uyum”, *Fırat Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi*, 2006, ss. 20-22.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEMAHŞERİ’NİN HAYATI VE TEFSİRİ

2.1. ZEMAHŞERİ VE HAYATI

Zemahşeri, 27 Recep 467/1075 yılında Çarşamba günü Aral gölünün güneyindeki Hârizm şehrinin büyük kasabalarından Zemahşer’de Melik şahın hükümdarlığı döneminde doğmuştur.¹⁵⁸ Tam adı, Mahmud b. Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Harezmî ez- Zemahşeri’dir. Künyesi Ebu’l-Kâsım’dır. Hârizm’e bağlı bir kasaba olan Zemahşer’e nispetle “Zemahşeri” adıyla anıldığı gibi doğrudan Hârizm’e nispet edilerek “Harezmî” denildiği de olmuştur.¹⁵⁹ İki defaya mahsus olmak üzere Mekke’de uzun süre ikamet ettiği için Carullah lakabı verilerek “Carullah Zemahşeri” adıyla meşhur olmuştur.¹⁶⁰

Zemahşeri'nin kendi beyanlarından anlaşıldığına göre, dini emirlere riâyet eden bir aileden gelmektedir. Annesi, duaları kabul olunan Saliha, rikkat ve şefkat sahibi bir kadındır. Babası Ömer b. Muhammed b. Ahmet ez-Zemahşeri de kendini dine vermiş, gecelerini ibadet, gündüzlerini oruçla geçiren, ibadetlerini aksatmayan, âlim, edip ve mala önem vermeyen züht ve takva sahibi bir kimsedir.¹⁶¹

Zemahşeri'nin babası, Müeyyedü'l-Mülk (v. 494/1101) tarafından siyâsî sebeplerle hapsedilir ve Zemahşeri Buhara' ya gittiği sırada hapis hali devam eder. Hapiste iken 488/1095 yılın da vefat eder. O sırada Zemahşeri 21 yasında bir genç idi.¹⁶² Bir mahalle imamı olan babası, gerek bu sakatlığı gerekse hayat şartlarının zor olması sebebiyle onu terzilik mesleğine yönlendirmişti. Ancak Zemahşeri’nin okumadaki ısrarı sebebiyle daha sonra babası onu medreseye göndermiştir.¹⁶³

¹⁵⁸ Hayreddin Zirikli, *el-A’lam*, Daru’l-İlim, Beyrut 1990, VII, 178.

¹⁵⁹ Katip Çelebi, *Kesfû’z-Zunun an Esami’l-Kütüb ve’l-Fünûn*, MEB, İstanbul 1971, II, 1475; Cihad Tunç, *Zemahşerî ve Kelâmının Ana Meseleleri*, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1976, s. 18.

¹⁶⁰ Hafız Şemsuddin Muhammed b. Ahmed ed-Davudi, *Tabakatu’l-Müfessirin*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetu Vehbe, Kahire 1994, II, 315.

¹⁶¹ Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *Zemahşerî, Dîvânü’z-Zemahşerî*, (thk. Abdüssettâr Radîf), (1. Basım), Kahire 2004, s. 79.

¹⁶² Bedrettin Çetiner, “Zemahşerî”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VIII, 341.

¹⁶³ Ebü’l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtü’l-‘Ayân ve Enbâu Ebnâü’z-Zamân*, (nşr. İhsan Abas), Daru’s Sakafe, Beyrut 1968, V, 168.

Bir ayağı kesilmiş olan Zemahşeri daha sonra takma bir bacakla hayatına devam etmek zorunda kalmıştır. Zemahşeri'nin ayağının topal olmasıyla ilgili olarak kaynaklarda farklı rivâyetler yer almaktadır. Bu rivâyetleri şöyle sıralamak mümkündür. Küçüklüğünde damdan veya bir hayvandan düşerek ayağının fena halde kırılması, ya da daha kuvvetli bir ihtimalle bir yolculuk esnasında kar fırtınasına yakalanarak donması gösterilmektedir.¹⁶⁴ Ayrıca ondan nakledilen şöyle bir hikâyecik de vardır. “Çocukluğumda bir serçe yakalayıp ayaklarından bağlamıştım; ancak elimden kurtulup bir duvarın oyuğuna girdi. İpe asılıp çekince kuşun ayağı koptu. Annem de bana; “kuşun ayağını kopardığın gibi Allah da senin ayağını koparsın” diye beddua etti. Annemin bu ahtı tutmuştu.¹⁶⁵

Zemahşeri'nin ilimle tanışması konusunda şunlar söylenebilir: O zamanlar büyük bir kültür merkezi olan Hârizm, Büyük Selçukluların bir vilâyetiydi. Zemahşeri ileride hayatına tesir edecek ilk ilmi ve edebi bilgileri, Onun ilmi ve fikri gelişimine en fazla tesir eden, Mahmud b. Cerir ed-Dabbî el İsbahânî (v. 507/1113)'den almıştır. Bu zat dil bilgilerinde, nahivde ve edepte zamanının yegânesi olarak bilinir. Bir müddet Harizm'de ikamet etmiş, insanlar onun ilminden ve ahlakından istifade etmişlerdir. Bu insanlardan biri belki de en mühimi Zemahşeri idi. El- Mufasssal ve Esasu'l Belağa adlı eserlerinde bu hocasının tesiri açık olarak görülür. ed-Dabbi, ez-Zemahşeri'ye sadece dil ve nahiv yönünden tesir etmemiş, aynı zamanda ona itizali fikirlerini de aşılamıştı. Çünkü bu zat, mantık, felsefe ve itizali yönden kuvvetli ve mezhebini yaymakta hırslı bir kimse idi. Mutezile mezhebi Hârizm şehrine onunla girdi ve yayıldı. Bu âlimden etkilenen pek çok kimse gibi Zemahşeri de bu zattan etkilenip onun mezhebini benimsedi.¹⁶⁶ Zemahşeri 507/1113 yılında hocası Ebu Mudar'ı kaybedince, ona bir mersiye yazdı. Sonra Buhara'ya giden Zemahşeri orada Ebu Sa'd es-Sefânî, Şeyhülslâm Ebu Mansur el-Hârisî ve Ebu'l-Hattab b. Ebi'l-Battar'dan hadis, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Muzaffer en-Nisaburi'den de edebiyat okudu.¹⁶⁷ Zemahşeri, genç yaşında sahip olduğu ilme uygun bir makam ve rütbe elde edebilmek için çok hırslıydı. Kendisine iyi bir hayat sağlayacak bir mevkie gelmeyi çok istedi. İlim, irfan ve zekâ yönünden kendisinden aşağı olanların

¹⁶⁴ İbn Hallikan, 1968, V, 168.

¹⁶⁵ Ahmed b. Mustafa Taşköprüzade, *Miftahu's-Saade ve Misbahu's-Siyade fi Mevduati'l-Ulum*, Daru'l-Kutubi'l-Hadise, Kahire trh., II, 99.

¹⁶⁶ İsmail Cerrahoğlu, “Zamahşeri ve Tefsiri”, *AÜİF Dergisi*, Cilt: XXVI, Ankara 1984, s. 60

¹⁶⁷ Fadl Celâluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (thk.: Ali Ömer), (1. Basım), Kahire 1396/1976, s. 120.

yüksek mevkilere ulaştıklarını, rahat yaşayabilecek mal ve servete sahip olduklarını gördükçe, kendisinin de en az bunlar gibi olmasını arzuladı. İşte bu yüzden bütün dikkatini Büyük Selçuklu İmparatorluğu üzerine çevirip onların sultanlarına ve bilhassa ünlü vezir Nizamü'l Mülk'e methiyeler yazdı. Kendisine iyi bir mevki verilmesini istedi. Fakat Nizamü'l-Mülk, Zemahşeri'ye beklediği ilgiyi göstermedi.¹⁶⁸ Bunun sebepleri şunlar olabilir: Bu ünlü vezirin İslâmî ilimlerdeki derin vukufu ve Ehli-i Sünnet görüşüne olan kuvvetli bağlılığı ve Ehli-i Sünnet mezhebinin görüşlerinin okutulup öğretilmesi için medreseler açmış olması. Zemahşeri'nin açıkça Mutezile mezhebinin fikirlerini savunması ve bu mezhebin mensubu olduğunu açıkça ilan etmesi. Nizamü'l-Mülk'e yazdığı kasidede ondan çok, kendisinden bahsedip ilim ve irfanıyla övünmüş olması ve başkalarını küçük görmesi.¹⁶⁹ Buna rağmen Zemahşeri devlet ricalinin yanında bulunmuş onlara methiyeler şiirler yazmış ve onlar tarafından ödüllendirilmiştir. 512/1118 senesinde şiddetli bir hastalığa yakalanınca, tuttuğu yolun doğru olmadığını anladı. Sağlığına kavuşursa bundan böyle hiçbir sultanın, vezirin kapısını çalmamaya, onları methetmemeye, onlardan gelecek ihsanları kabul etmemeye, hiçbir makam ve rütbe peşinde koşmayıp sadece yazmakla ve okumakla meşgul olmaya karar verip bu yolda Allah'a niyazda bulundu. Bu hastalıktan kurtulunca, Bağdat'a gitti. Bağdat'ta Hanefî fakihi olan ve bir müddet de oranın kadılığını yapmış bulunan Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî (v. 478/1085)'den fıkıh ve eş-Şerif b. Şecerî (Hibetullah b. Ali Ebu's-Seâdât)'tan Arap edebiyatı ve nahiv okudu; ayrıca bazı eserlerini burada yazdı.¹⁷⁰ Buradan (Bağdat'tan) Mekke'ye gitti. Mekke emiri, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa b. Hamza b. Vahhâs eş-Şerif el-Hasenî onu çok iyi karşılayıp ikramda bulundu. Mekke'de iken Abdullah b. Talha b. Muhammed b. Abdullah el-Yâburî (v. 518/1124)'den Sibeveyh'in meşhur *el-Kitap*'ını okudu.¹⁷¹ Mekke'de biraz kaldıktan sonra, eski dildilerin yaptığı gibi Arap beldelerini dolaştı ve *Esâsu'l-Belâğa* adlı kitabının (türbe) maddesinde ifade ettiğine göre, Arap topraklarındaki bütün türbelere girdi ve onları ziyaret etti.¹⁷² Arap Yarımadasında birçok yerleri dolaşarak Arapçaya vukufiyetini güçlendirdi. O'nun, Ebu Kubeys Dağı'na çıkarak; “Ey Araplar, gelin atalarınızın dilini

¹⁶⁸ Tunç, 1976, ss. 19-20.

¹⁶⁹ el-Hûfî Ahmed Muhammed, *Zemahşerî*, (2. Basım), Kahire 1980, s. 38.

¹⁷⁰ Tunç, 1976, s. 20.

¹⁷¹ Hufî, 1980, s. 38.

¹⁷² Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, (thk.: Mezîd Naîmve Sevkî el Me'arrî), (1. Basım), Beyrut 1998, s. 64-65; Salih b. Ğaramullah el-Ğamidi, *el-Mesailu'l-İ'tizaliyye fî Tefsiri'l-Kessâf*, Daru'l-Endelüs, 2001, I, 24.

benden öğrenin” diye dil konusunda Araplara meydan okuduğu rivâyet edilir.¹⁷³ Zemahşeri, Mekke’de iki yıl kaldıktan sonra vatan hasreti ile dolu olarak Hârizm’e dönmeye karar verir ve Hârizm’e döner. Hârizm’de bir müddet kaldıktan sonra tekrar Mekke’ye gitmek isteyince, kendisine ömrünün geri kalan kısmını Hârizm’de geçirmesinin uygun olacağı belirtilerek oraya niçin gitmek istediği sorulduğunda cevaben; “Gönlüm Mekke’de bulduklarını burada bulamadı” der.¹⁷⁴ Böylece Mekke’ye hareket eden Zemahşeri yol üzerinde Şam’a uğrar. Zemahşeri, burada 526/1131 yılına kadar kalır. 526 yılında Şam’dan ayrılıp Mekke’ye gider. Mekke’de daha önceki gelişinde olduğu gibi İbn-Vahhâs eş-Şerif tarafından ikram ve hürmetle karşılanır. İbn Vahhâs, Zemahşeri’nin mezhebini benimser ve onu tefsir yazmaya teşvik eder.¹⁷⁵ Onun Mekke’deki bu uzun ikameti, ona “Carullah” lakabının verilmesine sebep olur. Bu süre içinde kendi deyimiyle “Hz. Ebubekir’in hilafette kaldığı süre kadar” bir zamanda ünlü tefsiri “*el-Keşşâf*”ı yazar.¹⁷⁶ Bu bereketli yer sayesinde birçok eserini telif etmiş olmasına rağmen yine vatan hasreti galebe çalar ve Hârizm’e dönmeye karar verir.¹⁷⁷

Mekke’den ayrılıp Hârizm’e dönerken 533/1138 yılında tekrar Bağdat’a uğrar. Burada dile ait bazı kitapları Ebu Mansur el- Cevâlikî’ye okuyarak ondan icazet alır. Zemahşeri’nin 63 yaşında olmasına rağmen bir hocanın önüne diz çöküp ders okuması ve ondan icazet alması, onun ilim aşkıyla yandığını ve henüz yeni ilim öğrenmek isteyen bir talebe gibi hoca karşısına oturmaktan çekinmediğini gösterir.¹⁷⁸ Gerek kendi verdiği bilgiler, gerekse hayatına dair eser kaleme alanların naklettiğine bakılırsa Zemahşeri, hayatı boyunca hiç evlenmemiştir. Hakkında doktora çalışması yapan Cüveyni de aynı düşüncededir.¹⁷⁹

Zemahşeri dinî ve edebî ilimlerde geniş ve sağlam bir kültür edinmiş, bu kültürü rahat, sağlam ve güçlü ifadelerle eserlerine yansıtabilmiş, bunlara bağlı olarak kazandığı şöhretle çeşitli beldelerden ilim halkasına gelen çok sayıda öğrenciye ders vermiş bir ilmî şahsiyettir. Dil, edebiyat, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ahlak ve coğrafyaya hâkim

¹⁷³ Çetiner, “Zemahşerî”, *ŞİA*, VIII, 341.

¹⁷⁴ Gamidi, 2001, I, 25.

¹⁷⁵ Tunç, 1978, s. 21.

¹⁷⁶ R. İhsan, Eliaçık, *İslam’ın Yenilikçileri*, Söylem Yayınları, İstanbul 2001, I, 259.

¹⁷⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, DİB, Ankara 1988, I, 345-346.

¹⁷⁸ Cerrahoğlu, 1988, I, 346.

¹⁷⁹ Mustafa es-Savi el-Cüveyni, *Kırae fî Türesi’z-Zemahşerî*, Müneşatü’l-Maarif, İskenderiye ty., s. 9.

olmuş bir âlimdir.¹⁸⁰ Kendisinden ders okumuş ve icazet almış birçok öğrencisi olmuştur. Bu öğrencilerinden bazıları şunlardır: Zemahşer'de Ebû Amr Âmir b. Hasen es-Simsâr; Taberistan'da Ebu'l- Mehâsin İsmail b. Abdullah et-Tavîlî; Abyurt'da, Ebu'l- Mahasin Abdurrahim b. Abdullah el-Bezzar; Semerkand'da Ebû Sa'd Ahmed b. Mahmud eş-Şâtî; Hârizm'de Ebû Tâhir Sâmân b. Abdulmelik el-Fakîh, el-Muvaffak b. Ahmed b. Ebî Said. Bunlardan başka Ebu'l-Hasen el-Edîb, Zeynu'l-Mesayih Ebu'l-Fadl, Diyâuddin el- Mekkî, Muhammed b. Ebi Kasım Baycuk, Yakup b. Ali b. Muhammed b. Cafer Ebû Yusuf el-Belhî, Ali b. Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Mervan el-Kumrânî Ebû'l- Hasen, Uley b. Hamza b. Vahhas Ebu't-Tayyib gibi âlimler de onun meşhur öğrencilerinden bir kaçıdır.¹⁸¹

Zemahşeri itikatta Mutezile mezhebine mensuptur. Gerek kendisinin Ebû'l-Kasm el-Mutezili şeklinde takdim edilmesini istemesi ve Mutezili olmaktan şeref duyması gerekse “hâtemü'l-Mu'tezile” diye anılması bu mezhebe bağlılığının çok güçlü olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte muhtasar bir eser olan el-Minhâc dışında kelâma dair bir eser yazmamıştır. Mutezile kelâmı açısından etkili bir isim değildir. Diğer taraftan onun Mutezile içinde hangi fırkaya mensup bulunduğu da tartışmalıdır. Bazı Şii müellifleri ise özellikle Ehl-i beyt'in faziletlerini anlatan şiirleriyle Rebû'l-Ebrâr adlı eserindeki bazı ifadeleri delil gösterip Zemaheri'nin Şii olduğunu iddia etmişlerdir. (Hânsârî, VIII, 120-123) Fakat el-Keşşâf'ta birçok yerde Hz. Ebû Bekir ile Hz Ömer'den övgüyle söz etmesi, yer yer Hz. Osman'ın zühd ve takvâsından örnekler vermesi, Şîa'nın bazı âyetlerle ilgili yorumlarını eleştirip bunların bir kısmını-İnşirah sûresinin7. âyetinin tefsirinde olduğu gibi- bid'at diye nitelendirmesi söz konusu iddiayı çürütmektedir.¹⁸²

Zemahşeri fıkıhta Hanefî mezhebini benimsemiş tefsirinde de genel olarak Hanefî mezhebinin görüşlerine yer vermesiyle birlikte Şafî mezhebinin görüşlerine yer verdiği görülmektedir. Hayatının sonlarına doğru Mutezile oluşundan tövbe edip Ehl-i Sünnet inancına döndüğü rivâyet edilirse de bu eserinde görülmez.¹⁸³

¹⁸⁰ Mustafa Bilgin, *Tefsirde Mu'tezile Ekolu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1991, s. 227.

¹⁸¹ Tunç, 1978, s. 22.

¹⁸² Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, “Zemahşeri” *DİA*, XXXIV, 236.

¹⁸³ Çetiner, “Zemahşeri”, *ŞİA*, VIII, 341.

Ömer Nasuhi Bilmen'e göre Zemahşeri, mutezile itikadıyla iftihar ederdi. Ayrıca o, "rüyetullahı münkir" idi.¹⁸⁴ Tasavvufî görüş ve terbiyeye uzak olduğundan, sufilere ve velilere ağır bir dille hücum etmekte herhangi bir sakınca görmezdi.¹⁸⁵

Bağdat'ta kaldıktan sonra Hârizm'e dönen Zemahşeri burada beş sene daha yaşayıp Arefe gecesi 9 Zilhicce 12 Haziran 538/1144 Salı günü Ceyhun nehri kıyısında Hârizm'in bir kasabası olan Cürcaniyye'de 71 yaşında iken vefat etmiştir.¹⁸⁶

2.2. ESERLERİ

Zemahşeri her ne kadar Mutezile mezhebine mensup olsa bile İslam âleminde ün yapmış, yazmış olduğu birbirinden değerli eserlerle tarihe damgasını vurmuş, geçmişten günümüze kadar eserleri okutula gelen kendisini ilme adayan büyük bir İslam âlimi ve düşünürüdür. İsmail Cerrahoğlu basılı olan ya da olmayan, bulunan veya sadece var olduğu söylenen Zemahşeri'ye ait 65 esrinin adını vermektedir.¹⁸⁷ Bu eserlerden bazıları şunlardır.

2.2.1. Esasü'l-Belağa

Zemahşeri'nin kelimelerin ilk harflerine göre (o zamana kadar telif edilen sözlüklerde bu sistemiği görmek mümkün değildi. Alfabetik olanlarda kelimenin son harfine göre sıraya konulmuştu) alfabetik olarak hazırlamış olduğu Arapça bir sözlüktür. Onun Arapçaya ne kadar hâkim olduğunu gösteren bir sözlüktür. Zemahşeri, kelimelerin lügâvî ve mecazi manaları verirken eski Arap şiirinden bolca istifade etmiş, ancak bu şiirlerin sahiplerine nadiren işaret etmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Ehli Sünnet inancına göre, bu dünyada Allah'ı görmek mümkün (rüyeti bâri) değilse de, ahrette görmek mümkündür. Fakat bu durum, mütezile inancına göre hiçbir surette mümkün değildir; Bkz. Ö. Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yay. İstanbul 1974, II, 467.

¹⁸⁵ Bilmen, s. 467, Ali Özek, s.46.

¹⁸⁶ Zirikli, VII, 178.

¹⁸⁷ İsmail Cerrahoğlu, "Zamahşeri ve Tefsiri", *AÜİF Dergisi*, XXVI, Ankara 1984, s. 63-65.

¹⁸⁸ Hulûsi Kılıç, "Esâsü'l-Belâğa", *DiA*, İstanbul 1995, XI, 357.

2.2.2. Acebu'l-Ucâb Fî Şerhi Lâmiyyeti'l-Arap

Eş-Şenferî İbnü'l-Evs İbnü'l-Hacer'in, Lâmiyyetu'l-Arab adlı manzum eserinin şerhidir.¹⁸⁹ Eser sadece lügat, müfredat ve nahiv yönünden şerh edilmiş, belagat konularına girilmemiştir. İlk baskısı İstanbul'da yapılan eser daha sonra Kahire'de (1903) neşredilmiştir.¹⁹⁰

2.2.3. El-Mufasssal Fî Sinâ'Âti'l-İ'râb

Arap dili gramerine dair bu eseri Zemahşeri 513-515/1119-1121 yılları arasında yazmıştır. Eser dört bölümden oluşur. Bölümler sırasıyla isim, fiil, harf (edatlar) ve müşterek lafızlara tahsis edilmiştir. Eser de anlatılan konular Kur'ân, hadis, Arap şiir ve nesrinden bolca örneklendirilmiştir. J.B. Broch Cristiania tarafından 1879'da Almancaya tercüme edilerek neşredilmiştir.¹⁹¹ Zemahşeri'nin bu eseri dilciler tarafından büyük itibar görmüş, birçok şerh ve haşiyesi yapılmıştır. Bunların en meşhuru Muvaffakuddîn Ebu'l-Bekâ Yaîş İbn Ali el- Halebî (v. 643/1245)'nin şerhidir ve 1882-1886'da Leipzig'de neşredilmiştir.¹⁹²

2.2.4. El-Enmûze

el-Mufasssal isimli kitabından kısaltmalar yaparak yazdığı bu eseri Arap dili nahvi hakkındadır. 1401 (1979-80) tarihinde Beyrut'ta neşredilmiştir.

2.2.5. Ruüsü'l-Mesail

Hanefî ve Şafî mezhepleri arasındaki ihtilaflı olan fıkıhî konuları ihtiva eder. 1987 yılında Abdullah Nezir Ahmed tarafından bir cilt halinde tahkikli bir şekilde neşri yapılmıştır.¹⁹³

¹⁸⁹ Katib Çelebi, 1971, II, 1539.

¹⁹⁰ Çetiner, "Zemahşeri", *ŞİA*, VIII, 341.

¹⁹¹ Tunç, 1978, s. 24.

¹⁹² Çetiner, "Zemahşeri", *ŞİA*, VIII, 341.

¹⁹³ Çetiner, "Zemahşeri", *ŞİA*, VIII, 342.

2.2.6. El-Fâik Fî Garîbi'l-Hadîs

Alfabetik ve geniş bir hadis lügatıdır. Hadislerde geçen garip kelimeleri izah eder. Bu kitap üç cilt halinde Haydarabad'da 1903'de ve Kahire'de 1943'de basıldı.

2.2.7. El-Müstaksâ Fî Emsâli'l-Arab

Arap atasözlerine dair olan bu eserde 3461 atasözü vardır. Haydarabad'da iki cilt halinde 1962'de basıldı.

2.2.8. Makâmât

Zemahşeri'nin Mekke de kaleme aldığı bu eser 50 makama ihtiva eder. Bu makameler nasihat irşadı mevzelerden ibarettir. Kendi şerhi ile birlikte h.1312 de neşredildi.

2.2.9. Mukaddimetü'l-Edeb

Mukaddimetü'l-edeb (Edebi öğrenime giriş) Mahmud b. 'Ömer ez- Zemahşeri tarafından yazılmış ve Hârizm şahı Atsız b. Muhammed b.Ânu Tigin'e ithaf edilmiştir. Yazılış tarihi tam olarak belli değilse de, Atsızın hükümdarlığının 1127-1156 yıllarında ve Zemahşeri'nin ölümünün de 1144 yılında olduğu dikkate alınarak, eserin 1128-1144 yılları arasında yazılmış olduğu tahmin edilebilir. Eser, Arapça öğrenmek isteyenlerin kolaylıkla kullanabilecekleri şekilde hazırlanmış, Arapça kelime ve kısa cümlelerden ibaret olan pratik bir sözlüktür.

Bu bakımdan bir önceki kelime veya cümle ile bir sonraki arasında bir bağ yoktur.¹⁹⁴ Mukaddimetü'l-edeb başlıca 5 bölüme ayrılmıştır:

1. İsimler: Konularına göre sıralanmış ve çokluk şekilleri gösterilmiştir.

2. Filler: Arapça fiil kalıpları olan baplara göre, her bab kendi içinde fiilin yapısına göre ve filler yine kendi içinde Arapçada uygulanan alfabetik sıraya göre dizimli ve ayrıca mastarları da verilmiştir.

¹⁹⁴ Selami Sönmez, "Ebu'l Kasım Mahmud Zemahşeri Eseri Mukkaddimetu'l Edeb'in Didaktik Değeri", *A.Ü. Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 40, Erzurum 2009, ss.18-19.

3. Harfler: (isim ve fiil dışında kalan gramer unsurları).

4. İsim çekimi.

5. Fiil çekimi

Zeki Velidi Togan tarafından neşredilen bu eser, 1951 yılında İstanbul'da basıldı.

2.2.10. Divanü'z-Zemahşeri

Hayatı, ailesi, çevresi ve daha birçok konuda yazdığı şiirlerini topladığı kitaptır. Abdüssettâr Radî'fin tahkik ettiği bu eser, 1425/2004 yılında Kahire'de yeniden basılmıştır.

2.3. TEFSİRİ VE METODU

2.3.1. Tefsiri

Tefsirinin tam adı el-Keşşâf an Hakaiki't Tenzil ve Uyuni'l Ekavil fi Vücuhi't Tevil'dir. Bazı kaynaklarda Gavamiz kelimesi eklenerek el-Keşşâf an Hakaiki Gavamizi't Tenzil ve Uyuni'l Ekavil fi Vücuhi't Tevil şeklinde zikredilir.¹⁹⁵ Zemahşeri Adliye mezhebine¹⁹⁶ mensup âlimlerin bir tefsir yazması hususundaki ısrarlarının yanı sıra hayatının son bölümünde Mekke de mücavir olarak bulunduğu sırada Emir Hasan İbni Vehhas'ın da isteği üzerine 526/1132 yılında yazmaya başlamıştır. Aslında çevresinden gelen istek ve baskılar üzerine Fevatihu's-Suver ve Bakara sûresine dair bazı bilgileri daha önceden yazmışsa da Mekke emiri ve edip Ali İbni Hamza İbni Vehhas'ın teşvikiyle tam bir tefsir yazmaya karar verir ve bu eseri meydana getirir.¹⁹⁷ Zemahşeri tefsirini hazırlarken daha önce yazılan belli başlı tefsir, kıraat ve belâgat kitaplarına başvurmuştur. Kimi kaynaklarda Zemahşeri'nin tefsirini dayandığı iki önemli kaynak olduğundan bahsedilmektedir. Hatta bazen *Keşşâf*'ın bunlardan aşırma olduğu da iddia edilir. Bunlardan biri Rummani, diğeri de Zeccac'dır. Şemseddin el-

¹⁹⁵ Ali Özek, "Keşşâf", *DİA*, XXV, 330.

¹⁹⁶ Bu tabiri tefsirinde sık sık kullanır. Mutezile fırkasını kasteder.

¹⁹⁷ Zemahşeri, 2012, I, 17.

İsfahânî, *Keşşâf*'ın temel kaynağının Zeccâc (v. 311/923)'a ait *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eser olduğunu söyler.¹⁹⁸

Tefsirini öven Zemahşeri kitabını iki yılda tamamlamasını otuz yılda yapılacak işleri iki yılda gerçekleştiren Hz Ebubekir (ra)'ın başarılı hizmetlerine benzeterek bunu Kâbe'nin feyziyle mümkün olduğunu söyler. Müellif mukaddimesinde Kur'an'ı tefsir etmenin zorluklarından bahsederek bunu yapacak kişinin Arap dili ve belagatına, bedi ve beyan ilimlerinde derin bir vukuf sahibi olması yanında diğer ilimlerde de geniş bilgi birikiminin olması, zihni meleke ve sezgi yeteneğinin güçlü olması, çalışma disiplinine sahip bulunması gibi özellikler taşıması gerektiğini belirtir. Bu eser daha çok dil ve belagat yönünden Kur'an'ın mucizeliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yönüyle kendisinden sonra gelen bütün dirâyet tefsirleri ondan istifade etmişler ve Keşşâf Tefsiri Ümmü't-Tefasir (tefsirleri anası) kabul edilmiştir.¹⁹⁹ Zemahşeri, Kur'an'ın i'cazını veciz bir şekilde izah etmeye çalışır. Kur'an iki cihetten muciz bir kitaptır. Bir yönü, nazmının icazı; diğeri ise onda gaybı haberlerin bulunuşudur.²⁰⁰

2.3.2. Metodu

Dirâyet metoduna göre yazılan eserde rivâyetlere de yer verilerek iki metot birleştirilmiştir. Âyetler tefsir edilirken çeşitli hadisler nakledildiği halde Müslim'in *el-Câmi u's-Sahih*'i dışında kaynak zikredilmez. Âyetler, öncelikle dil ve belâgat kaideleriyle eski Arap şiirleri dikkate alınarak aklın ilkeleri ışığında tefsir edilirken, çok ince tahlillerle kelimelerin ihtiva ettiği mecazi manalar keşfedilmeye çalışılır.²⁰¹

Bununla birlikte nüzul sebepleri üzerinde durulurken hem hadislere hem sahabe sözlerine başvurulur. Bu arada özellikle sûrelerin fazileti hakkında zayıf ve uydurma rivâyetlere yer verilir bazen rivâyetlerin zayıf olduğu da belirtilir.²⁰² Müellif kıraat farklılıklarına dikkat çekerek bunlar arasında Kur'an'ın üslubuna uygun düşenleri tercih eder. Eserde neshin hikmetine temas edilerek nâsih ve mensuh âyetler belirlenmeye çalışılır. Eserde uygulanan akılcı metodun bir gereği olarak çelişkili gibi görünen âyetlerin tevili üzerinde durulur. Kur'an'da çelişkili bilgiler bulunmadığı belirtilerek bu

¹⁹⁸ Kâtib Çelebi, 1971, II, 1482.

¹⁹⁹ Çetiner, "Zemahşeri", *ŞİA*, VIII, 342.

²⁰⁰ Zemahşeri, I, 273- 300.

²⁰¹ Zemahşerî, 2012, I, 56-57, 101,

²⁰² Zemahşerî, 2012, I, 256, 352.

husustaki itirazlar cevaplandırılır. Bu tür konular açıklanırken Kur'an'ın Kur'an'la ve sünnetle tefsirine ilişkin örnekler de zikredilir.²⁰³

Eserde Mutezile mezhebinin ilkelerine uygun olan âyetler muhkem, aykırı olanlar ise müteşabih sayılarak müteşabihler muhkemlerin ışığında tevil edilir; nahiv ve belâgat kaideleri de bu mezhepçi hedefi gerçekleştirme vasıtası olarak kullanılır; hatta aynı amaçla zayıf hadisler de nakledilir. İrşat bakımından faydalı olacağı düşüncesiyle asılsız olup olmadığına bakılmaksızın çeşitli kıssaların yer verildiği eser, tasavvufî düşüncenin tenkidi açısından da önemli bir kaynak değeri taşımaktadır.²⁰⁴

Ünlü çağdaş tefsircilerimizden Ömer Nasuhi Bilmen (1884-1971), Zemahşeri ve eseri hakkında şöyle diyor: “Zemahşeri tefsir sahasında büyük bir inkılâp vücuda getirmiş, lâyemut bir şöret kazanmıştır. Evvelce müfessirlerin hemen kısmı azamı yalnız rivâyet tarîkını takip ediyor, âyetlerin manalarını temhide, mebânisini teşyide, hükümlerini tenbihe çalışıyorlardı. Dirâyet tarikine ikinci derecede ehemmiyet veriyor veya bu ciheti bil külliyle ihmal ediyorlardı. Zemahşeri ise tefsirinde başka gayeler de takip etmiş, Kur'an'ın bir mucize-i belâgat olduğunu ispata çalışmıştır. İşte bu hususlardan dolayıdır ki, Zemahşeri'nin tefsiri, kendi zamanına kadar misli yazılmamış, yeni bir tarzda vücuda getirilmiş, Ebu's-Suud merhumunun da dediği veçhile bu tefsir icazın incilâsı için parlak bir ayine olmuştur.”²⁰⁵

Ünlü müfessir ve filozof Fahreddin Razi (1149-1209) de aynı kanaati paylaşarak, Kur'an-ı Kerim'deki nükte ve sanatları en iyi anlayan kişinin Zemahşeri olduğunu vurguluyor. Bu sebeple onun eseri, tefsir telifinde bir inkılâp sayılacak üstünlükte idi. Bir misal olarak Zemahşeri, Cenâb-ı Allah'ın Arş üzerinde hazır ve müşâhid olmadığı hususunda Kur'an-ı Kerim'deki nükteyi idrak ederek şu fikri ileri sürüyordu: “Çünkü Allah orada câlis ve müşâhid olsaydı etrafında bulunan melekler onun ilahi varlığını yakından görecektlerdi. O halde, Allah'a imanları, onu görmeden iman etmenin yüceliğinde olmayacaktı. Çünkü gözle görülebilen bir varlığa iman övülmeğe layık bir iman değildir. Güneşin parlak olduğunu söyleyen bir kimseyi övmeğe sebep yoktur. Meleklerin Allah'a imanları, onu görmeden iman etmenin derin hikmetiyle yücedir. Zemahşeri'nin tefsirinin üstünlüğüne dair Fahreddin Razi yukarıdaki ince izah ve derin

²⁰³ Özek, “Keşşâf”, *DİA*, XXV, 329

²⁰⁴ Özek, “Keşşâf”, *DİA*, XXV, 330.

²⁰⁵ Bilmen, 1974, ss.466-467.

nükte üzerine; “Allah Teâlâ Keşşâf sahibine rahmet etsin, tek bu nükte bile kendisine fakrû şeref için kâfi gelirdi” demiştir.²⁰⁶

Başta Fahreddin er-Razi olmak üzere Beydavi, Nisaburi, Ebu'l-Berekât en-Neseî, Ebu's-Suud Efendi (v. 982/1574), Elmalılı Muhammed Hamdi (v. 1878/1942) gibi Sünnî müfessirler *Keşşâf*'tan faydalanmışlardır. Hatta bazı müellifler Beydâvî'nin *Envârü't-Tenzîl*'i ve Neseî'nin *Medarik*'ini *Keşşâf*'ın bir özeti kabul etmiştir.²⁰⁷ Buna karşılık söz konusu Sünnî âlimlerin çoğunluğu, sırf Mutezile'nin ilkelerine uygun düşen manalara ulaşmak amacıyla zahiri manaların terk edilip yersiz tevillere sapıldığı gerekçesiyle *Keşşâf*'ı eleştirmişlerdir. Zemahşeri'nin tefsirciliği hakkında nihai bir değerlendirme şöyle yapılabilir. El-Keşşâf, gerek tefsir ilmine getirdiği yeni görüşlerle gerek Arap diliyle telifinde kullanılan çok üstün, belîğ ve âhenkli lisanla haklı bir takdir ve şöhret kazanarak, İslâm'ın klâsik kitapları arasına katılmış ve üslûbunun görülmemiş derecede edebî kıymeti dolayısıyla Arap edebiyatının şaheserlerinden biri sayılmıştır.²⁰⁸

2.4. KEŞŞÂF'IN KAYNAKLARI

Tefsir tarihinde, bilhassa kaleme aldığı tefsir yönünde çok mühim bir şahsiyet olan Zemahşeri, bu kıymetli eserinde kullandığı hadisler, fıkhi meseleler, şiirler, lûgat, cedel, Kur'an'ın nasslarının güzelliğini ortaya koyabilmek için işlediği meani ve beyana ait bilgiler onun geniş bir kültüre sahip olduğunu bize aksettirmektedir. Tabii ki bu geniş kültürün, ona çeşitli kaynaklardan geldiği şüphesizdir.

Zemahşeri çalışmasını hazırlarken daha önce yazılmış olan belli başlı tefsir, kıraat ve belagat eserlerine başvurmuştur.²⁰⁹

2.4.1. Tefsir Kaynakları

a) Mücahid (v.104/72) in tefsiri

b) Amr h. Ubeyd el-Mu'tezili (v. 144/761)nin tefsiri, Ondan kıraat

²⁰⁶ Bilmen, 1974, ss.466-467.

²⁰⁷ Kâtib Çelebi, 1971, II, 1481.

²⁰⁸ N. Sami Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1987, s. 261.

²⁰⁹ Keşşâf isimli tefsirin kaynakları Cerrahoğlu'nun, “Zemahşeri ve Tefsiri”, isimli makalesinden alıntı yapılarak nakledilmiştir. İsmail Cerrahoğlu, “Zamahşeri ve Tefsiri”, *AÜİF Dergisi*, XXVI, Ankara 1984, ss.71-73.

ve tefsir rivâyetlerinde bulunur

c) Ebu Bekr b. el-Asanı (v 235/849) ın tefsiri Bazen ondan nakillerde bulunur, bazen de onu reddeder

d) ez-Zeccac (v. 311 /923)ın "*Meani'l-Kur an* adlı tefsirinden,

Zemahşeri genellikle Kur'an'ın lugavi tefsiri ve akli tefsirin mücmel olan yönlerini aldı

e) Rummani (v. 38, /994)' nin tefsiri.

f) Ali b. Ebi Talib (v.40/660) ve Ca'feri Sadık (143/765) gibi şahıslardan nakledilen şii tefsirler.

g) Zemahşeri'nin bid'a diye isimlendirdiği, Müşebbihe, Cebriyye, Harici, Rafizi ve Mutasavvıflar gibi çeşitli fırka tefsirleri.

2.4.2. Hadis Kaynakları

Zemahşeri'nin tefsirinde, Müslim'in Sahihinden başka açık olarak hadis kaynakları zikredilmemektedir.

2.4.3. Kıraat Kaynakları

a) Abdullah b. Mesudun mushafı

b) Abdullah'ın, dostu Haris b. Suveyd'in mushafı

c) Ubeyy b. Kab'ın mushafı

d) Ehli Hicaz ve Ehli Şamın mushafları

e) Ehli Kufe mushafları

g) Irak ehli Mushafları

2.4.4. Dil ve Nahiv Kaynakları

a) Sibeveyh'in el-Kitabı

b) İbnü's-Sikkit (v.244/858)'in "İslahu'l Mantık"ını tekid eder

- c) Ebu Ali Farisi (v377 /987) nin "*Kitabu'l-Hucce*" ve "*Kitab'ul Halabiyyat*"
- d) İbn Cinni (v.392/1001) nın "*Kitabl't Temum ve Kitabu'l. Muhteseb*"

2.4.5. Edebi Kaynaklar

- a) Cahız'ın (255/869) "el Hayvan'ı "
- b) Ebu Temmam'ın (231/846) "Hamase"si
- c) Ebu'l - Ala el-Maarri (449/1057) "Esteğfiru Esteğfiri" si

2.5. ZEMAHŞERİ'Yİ ELEŞTİRENLER

Zemahşeri'yi eleştirenlerden biri olan İbn Haldun (808/1406), Onun tefsirinde kullanmış olduğu dildeki incelikleri ve belagat yönünü methederken, eserinde mutezile akideye yer vermesinden ötürü eleştirmiştir. Ehli Sünnet mezhebine iyi bir şekilde vakıf olan bir kimse, Onun itizali sözlerinden emin olacak kapasitede bir bilgiye sahip ise, tefsirini mütalaa etmesinde ve dil bakımından tefsirinde yer alan inceliklerden faydalanmasında bir beis yoktur, demektedir.²¹⁰

İbn Teymiyye (v. 728/1328) de, el-Keşşâf hakkında şöyle der. "Batıl olan bir tefsir ve batıl görüşleri birçok yönden açık olarak görünebilen tefsirdir. Mesela, bunlar bazen, sözlerindeki fesat ile bazen de Kur'an'ı tefsir ettikleri şeylerdeki fesatları ile zahir olur. Bu, ya sözleri üzerine delil veya muarızlarına verdikleri cevaplardır. Bunlar, fasih ve güzel ibarelerle sözlerindeki bidatı gizlerler ve insanların ekserisi bunları bilemezler. Keşşâf sahibi ve benzerleri gibi. Onlar, batıla inanmayan birçok kimseleri, Allah'ın dilediği nispette batıl tefsirlerinden istifadeye teşvik ederler."²¹¹

Tacuddin es-Sübki (v. 771 (1369) ise, Keşşâf'ı şu sözleri ile tenkit eder. "Muhakkak, Keşşâf muazzam bir kitaptır. Musannifi ise bu sanatta imamdır. Fakat o bidat ehliindendir. Bidatini açıkça ortaya koyanlardandır. Nübüvvetin derecesini düşürür, Ehli Sünnet ve'l-Cemaatten kötü bir edeple bahseder. Keşşâf'daki bu gibi şeyleri tümünü soyup atmak vacip olur, dedikten sonra, babasının Keşşâfı okurken, birdenbire onu okumaktan vazgeçtiğini ve bu vazgeçişinin sebebi hakkında bir risale

²¹⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, Matbaatu'l Belyye, Mısır, ss. 382-383.

²¹¹ İbn Teymiyye, *Tefsir Usulü*, (terc. Cemal Güzel), Tevhid Yay., İstanbul 1996, ss.81-82.

yazdığım ve bu makalede, Onun, Peygamber hakkında birçok yerde kusur ettiğini söyler ve ancak o tefsire bakmayı Ehli Sünnet metodunu iyi bilen ve kader hakkında şüphelerden müteessir olmayacak kimseler bakabilir." demektedir.²¹²

Saduddin et-Taftazaninin talebesi olan Şeyh Haydar (v. 830 /1427)Keşşâf haşiyesinde, Zamahşeriye, Evliyaullah, Resullerine ve Ehli Sünnete taan etmesi bakımından tenkit eder.²¹³ es-Suyuti (v. 911 /1505),Ömer el-Bulkini (v. 805 /1403)'nin görüşleri ile kendi görüşlerini naklederek Onun, dil ve belagat yönünden üstatlığını kabul ederler. Fakat itizali fikirlerini ve mevzu hadislerini münakaşa konusu yaparlar. Zaten el-Bulkini, el-Keşşâf' dan itizali konuları münakaşalı bir şekilde aldığını belirtir.

Doğuda ve Batıda ez-Zamahşeri pek çok kimse tarafından, gerek itizali fikirlerinden gerekse, Peygamber ve Ehli Sünnet hakkındaki edep dışı sözlerinden dolayı tenkitlere uğramıştır. Bu kadar eleştirilmesine rağmen Onun ilmi olgunluğunun zirvesini teşkil eden, hicri altıncı asırdan günümüze kadar akli hayata heyecan veren, münakaşalara yol açan, üzerine bol miktarda haşiyeler, şerhler ve ihtisarlar yazılan Keşşâf isimli eser her zaman ve her mekânda kadri kıymetini muhafaza etmiştir. Keşşâf'a kısmen veya tamamen haşiye ve talika yazanlar, onu telhis edenler, Ondaki bazı müşkülleri halletmeye çalışan eserler, Ondaki hadisleri tahric edenler, şevahidden olan beyitlerini şerh edenler, haşiyeleri üzerine haşiye yazanlar o kadar çoktur ki, bu da, onun şöhretine delalet eden en mühim delillerden biridir. Kısaca Keşşâf bazı kusurları bertaraf edilirse, dil ve belagat yönü ile tanınmış, meani ve beyan ilimlerinde kendinden sonra gelen yazarların kaynağı olmuş, hemen hemen hiç kimsenin kendisinden müstağni kalamadığı bir eserdir.²¹⁴

²¹² Mustafa es-Savi el-Cüveyni, *Menhecu'z-Zamahşeri*, Kahire 1959, s. 263-264.

²¹³ Katip Celebi, 1976, ss.1482-1483.

²¹⁴ İsmail Cerrahoğlu, "Zamahşeri ve Tefsiri", *AÜİF Dergisi*, Ankara 1984, s.95.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEŞŞÂF TEFSİRİNE GÖRE ÂYET VE SÛRELER ARASINDAKİ MÛNASEBET VE ÂHENK ÖRNEKLERİ

3.1. BAKARA SÛRESİ

Medine döneminde inmiştir. Kur'an-ı Kerim'in en uzun sûresi olup 286 âyettir. Adını, 67-71. âyetlerde yer alan “bakara” (sığır) kelimesinden alır. Sûre, İslâm hukukunun ana konularıyla ilgili pek çok hüküm içermektedir.

Bakara sûresinde yer alan münasebet örnekleri şöyle sıralayabiliriz.

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.”²¹⁵

Zemahşeri bu âyeti tefsir ederken âyetin kendi içerisindeki uyumuna ve mana itibariyle Kur'an'ın farklı sûrelerinde yer alan âyetlerle olan münasebetine temas etmek suretiyle خَتَمَ (mühürlemek) fiilinin Allah 'a nasıl izafe edilebileceğini sorgular. Böyle bir eylemin Allah'a nisbet edilmesi Allah'ın kâfir olan kimselerin hakkı kabul etmelerini ve doğru yola ulaşmalarını engellemek, bundan alıkoyma anlamına geleceğini ifade eder. Hâlbuki diğer âyetlerde Allah'ın böyle bir eylemde bulunmaktan beri olduğu ifade edilmiştir.

Allah Teâlâ Kaf sûresinin 29. âyetinde وَمَا أَنَا بِظَالِمٍ لِلْعَبِيدِ

“Ben kullara (zerre kadar) zulmedici değilim.”

Zuhruf sûresinin 76. âyetinde ise وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ

“Biz onlara zulmetmedik. Fakat onlar, kendileri zâlim idiler.”

Araf sûresinin 28.âyetinde إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ

“Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez.”

Zemahşeri burada, Allah'ü Teâlâ'nın bir taraftan kesinlikle kullarına zulüm etmeyeceğini onlara kötülüğü emretmesinin mümkün olmayacağını ifade ederken diğer

²¹⁵ Bakara 2/7.

bir taratan kâfir olan kimselerin kalplerini ve kulaklarını mühürlediğini gözlerini ise manevi bir örtüyle örtmek suretiyle onları sapıklığa ve dalalete sevk etmesi arasında nasıl bir ilişki ve irtibat olduğunu değerlendirmektedir. Zemahşeri (mühürlemek) fiilinin Allah’a nisbet edilmesi konusunda uzun bir açıklama yaptıktan sonra böyle bir nisbetin hakikat değil mecaz olduğunu ifade eder. Bu nisbeti ise şöyle izah eder. Allah kâfirleri ne kadar uyarırsa uyarsın ne kadar olağanüstü ve insanları dehşete düşüren mucizevî olayları gösterirse gösterebilir onlar bu hakikatleri idrak etmekten uzak olup bunları anlamayacaklardır. Onların kalplerinin bu durumu hayvanların kalplerinin durumuna benzemekte hayvanların kalpleri nasıl bir şeyin aslına vakıf olmaktan ve onu anlamaktan aciz ise kâfirlerin durumu da böyledir. Dolayısıyla imanın kâfirlerin kalplerine yerleşmesinin mümkün olamayacağı ifade edilmektedir. Allah Teâlâ ezeli ilmiyle her şeyi bildiğinden ötürü bu âyette خَتَمَ (mühürlemek) fiilini kullanmış ve bu eylemlerin faili olarak da kendisini göstermiştir.²¹⁶

Bu bağlamda yukarda zikredilen âyetler arasında bir çelişkiden söz etmek mümkün olmamakla birlikte tam aksine âyetler mana yönü itibarıyla birbirlerini desteklemektedirler.

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

“İnsanlardan, inanmadıkları halde, “Allah’a ve ahiret gününe inandık” diyenler de vardır.”²¹⁷

Zemahşeri bu âyeti kendisinden önce geçen âyetlerle ilişkilendirerek aralarındaki münasebeti ortaya koymaya çalışmaktadır. Allah başlangıçta dinlerini yaşama noktasında samimi davranan, dini sadece Allah’a halis kılan, eylemleri ve fiilleri sözlerine uygunluk gösteren, söylediklerinin aksine tavır sergilemeyen, açığa vurduklarıyla gizledikleri arasında bir fark olmayan müminleri ve onların bu özelliklerini zikretmekle Allah kitabına başlamıştır. İkinci olarak kalpleri ve dilleri tamamen küfrün içerisinde bulunan kâfirliklerini aleni bir şekilde ortaya koyan kâfirleri zikretmiştir. Üçüncü olarak dilleriyle iman ettiklerini söyleyip de kalpleri iman etmeyen, kalplerinde gizlediklerinin tam aksini yapan ikiyüzlü insanları anlatmaya başladı ki Allah onlar hakkında Nisa sûresinin 143 âyetinde **“Onlar küfür ile iman**

²¹⁶ Zemahşeri, 2012, I, 51-53.

²¹⁷ Bakara 2/8.

arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara (müminlere) ne de şunlara (kâfirlere) bağlanırlar.” böyle buyurarak onların nasıl bir tavır takınmış olduklarını açıkça ifade etmiştir. Bu münafıklar Allah katında değer bakımından en alt tabakayı oluşturmakla birlikte Allah’ın kendilerine buğz etmiş olduğu bir zümredir. Çünkü onlar alay etmek ve dalga geçmek suretiyle küfrü imanlarına karıştırmışlardır. Münafıkların bu özellikleri taşımalarına binaen Allah (cc) onlar hakkında Nisa sûresinin 145. âyetini **“Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar. Onlara hiç bir yardımcı da bulamazsın “** indirmiştir. Allah’ü Teâlâ kâfirleri ve onların taşımış olduğu vasıfları iki âyette anlatmışken münafık olanların özelliklerini ise 13 âyette anlatmıştır. Allah bu âyetlerde münafıkların çirkinliklerini, rezilliklerini, tuzak ve hilelerini yapmış oldukları beyinsizliklerini ve ayıplarını açıklayarak onlarla alay etmek suretiyle onların yaptıkları şeylerin ne kadar yanlış olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca onların eylemlerinin bir karşılığının olmadığını ifade etmekle onların azgınlığını tescilleyip onaylamış onları sağır, dilsiz ve kör olarak niteleyip onları bu şekilde muhatap kabul etmek suretiyle onlar hakkında ağır misaller vermiştir. Nahiv kuralları gereği nasıl cümle cümle üzerine atfediliyorsa münafıkların kıssaları da kâfirlerin kıssalarına atfedilmiştir.²¹⁸

Semerkandi tefsirinde inanç bakımında insanları kısımlandırarak âyetin diğer âyetlerle olan münasebetine değinmektedir. Yüce Allah yarattığı kullarını iman bakımından üçe ayırmıştır: Halis müminler, halis kâfirler ve münafıklar. Yüce Allah bu sûrenin başında dört âyette halis mümin olan kullarını zikretti. İki âyette de iman etmeyen kâfirleri zikretti. Kâfirlerin kalpleri mühürlenmiştir, Hak onların kalbine girmez. Halis müminler onların özelliklerini bilip onlardan imanlarını saklasınlar ve onlardan uzak dursunlar diye, müminle kâfiri zikrettikten sonra iman ile küfrü karıştırmış olan münafıkları da on üç âyette sıfatlarıyla beraber zikretti. Yüce Allah şu âyetlerde münafıkların durumunu ne güzel beyan etmiştir:

“İnsanlardan bazıları, biz Allah'a iman ettik, O'nu tasdik ettik. Ahiret gününe ve orada meydana gelecek olanlara inandık, derler. Hâlbuki onlar inanmadılar, lisanlarıyla küfürlerini örttüler.”²¹⁹

²¹⁸ Zemahşeri, 2012, I, 54.

²¹⁹ Ebu Leys es-Semerkandi, *Tefsiru'l Semarkandi, (Bahru'l Ulum diye isimlendirilmiş)*, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut- Lübnan 1993, I, s.52.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ

‘‘Onlara, ‘‘İnsanların inandıkları gibi siz de inanın’’ denildiğinde ise, ‘‘Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?’’ derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler.’’²²⁰

Zemahşeri bu âyette kelimelerin birbirleriyle olan uyumuna dikkat çekerek kelimelerin âyetin siyak ve sibakına uygun bir şekilde nasıl özenle seçildiğini ortaya koymaya çalışır. Allah (cc) Bakara sûresinin 12. ve 13. Âyetlerinde münafıkların durumundan bahsederken 12. âyeti لَا يَشْعُرُونَ (farkına varmazlar) ifadesiyle bitirirken hemen akabinde gelen âyette münafıkların benzer özelliklerini beyan etmesine rağmen bu âyeti لَا يَشْعُرُونَ ifadesiyle değil لَا يَعْلَمُونَ (bilmezler) ifadesiyle sonlandırmaktadır. Zemahşeri bu âyetin لَا يَعْلَمُونَ (bilmezler) ifadesiyle tamamlanmasını âyetin siyakına daha uygun olduğunu ifade eder. Çünkü bu âyetin içerisinde cehalet ve beyinsizliği ifade eden es-sefih²²¹ kelimesi kullanılmıştır. Sefih kelimesiyle birlikte ilim kelimesinin kullanılmasının âyetin bütünlüğünü ortaya koyma açısından daha uygun olduğunu belirtir. Ayrıca Zemahşeri Bakara sûresinin 11. Âyetinden başlamak suretiyle 16.Âyetine kadar olan âyetlerin bu sûrenin 8. 9. ve 10. Âyetlerin bir tekrarının olmadığını bilakis bu âyetlerin farklı olduğunu beyan etmektedir. Çünkü Bakara sûresinin (11-16) âyetleri münafıkların görüşlerini ve onların nifakını beyan eden âyetlerdir. Bu âyetler münafıkların Müslümanlarla ilişkilerini, onlarla alay ettiklerini, onların sözlerine kulak asmayıp müminleri yalanladıkları, zahiren müminlerle beraber oldukları vehmini vererek müminleri kandırdıkları, ancak müminlerden ayrıldıklarında ise kendi kalplerindeki nifakı ortaya çıkardıklarını İslam dinine değil de kendi kalplerinde gizlediklerine iman ettiklerini ve karışılacakları azabı beyan eder. Diğer âyetlerde ise Allah münafıkları tarif etmiş ve onların bir takım özelliklerini beyan etmiştir. Her ne kadar benzer ifadeler kullanılsa da aktarılmak istenen mesaj farklıdır.²²²

²²⁰ Bakara 2/13.

²²¹ Sefih, akıllı veya dîni eksik olan, lehinde ve aleyhinde olanı ayırt edemeyen ve menfaatli yolu bırakıp zararlı yolda giden kimse demektir.

²²² Zemahşeri, 2012, I, 61.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ

“Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakır.”²²³

Bu âyetin önceki âyetlerle olan münasebeti şu itibarlardır ki Allah (cc) önceki âyetlerde münafıklardan ve onların özelliklerinden bahsetmişken onların durumları insanlar tarafından daha iyi anlaşılın diye bu âyette bir darbı mesel zikretmiştir.²²⁴

Zemahşeri âyette geçen kelimeler arasındaki irtibatı ise bir soru sormak suretiyle gerçekleştirmektedir. Allah (cc) bu âyette ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ ibaresini kullanmıştır. Şâyet bu ifadeyi kullanmayıp hemen hemen aynı manaya gelecek olan ve âyetin başında da geçmiş olan ذَهَبَ اللَّهُ بِضَوْعِهِمْ fiilinin mastarını getirmek suretiyle ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ kullanırsa daha uygun olmaz mıydı? Sormuş olduğu bu soruda aslında Zemahşeri şunu kast etmektedir. Bu iki kelime arasında nasıl bir fark vardır ki her iki kelimenin manaları birbirine çok yakın hatta bazen birbirlerinin yerlerine kullanılmalarına rağmen Allah âyetin siyak ve sibakına uygunluk bakımından daha önce geçen bir kelimenin mastarından türetilen bir kelimeyi tercih etmeyip bilakis farklı bir kökten türeyen bir kelime tercih etmiştir. Acaba bunun hikmet nedir? Kendisi bu soruya şöyle yanıt verir: “النور” kelimesinin zikredilmesi daha belağidir. Çünkü “الضوء” kelimesi anlam itibariyle (ışık pırıltı manasını ifade etme yönüyle) bir ziyadeliğe, fazlalığa işaret ettiğini belirtmektedir. Şâyet Allah’ü Teâlâ Hz. bu âyette ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ ibaresini kullanırsa Nur olarak isimlendirdiğimiz aydınlığın, parıltının kalıp nurdan daha fazla olan parıltının ve aydınlığın gittiği vehmi oluşabilirdi. Bu âyette ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ ifadesini kullanmasındaki asıl gaye ise onların nurlarını ışıklarını kökünden ortadan kaldırmak ve izale etmek suretiyle münafıkları tamamen bir karanlık içinde bırakmaktır. Âyetin devamında gelen وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ ibaresi de bu manayı desteklemektedir. Çünkü zulmet (karanlık) ışık ve aydınlığın olmamasından ibarettir.²²⁵

²²³ Bakara 2/17.

²²⁴ Zemahşeri, 2012, I, 66.

²²⁵ Zemahşeri, 2012, I, 67-68.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah’a karşı gelmekten sakınasınız.”²²⁶

Zemahşeri bu âyeti tefsir ederken bu âyeti kendisinden önceki bütün âyetlerle irtibatlandırmaktadır. Âyetler arasındaki münasebeti ise şöyle izah etmektedir; Allah (cc) mükellef olan müminleri, kâfirleri ve münafık olan kesimleri belirtip bu gruplardan her birinin kendilerine ait özelliklerini nasıl bir tavır sergilediklerini ve bu gruplardan her birinin kendilerini mutluluğa, kötülüğe veya azgınlığa sevk edecek ayırıcı özelliklerini ifade edip Allah katında bu grupların değer ve kıymet kazanacakları veyahut Allah katında hiç bir değeri olmayıp yok sayılacakları nitelikleri ifade edilince bu âyette hitap bütün insanlığa özellikle o gün Mekke de yaşayan insanlığa yöneltilmiştir.²²⁷

Hitabın bütün insanlığa yönlendirilmesindeki asıl gaye insanların âyette geçen ifadeye kulak kesilmek suretiyle kendilerinden istenilen emre uygun hareket etmeleridir.

Taberi daha önce geçen âyetlerin birbirleriyle olan münasebetlerini ve bu âyetin diğer âyetlerle olan ilişkisini şu sözlerle ifade etmektedir: Bakara sûresinin zikredilen ilk yirmi âyetinde insanlar dört kısma ayrılmışlardır. Bunlardan birincisi gerçek müminlerdir. İlk dört âyet, bunları ve ahirette görecekları mükâfatı beyan etmektedir. İkincisi ise açıkça kâfir olanlardır. Müminleri vasıflandıran âyetlerden sonra gelen iki âyette bunları anlatmaktadır. Üçüncüsü ise tam münafık olanlardır. Etrafı aydınlatmak için ateş yakan kimseler bunlara misaldir. Dördüncü ise, imanla münafıklık arasında bocalayan kimselerdir. Yağmurlu karanlık gecede, gök gürültüsünden kurtulmak için parmaklarını kulaklarına tıkayan ve etrafı aydınlatan şimşekten istifade etmeye çalışan kimseler de bunlara misaldir. Taberi bu açıklamalardan sonra yukarıda ele almış olduğumuz âyeti celilenin manasını vererek bu âyetin diğer âyetlerle olan ilişkisine temas eder. “Ey insanlar, itaat ve ibadetinizi sadece rabbinize tahsis edin. Ondan başka, yaratıklarından birine değil. O, sizi, sizden önceki babalarınızı, ecdadınızı ve sizin dışınızdaki bütün mahlûkatı yaratandır. Size zarar ve fayda vermeye gücü yeten O’dur. Umulur ki kızgınlığının ve gazabının size isabetinden korunursunuz

²²⁶ Bakara 2/21.

²²⁷ Zemahşeri, I, 75.

da, Rablerinin kendilerinden razı olduğu takva sahiplerinden olursunuz.” Allah Teâlâ bu âyeti-i kerimede, kalpleri kendisi tarafından mühürlendiği için uyarılıp uyarılmamaları eşit olan kâfirlere iman etmedikleri halde mümin olduklarını söyleyerek Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışan münafıklara ve diğer insanlara hitap etmekte, onların Allah'a boyun eğmelerini, Ona itaat etmelerini, sadece Onu Rab kabul edip Ona kulluk etmelerini, diğer put ve heykelleri bırakmalarını emretmektedir. Zira bu insanların da onlardan önce geçen atalarının da yaratıcısı o, putlarının ve heykellerinin yaratıcısı O'dur.²²⁸

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Eğer kulumuza (Muhammed’e) indirdiğimiz (Kur’an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz Allah’tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin).”²²⁹

Zemahşeri âyetler arası koordineyi şöyle ifade etmektedir. Allah (cc) önceki âyetlerde inanmayan insanlar için vahdaniyetini ispatlamak ve bunun hakikatini belirtip kendisine ortak koşmanın batıl bir şey olduğunu ve kesinlikle kendisinin ortaklarının bulunmasının mümkün olamayacağını belirtmiştir. Allah, böyle bir düşüncüyü insanların zihinlerinden silmek için insanlara geçen âyetlerde bir takım deliller sunmuştur. Ayrıca Allah insanlara kendi birliğine götürecek vahdaniyetini gösterecek yolu da öğretmiştir. (Yani Allah bir önceki âyette insanlara yeryüzünü bir yatak, semayı bir bina kıldığını, yerden bitirmek suretiyle insanların temel gıda maddelerini yarattığını bildirmiş ve insanların bu eylemleri yapıp eden bir yaratıcının var olduğunu ve bu yaratıcıya başkalarını ortak koşmamaları gerektiğini bizzat deliller sunmak yoluyla insanlara göstermiştir.) Allah insanlara bu delilleri sunarak aslında insanlardan kim kendisine ortak koşarsa kendi aklını ve beslenmiş olduğu gıda maddelerini de inkâr etmiş olacağını belirtmektedir. Yani kişi sadece Allah'ın varlığını değil kendi varlığını da inkara kalkışmış demektir ki akli selim sahibi olan hiçbir kimseden böyle bir tavır sergilemesi beklenilemez. Allah insanlara bu delilleri beyan ettikten sonra Hz Peygamber'in (sav) nübüvvetini Kur'an'ın icazı konusundaki şüpheleri yok etmek ve

²²⁸ Taberi, *Camiul Beyan an Tevilül'l Kuran*, (Taberi tefsiri olarak meşhur), Darul İhyail Turasil Arabiyye, 2001, Beyrut- Lübnan, I, 184-185.

²²⁹ Bakara 2/23.

Kur'an'ın Allah katından mı yoksa inanmayan insanların iddia ettiği gibi Hz Peygamber (sav) kendi nefsinden uydurmuş olduğu bir şey mi? Olduğunu ispat etmek için Allah bu âyeti nazil etmiştir.²³⁰

Bediüzzaman Said Nursi Hz ise İşarat-ül İ'caz isimli eserinde bu âyetin diğer âyetlerle olan münasebetini şöyle ifade etmektedir. Evet, **وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا** cümlesi mukadder bir suale cevaptır. Çünkü Kur'an evvelki âyetle ibadeti emrettiği vakit "Acaba ibadete olan bu emrin Allah'ın emri olup olmadığını nasıl anlayacağız ki imtisal edelim " diye bir sual saminin (dinleyen) hatırına geldi. Bu suale cevaben denildi ki "Eğer Kur'an'ın ve dolayısıyla bu emrin Allah'ın emri olduğunda şüphemiz varsa kendinizi tecrübe ediniz." Ve eyzan (aynı şekilde) vakta ki Kur'an sûrenin evvelinde **لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ** cümlesiyle kendisini sena etti sonra müminlerin methine sonra kâfirlerin ve münafıkların zemmine intikal etti sonra ibadet ve tevhidi emrettikten sonra sûrenin başına dönerek **وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ** cümlesini tekiden **لَا رَيْبَ فِيهِ** cümlesini zikretti. Yani "Kur'an şek ve şüphelere mahal değildir. Sizin şüpheleriniz ancak kalplerinizin hastalığından ve tabiatınızın sakametinden (hastalığından) neşet ediyor. Evet, gözleri hasta olan güneşin zıyasını inkâr eder ağzı acı olan tatlı suya acı der."²³¹

Kurtubi bu âyetin nüzul sebebini ve bu âyetin önceki âyetlerle olan münasebetini şu ifadelerle beyan etmektedir. "Eğer kulumuza" Muhammed (sav)'e "indirdiğimizden" yani Kur'an-ı Kerim'den "şüphe içerisinde iseniz..." bu ifadedden kasıt kendilerine meydan okunulan müşriklerdir. Bu müşrikler Kur'an-ı Kerim'i işittiklerinde: "Bu sözler Allah'ın sözlerine benzemiyor. Biz bu hususta ondan yana şüphe içerisindeyiz" demeleri üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Bunun kendisinden önceki âyet-i kerime ile ilişki yönü şudur:

Şanı yüce Allah, birinci âyet-i kerime kendi birlik ve kudretine dair delilleri zikrettikten sonra gelen bu âyet-i kerime ile Peygamberinin nübüvvetine ve onun getirdiği Kur'an-ı Kerim'in kendisi tarafından indirildiğine ve uydurulmadığına bir delil olarak bu âyeti kerimeyi zikretmiştir.²³²

²³⁰ Zemahşeri, 2012, I, 80.

²³¹ Bediüzzaman Said Nursi, 1994, s.124.

²³² Kurtubi, *el Camiul Ahkami'l Kuran*, Daru'l Hadis, Kahire 1996, I, 249.

فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

“Yok, eğer, yapamazsanız ki hiçbir zaman yapamayacaksınız o halde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”²³³

Allah Teâlâ Hz inanmayan insanlara Peygamberinin durumunu ve kendine indirilen Kur'an'ın hakikatini bu kitabın özelliklerini hak olarak batıldan ayrılan yönlerini bir önceki âyette ifade edince ele aldığımız bu âyette de onların durumlarını tasvir ederek asıl yapmaları gerektiği şeyleri inanamayan kullarına tebliğ ediyor. Bu âyette inanmayanların Kur'an'ın bir benzerini getiremeyecekleri ve böyle bir eylemi gerçekleştirmekten aciz oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca inkârcıların acizyetlerini anlayarak inkârlarından vazgeçmek suretiyle Kur'an'ı tasdik etmek ve gerçek manada Allah'a iman etmeleri gerekir. Allah'ı ve Kur'an'ı inkâr edip yalanlayanlar kendileri için hazırlanmış olan cehennem azabından da korkup sakınmalıdırlar.²³⁴

Vehbe Zuhayli ise bu âyetin ve diğer âyetlerin birbirleriyle münasebeti konusunda şu bilgilere yer verir. Kur'an-ı Kerim, insanları Allah'ı birleyen takva sahipleri, kâfirler ve ikisi arasında gidip gelen münafıklar olmak üzere üç kısma ayırdıktan, vahdaniyet ve rubûbiyetin Allah için olduğunu, onun ortağının olamayacağını aklî deliller ile ispat ettikten sonra Kur'an-ı Kerim'in de yüce Allah'ın kelâmı olduğunu, onun Allah tarafından indirilmiş olduğunu ispat etmektedir. Bunu da Kur'an-ı Kerim'in muciz olması vasfıyla delillendirmiştir. Hiçbir kimse cinlerden olsun, insanlardan olsun onunla boy ölçüşemez, onun benzerini meydana getiremez. Üstelik Araplar, belagat meydanlarının atlıları, fesahat alanının ileri gelenleridir. Şiir, nesir, hitabet ve güzel söz söylemede olduğu kadar birbirlerine karşı hiçbir şeyde övünmüyorlardı. Onlar benzerini meydana getirmekten aciz kalıp Kur'an-ı Kerim'in en kısa sûresinin bir benzerini dahi getiremediklerine göre, Muhammed (sav)'in Peygamberlik iddiasının ve onun getirdiği ilahî risaletin doğruluğu ortaya çıkmaktadır. O halde onun Peygamberlik ve risaletini inkâr eden Cehennem ateşinde cezalandırılmaya hak kazanmış olur.²³⁵

Ayrıca Zemahşeri bu âyetin tefsirinde kelimelerin birbirleriyle olan ilişkisine değinmektedir. Âyetin وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ bölümünü izah ederken şöyle bir soru

²³³ Bakara 2/24.

²³⁴ Zemahşeri, 2012, I, 83.

²³⁵ Vehbe Zuhayli, *Tefsiru'ı Münir fi'l Akideti veş-Şeriatı ve'l Menheci*, Daru'l Fikr, Beyrut-Lübnan 1991, I, 101.

sorar. Niçin insanlar kelimesiyle taşlar kelimesi beraber zikredilmiştir. Aralarında nasıl bir ilişki vardır ki insanlarla birlikte taşlarda cehennem için yakıt oluyorlar. Zemahşeri sormuş olduğu soruyu şöyle yanıtlar. Müşrikler taptıkları putlarla dünya hayatında bir bağ kurdular. Allah’a bu putları ortak koşmak suretiyle Allah’ı bırakıp bu putlara ibadet ettiler. Allah da o kâfir olanları dünya hayatında o taşlarla ünsiyet kurup ayrılmamalarına binaen ahirette de onları ayırmamıştır. Ayrıca Enbiya sûresinin 98. âyetinde yukarıdaki âyetin tefsiri şeklindedir.

اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ اَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ

“Hiç şüphesiz siz ve Allah’tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz. Siz oraya varacaksınız.” Bu âyette geçen “Sizde Allah’ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeyler” ifadesi insanlar ve taşlar manasına gelmektedir. “cehennem odunusunuz” ifadesinin manası ise “cehennem ateşinin yakıtlarısınız” anlamına gelmektedir. Kâfirler Allah’ı bırakıp bu putların ibadete layık olduğunu ve kendilerine şefaathçi olup onlardan zararı def edip onlara menfaatleri dokunacağına inanınca Allah bu taşları o kâfirlerin azabı kıldı ve onları cehennemde bir araya getirmek suretiyle onları birbirlerinden ayırmadı.²³⁶

Razi de eserinde insanlarla taşlar arasındaki münasebete değinerek Allah’ın insanla taşı beraber zikretmesindeki hikmeti açıklamaya çalışır. Razi bu münasebeti şu soruyu sorarak izah eder Niçin insanlarla taşlar bir araya getirilerek, beraber cehennemin yakıtı oldukları söylendi? Cevap: Çünkü insanlar dünyada, o taşları, put olarak yontup, Allah'a ortak tutup, Allah'ı bırakıp onlara ibadet ederek, zaten kendilerini taşlarla birleştirmişlerdir. Nitekim Cenab-ı Hak, **"Muhakkak ki sizler ve Allah'ı bırakıp taptığınız şeyler cehennemin yakıtıdırılar."** (Enbiya, 98) buyurmuştur. Bu âyet, üzerinde olduğumuz âyeti (Bakara, 24) tefsir etmektedir. Buna göre Cenab-ı Hakk'ın âyetini başka bir âyet açıklamaktadır. Kâfirler, Allah'ı bırakıp taptıkları taşların, şefaathlerine nail olacakları ve onlara itaat ederlerse, kendilerinden zararları giderecek şahitler ve şefaathçiler olduklarına inandıkları için, Allah bu taşları onların azap sebebi kılmış ve onları derin bir üzüntüye sevk edip, bu üzüntüleri ile onları yapayalnız bırakmak için, bu taşları cehennem ateşinde kızdırılmış olarak onların gövdelerine yapıştırmıştır. Bunun bir benzeri de altın ve gümüşlerini biriktirip yığan ve fakirlerin

²³⁶ Zemahşeri, 2012, I, 84-85.

hakkı olan zekâtı vermeyen kimselere karşı Cenab-ı Hakk'ın azabıdır. Şöyle ki bunlar onların üzerinde yakılacak, cehennem ateşinde kızdırılacak ve o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacaktır. Âyette sanki Cenab-ı Allah şöyle demiştir: "Cehennem ateşi başlangıçta, dünya ateşlerini söndüren taşlarla yandığı için, kuvvette had noktaya ulaşmıştır". Allah Teâlâ'nın "أَعِدْتُ لِلْكَافِرِينَ" "Kâfirler için hazırlanmıştır." sözüne gelince bu, hali ve sıfatı böyle olan şu ateşin, kâfirler için hazırlandığını gösterir. Burada, namaz kılan fasıklar (günahkârlar) için, bu vasıflarda olmayan başka ateşlerin (cehennemlerin) olduğuna delalet eden hiçbir delil yoktur.²³⁷

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“İman edip Salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilisinde: “Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!” diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”²³⁸

Zemahşeri bu âyeti genel hatlarıyla önceki âyetlerle irtibatlandırarak âyeti tefsir eder. Allah kitabında uygulamış olduğu metotlardan birisi de terğib (teşvik) ve terhibi (korkutma, sakındırmayı) beraber zikretmesidir. Allah (cc) insanları helaka sevk edecek şeylerden onları alıkoymak ve kendisine yaklaştıracak amelleri kazanmaya yönlendirmek ve onları uyarmak suretiyle onlara şefa'at eder ve merhamette bulunur. Daha önceki âyetlerde özellikle bir önceki âyette Allah kâfirleri onların amellerini ve onlar için hazırlamış olduğu azabı zikredince bu âyette ise iman edip Salih amel işleyenleri yani masiyeti terk edip Allah'a itaati gerektiren amelleri işleyen müminlerin durumunu ve onlar için ahirette yaptıklarının karşılığı olarak kazanacakları nimetleri zikretti.²³⁹

Bediüzzaman Said Nursi Hz ise “İşarat-ül İ'caz” isimli eserinde bu âyetin önceki âyetlerle olan münasebetini şöyle ifade eder. **وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ** cümlesinin başında bulunan (و) vav harfî, harfî atıftır. Atfin her iki tarafı arasında münasebet lazımdır. Hâlbuki burada tebşir ile makabli arasında münasebet görünmüyor.

²³⁷ Razi, 1988, II, 153-154.

²³⁸ Bakara 2/25.

²³⁹ Zemahşeri, 2012, I, 85.

Ancak makablinde inzar vardır. Öyle ise bu tebşir o makablinden tereşşuh eden inzara atıftır.²⁴⁰

وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ (Cennette o müminler için tertemiz eşler vardır.)

Zemahşeri'nin bu âyeti tefsir ederken değinmiş olduğu diğer bir hususda kelimelerin seçimindeki özen ve kelamın siyak ve sibakı için rastgele bir kelimenin seçilmemesi bilakis en uygun kelime ve sözcüğün tercih edilmesi meselesidir. Keşşâf sahibi âyetin bu kısmının tefsirinde **مُطَهَّرَةٌ** yerine aynı kökten türeyen **طَاهِرَةٌ** kelimesinin kullanıp kullanılmayacağını sorgular. Bu iki kelimenin kullanılması arasındaki farkı şöyle izah eder **مطهرة** kelimesinde eşlerin sıfatlarını yüceltme manasının olduğunu ancak bu özelliğin **طاهرة** kelimesinde olmadığını belirtir. Ayrıca **مُطَهَّرَةٌ** kelimesinin bir diğer özelliği ise eşlerin temiz olduklarının mübalağalı bir şekilde ifade edilmesidir.²⁴¹

İbn Kesir bu âyetin bir önceki âyetle olan münasebeti konusunda tefsirinde şu bilgilere yer verir: Allah Teâlâ kendisini inkâr eden, peygamberini reddeden azgın kâfirler için hazırladığı azap ve kötü akıbeti hatırlattıktan sonra, buna mukabil kendisine inanan ve peygamberini tasdik eden ve Salih amelleriyle inançlarını doğrulayan bahtiyar mümin dostlarının halini anlatmaktadır. Yerinde açıklayacağımız gibi Kur'an-ı Kerim'e Mesânî adı verilmesi en doğru görüş uyarınca bu manadadır. Yani o imanı zikreder ardından küfrü zikreder veya aksine olarak önce bahtiyarların durumunu açıklar sonra eşkıyanın durumunu veya bunun aksini. Yani bir şeyi ve o şeyin mukabilini zikreder. Bir şeyi ve benzerini zikretmek teşâbühün kendisidir. Bunun için Allah Teâlâ : **“İman eden, Salih ameller işleyenlere altından ırmaklar akan cennetlerin kendilerine olduğunu müjdele.”** buyurmaktadır. Nasıl bir önceki âyette cehennem, yakıtı insanlar ve taşlar olarak nitelendirilmişse burada da cennet, altından ırmaklar akan yer olarak nitelendirilmiştir. **“Altından ırmaklar akan”** demek ağaçlarının ve odalarının altından demektir.²⁴²

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ

“Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu

²⁴⁰ Bediüzzaman, 1994, İstanbul s.148.

²⁴¹ Zemahşeri, 2012, I, 89.

²⁴² İbn Kesir, trh. I, 320.

bilirler. Küfre saplananlar ise: “Allah örnek olarak bununla neyi kastetmiştir? derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.”²⁴³

Zemahşeri bu âyeti kâfir ve müminlerin özelliklerini anlatan geçmiş âyetlerle irtibatlandırmaktadır. Bu âyet kâfirlerin sefih ve cahillerinin inkârını beyan eden ve onların Kur'an'da darbı mesel olarak getirilen çok ufak ve basit şeyleri bir temsil olarak zikredilmesini garipsemelerini izah etmek için getirilmiştir. Kur'an'da darbı meselin zikredilmesinden kasıt aktarılmak istenen mesajın ve bilginin kapalılığını ortadan kaldırmak, verilmesi gereken mesajı en açık ve kalıcı bir şekilde insanlığa aktarmaktır. Kendisi için darbı mesel getirilecek muhatap şerefli ve yüce bir kişiliğe sahipse getirilecek temsil de onun yüceliğine yakışır bir şey olur. Yok, eğer kendisi için darbı mesel getirilecek kişi veya kişiler hakir ve basit bir kişiliğe sahipse onun için getirilecek darbı meselde basit ve hakir bir şeyden ibaret olur. Kâfirlerin ilah edindikleri putları Allah'a ortak koşmalarından daha hakir, rezil ve alçaltıcı bir durum olamaz. Bu âyet kâfirlerin bu durumlarını ifade etmekle birlikte adalet ve eşitlik ilkesine göre davranan yapıp etiklerinde akıllarına başvuran müminlerin durumunu da ifade etmek için gelmiştir. Müminler bu darbı meseli işitince bu temsilin hak bir temsil olduğunu bilip hiç şüpheye düşmeyerek buna iman ettiler.²⁴⁴

Allah bu âyette de kâfirler ile müminler arasındaki farkı ortaya koymuştur. Kâfirleri kâfir yapan onların bulundukları durum ve tavırlarını hiç değiştirmeyerek küfürlerinde inat etmeleri müminleri de Allah katında bu kadar değerli ve şerefli yapan şey ise hiç şüphe duymadan kendilerine indirilene iman etmeleridir.

Seyyid Kutubbu âyetin önceki âyetlerle ve başka sûrelerde yer alan aynı konuyla ilgili getirilen misaller ve Kur'an da darbı mesel getirilmesindeki hikmeti şu sözlerle ifade eder. Bilindiği gibi bu sûrenin daha önceki âyetlerinde yüce Allah münafıklar için "Ateş yakmak isteyen adam" "Bulutlu, gök gürültülü bir havada gökten yağın yağmur", "dolu" ve "Yıldırımlara karşı korkuyla kulaklarını tıkayan bir adam" misallerini

²⁴³ Fâsık, Allah'a itaat çizgisinin dışına çıkan kimse demektir. Kelime, Kur'anı Kerimde “kâfir”, “günahkar”, “yalancı”, ve “kötülük yapan” anlamlarında kullanılmıştır. Burada “fasık” kâfir anlamında kullanılmaktadır.

Allah'ın saptırması ifadesi mecazî bir ifadedir. Aslında insanları saptıran cahil önderleriyle şeytandır. Allah bu örneği vermekle, aslında kendilerinde varolan sapkınlığı ortaya çıkarmış olmaktadır.

²⁴⁴ Zemahşeri, 2012, I, 89-90.

vermişti. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in daha önce Mekke'de inen ve Medine'de okunan âyetlerinde de bu tür bazı misaller vardı. Meselâ yüce Allah'ın, Rablerini inkâr edenler için verdiği şu misal gibi "Allah'tan başkalarını veli edinenlerin durumu kendine yuva yapan örümceğin durumuna benzer. Oysa eğer bilseler, evlerin en çürüğü, hiç kuşkusuz, örümcek yuvasıdır." (Ankebut Sûresi, 41)

Bu örneklerin bir diğeri de, müşriklerin bir sinek bile yaratmaya gücü yetmeyen ilâhları ile ilgilidir. Yüce Allah buyuruyor ki:

"Ey insanlar size bir örnek verildi, onu dinleyiniz: Allah'ın dışında yalvardığınız ilâhlar var ya, onların hepsi bir araya gelseler bir sinek bile yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapıp götürse onu ondan geri alamazlar. Demek ki, isteyen de aciz, kendisinden bir şey istenen de." (Hacc Sûresi, 73)

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre münafıklar belki Yahudiler ile müşrikler de bu örnekli âyetleri Kur'an'ın doğruluğu konusunda şüphe uyandırıcı bir koz olarak kullanmak istediler. Onlara göre kendilerini küçültücü ve alaya alıcı anlam taşıyan bu örnekleri Allah vermiş olamazdı; Sinek ve örümcek gibi küçük varlıkları anmak, söz konusu etmek Allah'a yakışmazdı. İşte bu propaganda, tıpkı daha önce Mekke'de müşriklerin yaptıkları gibi Medine'de Yahudiler ile münafıkların giriştikleri zihinlerde kuşku ve kargaşalık uyandırma kampanyasının bir parçasını oluşturuyordu.

İşte yukarıdaki âyetler bu hilekâr kampanyaya karşı koymak, Allah'ın bu tür örnekleri verişindeki hikmeti açıklamak, mümin olmayanları bu tür örnekleri yanlış değerlendirmenin düşüreceği kötü akıbet konusunda uyarmak ve müminlere güven verip imanlarını arttırmak için gelmiştir.²⁴⁵

‘Hani “Ey Musa! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız.”’²⁴⁶

Zemahşeri âyetin bu bölümünü (size bıldırcın eti ve kudret helvası indirdik) âyetiyle ilişkilendirmektedir.

Zemahşeri kitabın başından beri sürdürmüş olduğu üslubuna riâyet ederek bu âyetler arasındaki münasebeti ortaya koymak için şöyle bir soru sorar. Önceki âyette bıldırcın eti ve kudret helvası olmak üzere iki yiyecekten bahsedilmesine rağmen niçin

²⁴⁵ Kutub, 1986, I, 101.

²⁴⁶ Bakara 2/61.

bu âyette Musa (as) kavmi tek bir yiyeceğe sabretmeyeceklerini ifade ettiler. Bu soruyu şöyle izah eder Musa (as)’ın kavmi tek bir yiyeceğe sabretmeyeceklerini söylerken sürekli aynı olan ve değişiklik arz etmeyen yiyeceklerini kast ettiler. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Zemahşeri şöyle bir misal zikreder şayet bir adamın sofrasında farklı farklı yiyecekler bulunsa ve o adam sofrasındaki yiyecekleri hiç değiştirmemek suretiyle her gün aynı şeyleri yese o adam için falan kişi tek bir şey yiyiyor denilir.²⁴⁷

Musa (as) ‘ın kavminin tek bir yiyeceğe sabretmeyeceğiz demelerinden kasıt her gün yediğimiz bıldırcın etini ve kudret helvasını artık yemek istemiyoruz biz artık farklı şeyler yemek istiyoruz demelerinden ötürüdür yoksa iki yiyeceği tek bir şey saymalarından ötürü değildir.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ

O Ramazan ayı ki; insanlar için bir hidâyet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur’an onda indirildi.²⁴⁸

Allah öncelikle Kur’an’ın insanlar için bir hidâyet rehberi olduğunu daha sonra ise Kur’an’ın Allah’ın kendisiyle insanları doğru yola kılavuzlamış olduğu şeylerin alayı için apaçık deliller ihtiva ettiğini belirtti. Böylelikle Cenab-ı Hak Kur’an ve vahiy mahsulü olan semavi kitapların, hak ile batılın, hidâyet ile sapıklığın arasını ayırdığını belirtmiştir.²⁴⁹ Allah bu âyette bu iki ifadeyi art arda getirmek suretiyle Kur’an’ın iki farklı özelliğine vurgu yapmıştır. Bu iki ifadenin atıf harfiyle getirilmesi de bunu ifade eder. Arapça dil kuralları da bunu gerektirir. Çünkü matuf matufu aleyhin aynısı olamaz yani aynı olan iki şey birbirine atfedilemez. Allah öncelikle Kur’an’ın insanlar için bir hidâyet rehberi bir kılavuz olduğunu daha sonra ise bu kitabın insanların kurtuluşu için gerekli olacak bütün delilleri beyyineleri kendisinde barındırdığını ifade etmiştir.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ ۚ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

‘Sana, hilalleri soruyorlar. De ki, “Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.”²⁵⁰ İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış,

²⁴⁷ Zemahşeri, 2012, I, s 114.

²⁴⁸ Bakara 2/185.

²⁴⁹ Zemahşeri, 2012, I, s 174.

²⁵⁰ Hz. Peygamber’e, “Hilal niçin önce iplik gibi incecik görünüyor, sonra kalınlaşıp nihayet daire şeklini alıyor?” diye soru yöneltmişti. Ayetin bu kısmında söz konusu soruya, ayın hareketlerinin zaman

takva sahibi (Allah’a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışdır. Evlere kapılarından girin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”²⁵¹

Zemahşeri bu ayetin tefsirinde ayetin nüzul sebebine yer vermekle birlikte ayette sorulan soruyla cevap arasında nasıl bir uygunluk olabileceğini sorgulamaktadır. Ayetin nüzulü konusunda şu bilgilere yer verir. Rivayet edildiğine göre ensârdan Muâz b. Cebel ile Salebe b. Ganem, **"Ya Resûlallah, bu hilâle ne oluyor? Başlangıçta, iplik gibi ince olarak ortaya çıkıyor, daha sonra da dolunay oluncaya kadar artıyor, sonra da durmadan noksanlaşa noksanlaşa baştaki durumuna geliyor. Tek bir halde kalmıyor"** dediler. İşte bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil oldu.

Zemahşeri ayın durumu ile evlere ters taraftan girme arasında ne gibi bir münasebet olabileceğini izah sadedinde şu bilgilere yer verir. Sahabeden hilalin durumunu soran kimselere sanki şöyle söylenmiştir. Bu sorduğunuz soruların cevabı malumdur. Şüphesiz Allah’ın yapmış olduğu her şeyde bir hikmet ve kullarının maslahatı söz konusudur. Siz açık ve bedihi olan bir şeyi niçin soruyorsunuz da asıl sizin menfaatinize olan şeyleri sormuyorsunuz böyle soru sormayı terk edin. Siz asal iyilik yaptığınızı zannedip de (evlere arkalarından girme eylemi gibi) gerçekte iyilik olmayan şu yaptığınız şeylere bakın.

Zemahşeri ayrıca soru ile cevap arasında şöyle bir uygunluğun olmasının da muhtemel olduğunu belirtmektedir. Burada soru soracak kimselerin sorularını sorulması gereken bir şekilde değil de ters bir şekilde sormalarına bir temsil vardır. Onların soru sormalarındaki durumları eve kapısından girmeyip de eve arka tarafından giren kimselerin durumu gibidir.²⁵²

Burada özelde soru saran kimselere genelde bütün insanlara şöyle denilmek istenilmiştir. Nasıl evinin kapısından çıkan bir kimse evine kapısının olmadığı bir cihetten giremezse sizde o halde sorularınızı eve ters girenler gibi sormayın bilakis kendinize bir menfaati dokunacak şeyleri sorun ki maslahatınıza uygun bir şey yapmış olasınız.

taininde, özellikle hac, oruç ve zekat gibi ibadetlerin vakitlerinin belirlenmesinde kıtas olduğu ifade edilerek cevap verilmektedir. Aynı konuya Yunus sûresinin 5. ayeti ile İsrâ sûresinin 12. ayetinde de değinilmektedir.

²⁵¹ Bakara 2/189.

²⁵² Zemahşeri, 2012, I, 179-180.

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزُودُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ

“Hac (ayları), bilinen aylardır.²⁵³ Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın, kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma)’dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.”²⁵⁴

Keşşâf sahibi bu âyeti tefsir ederken âyetin bütünlüğü çerçevesinde ve cümlelerin birbirleri arasındaki uyumu göstermek için şöyle der: Allah Teâlâ insanları şerli işleri yapmaktan men edince onları hayırlı işleri yapmaya teşvik etti. İnsanların çirkin işler (günah işleme) yerine güzel olan eylemlerde bulunmalarını; fasıklığı bırakıp onun yerine iyilik ve takvaya sarılmalarını, fasıklık yapmamak suretiyle güzel ahlak sahibi olmalarını istemiş, bu şekilde tavır sergilemeleri konusunda kullarını teşvik etmiştir.²⁵⁵

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

“Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki, “Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır, olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir”²⁵⁶.

Zemahşeri âyette sorulan soru ile cevap arasında nasıl bir uygunluk olduğunu sorgular. Hz Peygamber (sav)’e soru soranlar infak edecekleri şeylerden sordular oysaki âyette onlara infak edecekleri şeylerin izah edilmesi yerine kimlere infak edebilecekleri beyan edilmiştir.

Zemahşeri, soru ile cevap arasındaki uygunluğu şu sözlerle ifade etmektedir. Hz Allah, قُلْ مَا أَنْفَقْتُ مِنْ خَيْرٍ (De ki: Maldan harcadığınız şey) bu sözü insanların infak edecekleri şeyleri beyan etmektedir ki, o da hayır namına infak edecekleri bütün malları kapsamaktadır. Allah Teâlâ bu âyette onların sordukları soruya doğrudan cevap vermek yerine daha önem arz eden başka bir şeye vurgu yapmıştır. O da verecekleri mallar değil, bundan daha önemlisi olan bu malları verecekleri kimseleri açıklamak ve

²⁵³ Hac ayları, Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayının ilk on günüdür.

²⁵⁴ Bakara 2/197.

²⁵⁵ Zemahşeri, 2012, I, 186.

²⁵⁶ Bakara 2/215.

belirlemektir. Çünkü infak ancak verilmesi gereken kimselere yapılırsa bir önem arz eder.²⁵⁷

Razi âyette sorulan soruyla Allah'ın vermiş olduğu cevap arasında nasıl bir uygunluk olabilir konusunda birkaç görüş zikretmektedir. Bu görüşlerden ilki şöyledir: Âyette sorunun cevabı vardır. Fakat Hak Teâlâ, bu cevaba, maksadın kendisiyle tamamlanacağı bir ilâve yapmıştır. Çünkü "Maldan vereceğiniz her şey" âyeti, sorunun cevabıdır. Sonra bu infak ancak müstahak olan yerlere harcadığı zaman mükemmel olur. İşte bu sebeple Allah Teâlâ o soruya cevap verince, peşi sıra izahı tamamlamak için bunun nerelere ve kimlere verileceği hususunu da eklemiştir. Razi Kaffâl'in görüşünü aktararak soruyla cevap arasındaki uygunluk konusundaki ikinci görüşü nakleder. Kaffal şöyle demiştir: "Soru her ne kadar, lafzıyla sorulmuşsa da, bu sorudan maksat, infakın keyfiyetini sormaktır. Çünkü bunu soranlar, emrolundukları şeyin, Allah'a yaklaşmak için mal infak etmek olduğunu zaten biliyorlardı. Onlarca bu husus malûm olunca, hatıra bu malın hangi şey olduğu hususu gelmez. Bu husus, sorunun maksadı olmadığına göre, bu soruyla öğrenilmek istenen şey, infakın kimlere ve nerelere verileceği hususudur. Binaenaleyh cevap soruya uygundur. Bunun bir benzeri de, **"Onlar, "Bizim İçin Rabbine dua et de, onun ne olduğunu apaçık anlatsın bize. Çünkü bizce İnekler birbirine benziyor..."** demişlerdir. (Musa) söyle dedi: **"(Rabbim) buyuruyor ki "o boyunduruğa koşulmamış bir inektir..."** (Bakara, 70-71) âyetleridir. Bu âyette cevap soruya uygundur. Çünkü ineğin şu şu hallerde bir hayvan olduğunu herkes bilir. Binaenaleyh "O nedir." sorusunu, bu hayvanın mahiyetiyle ilgili bir manaya hamletmek mümkün değildir. Bundan dolayı bu sorunun maksadının, bu ineğin, başka hayvanlardan farklı olan sıfatlarını öğrenmek olduğu ortaya çıkmış olur. İşte bu yolla biz deriz ki, bu cevap soruya tam uygundur. Tefsir ettiğimiz âyette de böyledir. Çünkü onların infak etmekle emrolundukları şeyin ne olduğunu bildiklerini anladığımızda, "neyi nafaka olarak verecekleri" sorularından maksatlarının, aslında nafaka verilecek şeyi sormak olmadığına, aksine kimlere ve nerelere infak edileceği hususu olduğuna kesin olarak hükmetmemiz gerekir. Binaenaleyh verilen cevap yerinde ve uygundur.²⁵⁸

²⁵⁷ Zemahşeri, 2012, I, 196.

²⁵⁸ Razi, 1988, V, 79-80.

فَادَاطَهَرْنَ فَاتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ
نِسَاؤَكُمْ حَرَّتْ لَكُمْ فَاتُوا حَرَّتْكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ

“Eşleriniz (hayızdan)temizlendikleri vakit, Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşm.²⁵⁹ Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.”²⁶⁰

Zemahşeri bu iki âyeti tefsir ederken aralarındaki münasebeti şöyle izah eder نِسَاؤُكُمْ cümlesi bir önceki âyette geçen فَاتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ cümlesini izah eder ve âyettin yanlış anlaşılma şüphesini ortadan kaldırır. Bu âyette mecazi bir mana kullanılmış ve bu âyet bir temsili ifade etmektedir. Bu âyetten şöyle bir mana kast edilmiştir kendi tarlalarınızı sürmek için nasıl istediğiniz gibi herhangi bir cihetten geliyorsanız eşlerinize de çocuk edineceğiniz mekân olmak kaydıyla istediğiniz cihetten yaklaşabilirsiniz. Ayrıca Zemahşeri bu âyet ve buna benzer âyetlerin kinayeli latif güzel sözler içerdiğini ve bu âyetlerle Allah’ın müminlere güzel bir edebi öğrettiğini ve müminlerin bu emre uymak suretiyle konuşma ve yazılarında bu edebe riâyet etmeleri gerektiğini ifade etmektedir.²⁶¹

أَيُّدُ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ
الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ

ضُعْفَاءٌ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

“Herhangi biriniz ister mi ki, içerisinde her türlü meyveye sahip bulunduğu, içinden ırmaklar akan, hurma, üzüm (ve diğer meyve) ağaçlarından oluşan bir bahçesi olsun; himayeye muhtaç çocukları var iken ihtiyarlık gelip kendisine çatsın; derken bağı ateşli (yıldırımli) bir kasırga vursun da orası yanıversin? Allah düşünesiniz diye size âyetlerini böyle açıklıyor.”²⁶²

Zemahşeri bu âyeti tefsir ederken kelimelerin birbirleriyle olan uyumuna dikkat çeker ve şöyle bir soru yöneltir جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ (üzüm ve hurma ağaçlarından

²⁵⁹ Bakara 2/222.

²⁶⁰ Bakara 2/223.

²⁶¹ Zemahşeri, 2012, I, 204.

²⁶² Bu ayette, yaptıkları iyilikleri başa kakıp gönül yıkanların durumu anlatılmaktadır. Yıldırımli bir kasırga, göz alıcı bir bağı nasıl yakıp yıkarsa, onların bu tutumu da, öylece yaptıkları iyilikleri boşa çıkaracaktır.

oluşan bir bahçe) ifadesinin akabinde (لَّهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ) ve o bahçede bütün meyvelerden bulunmaktadır.) ifadesi zikredilmiştir. Allah'ın bu iki ifadeyi peş peşe getirmesindeki hikmet ve aralarındaki ilişki nedir ki bu iki ifade art arda zikredilmiştir. Yani öncelikle Allah'ın özellikle hurma ve üzümde bahsederken daha sonra ifadeyi genelleştirip bütün meyvelerin varlığından bahsetmesindeki asıl maksat nedir. Allah'ü Teâlâ üzüm ve hurma ağaçlarını ağaçların en değerlileri ve insanların kendilerinden en çok istifade ettiği meyveler olduğu için özellikle bu iki meyveyi zikretti. Ne var ki Allah'ın âyetin başlangıcın da bu bahçenin bütün meyveleri içerdiğini söylemeyip sadece bu iki meyveden bahsetmesi tağlib yoluyladır. Tağlibden kast edilen ise bir yerde en çok olanı zikredip var olan diğer şeyleri zikretmeye ihtiyaç duymamaktır. Diğer şeylerin varlığından bahsetmemek onların olmadığı anlamına gelmez.

لَا يَكْفُفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ

“Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.”

Zemahşeri bu âyetin tefsirinde kelimeler arasındaki münasebete dikkat çekerek bir soru sorar. Niçin bu âyette kişinin kendi lehine kazandığı yani işlemiş olduğu hayırlı şeyler için كَسَبَ fiili kullanılırken kişinin kendi aleyhine işlemiş olduğu şerli şeyler için اكْتَسَبَ fiili kullanılmıştır. Sonuç itibariyle her iki fiilde aynı kökten türemesine rağmen Allah böyle bir ayrıma gitmiştir pekâlâ kişinin işlemiş olduğu günahlar içinde كَسَبَ fiili kullanılabilirdi.

Keşşâf sahibi bu iki kullanım arasındaki farka şöyle işaret etmektedir. اكْتَسَبَ kelimesinin manasında kişinin isteyerek gayret ve çaba sarf ederek bir şeyi kazanması elde etmesi söz konusudur. Günah Allah'ın yasaklamasına rağmen kişinin nefsinin arzulayıp iştah duymuş olduğu şeydir. Durum böyle olunca nefis günahı işlemek için kişiyi olabildiğince günaha sevk eder kişinin yanlışa sürüklenmesi için gerekli olan gayreti gösterir kişi ya nefsi emarenin emrettiklerine boyun eğer veya da nefsinin dizginleyerek nefsin kendisine emrettiği kötülükten vazgeçer. Eğer bir günah işlenmişse normal şartlarda kişinin kendi istek ve arzusuyla gerçekleşmiş demektir. Hayırlı şeyleri işleme konusunda ise nefsi emarenin böyle bir gayretinden bahsetmek mümkün

değildir. Hayırlı olan işleri işlemek Allah'ın lütfuyudur ki Allah bu ayette كَسَبَ fiili kullanmıştır.²⁶³

3.2. AL-İ İMRAN SÛRESİ

Medine döneminde inmiştir. 200 âyettir. Sûre, adını 33. âyette geçen “Âl-i İmrân” tamlamasından almıştır. İmrân, Hz Musa ile Hz Hârûn'un babasıdır. Âl-i İmrân, İmrân ailesi demektir.

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ

“O, sana Kitabı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak dindirdi. O, daha önce Tevrat'ı ve İncil'i insanlar için birer hidâyet olarak indirmişti.”²⁶⁴

Zemahşeri bu âyetin tefsirinde kelimelerin seçimindeki özen ve titizliğe vurgu yaparak kelimeler arasındaki uyum ve ahenge işaret eder. Allah âyetin başlangıcında Kur'an'ın Allah katından indirilmiş olduğunu beyan için نَزَّلَ fiilini kullanmış Tevrat ve İncil'in Allah katından indirildiğini ifade etmek için أَنْزَلَ fiilini kullanmıştır. Âyette böyle bir ayrıma gidilmesinin nedenini Zemahşeri şöyle ifade eder. Kur'an birden indirilmiş olmayıp tedricen peyder pey indirilmiş bir kitaptır. Allah bunu beyan sadedinde Kur'an'ın tedriciliğini belirtmek için نَزَّلَ fiilini Tevrat ve İncil'in nüzulü toptan olduğu için de Allah أَنْزَلَ fiilini kullanmıştır.²⁶⁵

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَانِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ

“Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik etti. Ondan başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Şüphesiz Allah katında din İslam'dır.”²⁶⁶

Allah Teâlâ, bu âyette vahdaniyetini bildirmiş ve bu vahdaniyete kendisinin, meleklerin ve ilim sahibi kimselerin şahitlik ettiğini ifade etmiştir. Allah bu âyeti celilede kendisinden başka hiç bir kimsenin takdir edemeyeceği özel filleriyle kendisinin birliğine işaret etmiştir. Bu âyette Allah'ın vahdaniyetine apaçık bir şekilde

²⁶³ Zemahşeri, 2012, I, 254.

²⁶⁴ Al-i İmran 3/3.

²⁶⁵ Zemahşeri, 2012, I, 257.

²⁶⁶ Al-i İmran 3/18-19.

vurgu yapılmıştır. Allah'ın birliğine işaret eden âyetler bu âyetle sınırlı değildir. Allah'ın vahdaniyetini bildiren en önemli âyetlerin başında İhlâs sûresi ve âyete-l kursi olarak bilinen âyetler gelir. Tabi ki Kur'an'ın muhtelif yerinde Allah'ın birliğine ve vahdaniyetine işaret eden başka âyetler de vardır. Zemahşeri Allah'ın birliğini ve tekliğini ifade etme konusunda bu âyet ile ihlâs sûresi ve âyete-l kursi olarak bilinen âyetleri birbirleriyle ilişkilendirmek suretiyle bir bütün olarak konuyu ele alır.²⁶⁷

Zemahşeri ayrıca bu âyetin kendisinden sonra gelen âyetle olan münasebetine değinir.

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ âyeti kendisinden önce geçen âyetin manasını pekiştiren onun manasını tekid eden bir cümledir. Zemahşeri bu âyetin kendisinden önce geçen âyetin manasını pekiştirmesindeki faydanın ne olabileceğini sorgular. Bu âyetin tekit olarak getirilmesindeki faydayı şöyle izah eder. لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ cümlesi Allah'ın birliğini bildirir قَاتِمًا بِالْقِسْطِ ifadesi ise Allah'tan başka adaleti ikame eden hiç bir ilahın varlığından bahsetmenin mümkün olamayacağını bildirir. Allah'ın bu âyetin akabinde إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ bu âyeti zikretmesi ise İslam dininin tevhit ve adalet dini olduğunu belirtmek içindir.²⁶⁸

Allah katında geçerli olan ve uyulması gereken tek din İslam dinidir. İslam kendisinden önce gelen bütün dinlerin hükümlerini ortadan kaldırmıştır. Burada İslam'dan önce gelen, aslını koruyup tahrife uğramamış, bizzat Allah Teâlâ'nın peygamberlerine vahyetmiş olduğu dinlerin Allah katında değersiz olduğunu ifade etmek gibi bir gayede kast edilmemiştir. Bilakis burada asıl kastedilen Hz Muhammed (sav) peygamberliğiyle birlikte getirmiş olduğu adalet ve tevhit prensipleri üzerine kurulu olan İslam dininin uyulması gereken son ilahi din olduğu, artık bu dinin kendisinden önce gelen bütün dinleri ve onların kanunlarını ortadan kaldırdığıdır. Ayrıca Allah katında asıl geçerli olan dinin bundan sonra İslam olduğu ifade edilmekle birlikte Hristiyanlığın, Yahudiliğin ve adı bunlardan başka her ne olursa olsun hiçbir dinin geçerli olmayacağı ve mensuplarının da kurtuluşa erişemeyecekleri beyan edilmiştir.

²⁶⁷ Zemahşeri, 2012, I, 263.

²⁶⁸ Zemahşeri, 2012, I, 265.

هَذَاكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ

“Orada Zekeriya, Rabbine dua etti: "Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahşet. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin" dedi.”²⁶⁹

Zekeriya (as) bir önceki âyette de ifade edildiği gibi Meryem validemizin bakımını üstlenmiş ve Onu her ziyaret ettiğinde o mevsimde yetişmesi mümkün olmayan meyveleri Onun yanında görmüştür. Zekeriya (as) bir takım olan üstü durumlara şahit olunca ve Hz Meryem’in Allah katındaki mertebesinin yüceliğini ve üstün bir kişiliğe sahip olduğunu fark edince kendisinin de kız kardeşi Hanne’nin çocuğu gibi bir çocuğunun olmasını istedi. Zekeriya (as) kendisi çocuk edinmekten kesilmiş bir ihtiyar ise de Allah’ın kendisine bir çocuk ihsan etmesini istedi. Çünkü kız kardeşi Hanne de Meryem validemizi dünyaya getirirken yaşı ilerlemiş ve çocuk sahibi olma yaşını geçmişti.²⁷⁰ Zemahşeri’ye göre Zekeriya (as)’ın böyle bir duada bulunmasın temelinde yatan sebep budur.

Taberi bu âyetin bir önceki âyetle münasebeti konusunda şu bilgilere yer vermektedir. Âyet-i kerimede, Zekeriya (as) Meryem’in, hiçbir vasıta olmaksızın belli rızıklarla rızıklandırıldığını görünce (mevsimi olmamasına rağmen yaş meyvelerin yanında olması gibi) yaşının büyük hanımının da kısır olmasına rağmen, Allah’ın kendisine çocuk vermesini arzuladı. Nasıl ki Meryem validemiz insanlardan uzak olmasına rağmen yazın kış meyveleriyle kışın da yaz meyveleriyle rızıklandırılıyorsa bu olayın nasıl ki gerçekleşmesi o dönem için imkânsız bir durumsa Zekeriya (as) da böyle bir imkânsız duruma maruz kalıp kendisi ve hanımının çocuk edinemeyeceklerini bilmesine rağmen Allah’tan kendisine temiz bir soy vermesini niyaz etti. Bu hususta Süddi diyor ki: "Zekeriya, Meryem’in bu halini görünce dedi ki "Meryem’e kış mevsiminde yaz meyvesini, yaz mevsiminde de kış meyvesini veren Rab, bana da müsait olmayışına rağmen elbette ki çocuk vermeye kadirdir. Sonra kalkıp namaz kıldı. Gizli olarak rabbine şu âyetlerde zikredilen münacatlarda bulundu. "Hani bir zaman Zekeriya Rabbine gizlice niyaz etmişti." Şöyle demişti: "Rabbim, zayıfladım, bir deri bir kemik kaldım, saçlarım ağardı. Ey rabbim, şimdiye kadar sana dua edipte hiç mahzun ve mahrum olmadım." "Doğrusu ben, kendimden sonra yerime geçecek

²⁶⁹ Al-i İmran 3/38.

²⁷⁰ Zemahşeri, 2012, I, 275

yakınlarımdan endişelendim. Hanımımın da çocuğu olmuyor. Bana, yerime geçecek bir oğul lütfet." "Bana ve Yakup oğullarına vâris olsun. Onu, rızanı kazananlardan eyle."²⁷¹

قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

“De ki: “Allah doğru söylemiştir. Öyle ise hakka yönelen İbrahim’in dinine(İslam dinine)uyun. O, Allah’a ortak koşanlardan değildir.”²⁷²

Zemahşeri قُلْ صَدَقَ اللَّهُ cümlesini En’am sûresinin 146. âyetiyle irtibatlandırarak izah etmektedir. En’am sûresinin 146. âyetinde mealen şöyle buyrulmaktadır “Yahudilere tırnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki iç yağlarını (yine) onlara haram kıldık. İşte böyle, azgınlıkları sebebiyle onları cezalandırdık.”²⁷³ Biz elbette doğru söyleyenleriz.“

Zemahşeri قُلْ صَدَقَ اللَّهُ kaydının getirilmesindeki kastın Yahudilerin yalan söylediklerini ortaya koymak içindir. Enam sûresinin 146. âyetinin sonunda getirilen وَإِنَّا لَصَادِقُونَ kaydı da Allah’ın mutlak olarak indirdiği şeyler konusunda doğru söylediği Yahudilerin ise yalancı olduklarını belirtmek içindir.²⁷⁴

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”²⁷⁵

Zemahşeri âyette geçen kelimelerin dizilimine dikkat çekerek يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ ifadesinden sonra وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ifadesinin getirilmesindeki hikmet ve münasebeti sorgular. Bu iki ifadenin peş peşe getirilmesindeki hikmeti şöyle izah eder. يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ ifadesi sorumluluk konusunda haramları terk emirleri yerine getirme konusun da umum ifade eder. Marufu emretmek (dine diyanete uygun olanı) münkeri yasaklamak ise husus ifade eder. Önce umum bildiren bir ifadenin zikredilip ardından

²⁷¹ Taberi, 2001, III, 336-337.

²⁷² Al-i İmran 3/95.

²⁷³ Konu ile ilgili olarak bakınız: Nisa Sûresi, ayet, 160. Aslında bunlar haram şeyler değildi. Yahudiler bir zamanlar bildircin eti ve kudret helvasıyla beslenmişlerdi. Sonra saldırganlık, zulüm, hakka karşı başkaldırma, peygamberleri öldürme, faiz alma, insanları öldürmeyi helal sayma gibi ölçüsüz davranışları sebebiyle bir çok temiz rızıklardan mahrum edilmişlerdi. Sığır ve koyun gibi bazı hayvanların yalnızca iç yağlarının kendilerine haram kılındığı ve bu hayvanların onlara haram kılınan tırnaklı hayvanlar kapsamına girmediği ayetin metninden anlaşılmaktadır.

²⁷⁴ Zemahşeri, 2012, I, 295.

²⁷⁵ Al-i İmran 3/104.

da husus bildiren bir ifadenin getirilip birbirlerine atfedilmesi bu konunun ne kadar önemli ve üzerinde durulması gereken faziletli bir konu olduğunu bildirmek içindir. Bu tür ifadelerin başka âyetlerde de geçtiğini göstermek için Zemahşeri, Bakara Sûresi'nin 238. âyetini delil getirmektedir.²⁷⁶

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

“Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah’a gönülden boyun eğerek namaza durun.”²⁷⁷

Bu âyetle de öncelikle bütün namazlar ifade edilmiş yani umum ifade eden الصلوات lafzı zikredilmiş, ardından atıf yoluyla husus ifade eden الصلاة الوسطى (orta namaz yani ikinci namazı) zikredilmiştir. Burada bütün namazlar zikredildikten sonra orta namazdan bahsedilmesi bu namazın faziletini ve önemini ifade etmek ve insanların dikkatini bu namaza çekmek içindir.

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرِ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah size Bedir'de yardım etmişti. O halde Allah'a karşı gelmekten sakının ki şükretmiş olasınız.”²⁷⁸

Zemahşeri bu âyetin önceki âyetle olan münasebeti konusunda şöyle bir izahta bulunur. Allah’ü Teâlâ bir önceki âyette müminlerin sadece kendisine tevekkül edip bütün işlerini sadece kendisine havale etmelerini istedi. Daha sonra ise Bedir günü onlar sayıca az ve zelil bir durumdayken fethin onların lehine kolay gerçekleşmesi için onlara uygun olan tevekkülü zikretti.²⁷⁹

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنْ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

“Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa

²⁷⁶ Zemahşeri, 2012, I, 305.

²⁷⁷ Ayette geçen “orta namaz”ın sabah, öğle ve ikinci namazı olduğu şeklinde çeşitli görüşler vardır. Ancak kuvvetli görüş, bu namazın ikinci namazı olduğu görüşüdür.

²⁷⁸ Al-i İmran 3/123.

²⁷⁹ Zemahşeri, 2012, I, 314.

gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.’’²⁸⁰

Zemahşeri âyeti tefsir ederken **وَإِنَّمَا تُؤَفَّقُونَ أَجُورَكُمْ** cümlesinin âyetin öncesiyle nasıl bir alakaya binaen bitiştiğini sorgular. Zemahşeri âyetin manasını verirken bu cümle ile âyetin başlangıcını bir bütün olarak kabul etmek suretiyle şöyle bir açıklamada bulunur. Muhakkak ki sizler ölümü tadacaksınız ölümden kaçış ise hiçbir canlı için düşünülemez. Ölümünüzün hemen akabinde yapıp ettiğiniz iyilik veya kötülüğün karşılığı hemen verilmeyecek iyilik ve kötülük namına işlediğiniz her şeyin karşılığı ancak kabirlerinizden kalktığınız gün ödenecektir. Zemahşeri bu ifadelerden sonra şöyle bir açıklamaya da yer verir; Şayet sen Hz Peygamber (sav)’den nakledilen “ Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur.” rivâyetine dayanarak insanlar kabre girdiklerinde yaptıklarının karşılığı ödenir gibi bir vehmin oluşacağını söylersen, ben de derim ki, **تُؤَفَّقُونَ** kelimesi böyle bir vehmi ortadan kaldırır. Çünkü bu kelimenin manası karşılıkların ödenmesi ve yapıp edilenlerin noksansız tastamam olarak verilmesidir. Ancak karşılıkların tastamam ödenmesi ise o gün (yani kabirlerden kalktığı gün) olur. Bugünden önce böyle bir şeyin gerçekleşmesi mümkün değildir.²⁸¹

3.3. NİSA SÜRESİ

Medine döneminde inmiştir. 176 âyettir. Sûre, özellikle kadın haklarından, onların hukuki ve sosyal konumlarından bahsettiği için bu adı almıştır. “Nisâ” kadınlar demektir.

**يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً
وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَالُونُ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا**

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a

²⁸⁰ Al-i İmran 3/185.

²⁸¹ Zemahşeri, 2012, I, 343.

karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde bir gözetleyicidir.’²⁸²

Zemahşeri âyette geçen ifadeler arasındaki münasebeti ortaya koymak için soru sorma yöntemini sürdürür. Âyetin bölümleri arasında ki münasebeti şöyle ifade eder. Âyetin baş kısmında insanların takva sahibi olmaları yani Allah’ın emir ve yasaklarına gerektiği gibi uymaları emredilmişken âyetin devamında kelamın nazımının güzelliği ve akıcılığına uygun olarak takva ile ilgili bir meselenin ifade edilmesi gerekirdi ancak ne var ki kelamın siyakına bu uygun olmasına rağmen nasıl olurda? takva ifadesinden sonra âyette insanların tek bir nefisten yaratılmış olduğu ifade edilir. Takva ile insanların tek bir nefisten yaratılması arasında nasıl bir münasebetin olduğunu ortaya koyma sadedinde şu açıklamaya yer verilir. Allah’ın insanları tek bir nefisten yarattık demesi O’nun güç ve kudretinin büyüklüğüne işaret eder bütün insanlığı tek nefisten yaratan her şeye kadirdir. Kendisine isyan eden kimseleri cezalandırması da O’nun güç ve kudreti dâhilindedir. Bu da insanı mutlak güç sahibi olan yüce yaratıcıya karşı takva sahibi olmaya ve O’nun vaat etmiş olduğu cezadan sakınmaya sevk eder. Allah’ın insanları yaratması, yokluk aleminden varlık alemine çıkarması ve onlara sayısız nimetler vermesi insanların O’nun nimetlerine karşı nankörlük etmemelerini daima O’nun kendisine vermiş olduğu nimetlere karşı şükretmelerini ve O’na karşı her konuda takva üzere olmalarını gerektirir.

Zemahşeri bu âyete farklı bir yorum getirerek şöyle de düşünebileceğini söylemektedir. Bu âyette geçen takva ibaresinden özel bir mana kast edilmiştir ki o da insanların birbirleriyle olan insani ilişkilerinde hak ve adalete uygun hareket etmek suretiyle takva üzere bulunarak aralarındaki akrabalık ve insani ilişkileri koparmamalarıdır. Sanki Allah kullarına şöyle seslenmektedir: birbirlerinizin arasını uzlaştıran Rabbinizden korkun o sizi tek nefisten yaratmak suretiyle sizi çeşitli nesiller haline getirdi aranızdaki hak ve hukuka riâyet edin birbirlerinizin haklarını çiğnemek suretiyle Allah’ın koymuş olduğu sınırı ihlal etmeyin. Zemahşeri’nin yapmış olduğu bu iki açıklamandan ikincisinin tercih edilmesinin sûrenin içermiş olduğu konuların

²⁸² Nisa 4/1.

muhtevasına daha uygun olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bu sûrede aile hukuku, miras ve yetim hakları vs. anlatılmaktadır.²⁸³

Razi de takvaya davet ile tek bir nefisten yaratılma arasındaki ilişkiyi şöyle izah eder Bil ki Allah Teâlâ bize ittikâ etmemizi emretmiş, bunun peşinden de, bizi tek bir nefisten yarattığını zikretmiştir ki bu, ittikâ ediniz emrinin, O'nun bizi tek bir nefisten yaratmış olmasına bağlandığını hissettirmektedir. Binaenaleyh, bu hüküm ile o vasıf arasındaki münasebeti izah etmek gerekir. Buna göre biz deriz ki, "Allah Teâlâ bizi tek bir nefisten yarattı" şeklindeki sözümüz, şu iki kaydı ihtiva etmektedir:

a) Allah Teâlâ'nın bizi yaratmış olması.

b) Bu yaratmanın keyfiyeti ki, bu keyfiyet de, Allah Teâlâ'nın bizi sadece tek bir insandan yaratmış olmasıdır. Bu iki kayıttan her birinin, takvanın vacip oluşunda tesiri söz konusudur.

Birinci kayıt ki bu, Allah Teâlâ'nın bizi yaratmasıdır. Şüphe yok ki Allah Teâlâ'nın bizi yaratması, O'nun mükellefiyetlerine bağlanmamızın ve emir ve nehiylerine boyun eğmemizin farz olmasının gerekçesi ve sebebidir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz:

a) Allah Teâlâ, bizim yaratıcımız ve zat ve sıfatlarımızın var edicisi olunca, biz O'nun kulu, O da bizim Mevlamız olur. O'nun bizim Rabbimiz olması ise, emirlerinin kullar tarafından yerine getirilmesini; bizim O'nun kulu olmamız da, Rabbe, Mûcid ve Hâlık inkıyat ve boyun eğmemizi gerektirir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın bizi yaratması, en büyük nimet ve nihâyetsiz bir lütuftur. Çünkü sen yoktun, O seni var etti; sen ölüydün, O seni hayata kavuşturdu; sen acizdin, O sana güç ve kudret verdi ve sen cahildin, O sana öğretti... Nitekim Hz. İbrahim "Ki O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir" (Şuara, 78) demiştir. Nimetlerin hepsi Cenâb-ı Hak katından olunca, kuluna, huşu ve inkıyadını izhar edip, inat ve isyanı terk ederek, o nimetlere mukabelede bulunması gerekir ki, işte bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın "Nasıl oluyor da, Allah'ı inkâr ediyorsunuz? Hâlbuki siz ölü idiniz de, O sizi diriltti..." (Bakara, 28) âyetinde kastedilen husustur.

²⁸³ Zemahşeri, 2012, I, 343.

Allah tarafından yasaklanmasına binaen tamamından sakınıp tövbe etmesidir. Bir yasak eylemde var olan çirkinlik ve haramlık bütün günahlar için söz konusudur.²⁸⁷

Elmalılı bu âyetin tefsirinde gelen rivâyetleri zikrederken şöyle bir bilgiye yer vermektedir. Bundan önceki âyet inince veliler, yetimlerin haklarında adaletli davranamayıp günaha gireceklerinden korkarak onlara vasilik yapmaktan çekinmeye başladılar. Ve hâlbuki o zaman nikâhları altında on veya daha fazla veya daha az kadın bulunabiliyor ve bunların haklarını gözetemiyorlardı, adaletli davranamıyorlardı. Bundan dolayı bu âyetle onlara şöyle denilmiş oluyor: "Eğer yetimlerin haklarında adaletli davranmaktan korkuyor ve bundan dolayı onlara velilikten çekiniyorsanız, genel olarak kadınlar hakkında da adaletsizlikten korkunuz da haklarını yerine getirebileceğiniz miktarda kadınlarla evlenin bu da en son dört tane ile sınırlandırılmıştır." Sa'id b. Cübeyr hazretleri de demiştir ki: "İnsanlara o zaman bir emir veya yasak söylenmedikçe cahiliyle dönemi gelenekleri üzere bulunuyorlardı. Rasulullah'a yetimler hakkında soru sordular. Allah Teâlâ'da bunu indirdi ki yetimler hakkında adaletsizlikten korktukları gibi kadınlar hakkında da korksunlar da adaletli davranabilecekleri kadar kadınla evlensinler."²⁸⁸

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ

“Allah size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder.”²⁸⁹

Zemahşeri âyetin kendi içerisindeki uyumuna dikkat çekerek şöyle bir soru sorar. Âyette لَأُنثَيْنِ مِثْلُ حَظِّ الذَّكَرِ ifadesi yerine aynı anlama gelen لَأُنثَيْنِ مِثْلُ حَظِّ الذَّكَرِ ifadesi kullanılamaz mıydı? Burada asıl üzerinde durulan husus erkek lafzının kadın lafzından önce zikredilmesidir. Zemahşeri bu konu da şu açıklamaya yer verir. Âyette erkeğin payının ilk önce zikredilmesi erkeğin faziletinden ve miras konusunda kadına nazaran daha fazla pay almasından ötürüdür. Âyetin erkek lafzıyla değil de ifadesiyle başlaması kadının payının eksik ve noksan olduğuna الذَّكَرِ لَأُنثَيْنِ مِثْلُ حَظِّ الذَّكَرِ işaret eder ki bu da erkeğin payının kadının payından daha fazla olmasına yapılan vurguyu ortadan kaldırılmış olur.²⁹⁰

²⁸⁷ Zemahşeri, 2012, I, 356-357.

²⁸⁸ Elmalılı, 1992, II, s.507.

²⁸⁹ Nisa 4/11

²⁹⁰ Zemahşeri, 2012, I, 367; Nesefi, I, 334.

Bu âyet hakkında bir açıklama yapmak yerinde olsa gerektir. Çünkü İslam dinini eleştiren ve bu dinde kadın ve erkek eşitliğinin olmadığını savunanların kendi batıl görüşlerini desteklemek için kullanmış oldukları delillerden birisi de âyetin sarahaten ifade ettiği miras konusunda erkeğin payının kadının payının iki katı olmasıdır. Öncelikle böyle bir düşünceye sahip olanların şunu iyi bilmesi gerekir ki İslam dini gelmeden önce cahiliye döneminde kadınlar mirastan tamamen mahrum bırakılırken İslam böyle bir uygulamayı yanlış bulmuş vahiyle bunu düzeltmiştir. Ayrıca evlenirken kadına mehir vermek düğün masraflarını karşılama ve evlendikten sonra ise aile fertlerinin ihtiyaçlarını karşılama yükü ise erkeğe aittir. Bu sorumluluklar erkeğe yüklenmişken kadının erkekle eşit miktarda mirastan pay alması adalete aykırı bir durum değil midir? İnsaflı olan kişi bu konuda detaylı bir araştırma yaptıktan sonra İslam'ın getirmiş olduğu düzenlemenin insanlar için en makul ve en mükemmel bir sistem olduğunu anlar.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا

“Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”²⁹¹

Zemahşeri bu âyetin tefsirinde bu âyetin ifadeleri arasındaki irtibata dikkat çekmek istemiştir. Allah'ın şirkten vazgeçip tövbe eden kimsenin tövbesini kabul ederek onu bağışlayacağı sabitken büyük günah işleyenlerin günahlarının bağışlanması da ancak onların tövbe etmelerine bağlıyken nasıl olur da âyette şirk koşanların bağışlanmayacağı bunların dışındakilerin bağışlanacağı ifade edilir. Zemahşeri farazi olarak bu soruyu soran kimseye sen bana böyle bir soru sorarsan ben bu soruya şöyle cevap veririm der. Allah buradaki eylemleri bağışlamasını veya bağışlamamasını لِمَنْ يَشَاءُ kaydına bağlamıştır. Âyette sanki şöyle denilmek istenilmiştir. Allah kendisine ortak koşmak isteyen (yani şirki talep eden) kimseyi bağışlamaz. Allah şirkten başka dilemiş olduğu günahları bağışlar.²⁹²

Vehbe Zuhayli *Tefsiru'l Münir* isimli eserinde bu âyetin önceki âyetle olan münasebetini şu sözlerle ifade etmektedir. Allah bir önceki âyette ehli kitabı iman edip küfür üzerinde bulunmamaları konusun da tehdit etmiş ve onları bu durumlarından

²⁹¹ Nisa 4/48.

²⁹² Zemahşeri, I, 399.

vazgeçirmeye çalışmıştır. Allah vadinin (yani cezasının) yerine geleceğini ilan etmiştir. Bu âyette de küfür ve şirk üzerine bulunan kimselere bu vadinin gerçekleşeceğini diğer günahların ise bağışlanabileceğini ifade etmiştir.²⁹³

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulüne arz edin.”²⁹⁴ Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”²⁹⁵

Bu âyetin bir önceki âyetle olan münasebetini Zemahşeri şu ifadelerle beyan eder. Bir önceki âyette Allah (cc) yöneticilere emanetleri hak sahiplerine vermelerini ve insanlar arasında da adaletle hükmetmelerini emredince bu âyette de insanlara o yöneticilere itaat edip vermiş oldukları hükümlere rıza göstermelerini emretmiştir. Ancak âyette kast edilen itaat edilmesi gereken yöneticiler gerçek mana da hak ve adaletle hükmeden yöneticilerdir yoksa zâlim olan yöneticiler değildir. Allah ve Resulü de böyle zâlim olan yöneticilerden beridirler. Böyle yöneticilere itaat Allah ve Resulüne itaat gibi düşünülemez.²⁹⁶

Kurtubi *Camiu'l Ahkami'l-Kur'an* isimli eserinde bu âyeti tefsir ederken bu âyette üzerinde durulması gereken üç meselenin olduğunu beyan eder bu üç meseleden ilk meseleyi zikrederken müfessir her ne kadar açıkça ifade etmese de bu âyetin önceki âyetle olan münasebetine yer verir. Bir önceki âyette Allah yöneticilerin durumunu öncelikle belirtirken âyete de onlarla başladı ve onlara emanetleri gerçek sahiplerine teslim etmelerini insanlar arasında adaletle hükmetmelerini emretti. Bu âyette ise öncelikle itaat etmeyi zikretti. Öncelikle Allah kendisine itaati emretti ki bu itaat ise emirlerine sarılmak yasaklarından kaçınmakla ancak mümkün olur. İkinci olarak da Resulü'nün emrettiği ve yasaklamış olduğu şeyler konusunda Resulüne itaati üçüncü olarak Ulul emre (yöneticilere) itaati emretti.²⁹⁷

²⁹³ Vehbe Zuhayli, 1991, VI, 105.

²⁹⁴ Allah ve Rasûlüne arzetmekten maksat, meselelerin Kur'an ve Sünnete göre çözüme kavuşturulmasıdır.

²⁹⁵ Nisa 4/59.

²⁹⁶ Zemahşeri, 2012, I, 402.

²⁹⁷ Kurtubi, 1967, V, 259.

الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحِذْكُمْ وَنَمْنَعَكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا

“Onlar sizi gözetleyip duran kimselerdir. Eğer Allah tarafından size bir fetih (zafer) nasip olursa, "Biz sizinle beraber değil miydik?" derler. Şâyet kâfirlerin (zaferden) bir payı olursa, "Size üstünlük sağlayıp sizi müminlerden korumadık mı?" derler. Allah, kıyamet günü aranızda hükmünü verecektir. Allah, müminlerin aleyhine kâfirlere hiç bir yol vermeyecektir.”²⁹⁸

Zemahşeri bu âyette geçen kelimelerin seçimindeki inceliğe ve bu kelimelerin birbiriyle olan münasebetine vurgu yapar. Âyette Müslümanların zaferi için فَتْح (fetih) kavramı kullanılmışken kâfirlerin zaferi için نَصِيب (bir pay nasip) kavramı kullanılmıştır. Esas itibarıyla savaşta kim üstün gelirse gelsin üstün tarafın elde etmiş olduğu bu galibiyete zafer ismi verilir. Hâlbuki Allah bu âyette Müslümanların elde etmiş oldukları zaferi fetih olarak isimlendirmişken kâfirlerin zaferini fetih olarak değil bir pay bir nasip olarak isimlendirmiştir. Bu iki tarafın zaferinin farklı olarak isimlendirilmesindeki inceliği Zemahşeri şu ifadelerle beyan eder. Allah'ın müminler için fetih kavramını kullanması onların durumunu yüceltmek için kâfirlerin zaferini bir nasip olarak nitelendirmesi ise onların zaferinin ne kadar değersiz ve basit olduğunu göstermek içindir. Çünkü Müslümanların zaferi o kadar büyük bir iştir ki gök semanın kapıları açılır Allah'ın rahmeti dostlarını kuşatır, kâfirlerin zaferi ise düşük ve adi bir dünyalık nasipten başka bir şey olamaz.²⁹⁹

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا

“Şüphesiz, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah'a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayırım yapmak isteyenler, (peygamberlerin) "Kimine inanırız, kimini inkâr ederiz" diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; işte onlar gerçekten kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.”³⁰⁰

²⁹⁸ Nisa 4/141.

²⁹⁹ Zemahşeri, 2012, I, 444-445.

³⁰⁰ Nisa 4/150-151.

Zemahşeri bu âyette aktarılan hadiseyi İsrâ Sûresinin 110. âyetinde geçen olayla irtibatlandırarak bu âyetler çerçevesinde konuyu izah etmeye çalışır. Allah(cc) bu âyette Peygamberlerini inkâr edip kendisine iman edenleri veya kendisine ve peygamberlerinin bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr edenleri veya hem kendisini hem de peygamberlerinin tamamını inkâr edenleri zikredince böyle bir tutum sergileyen kimselerin bu tutumlarının temelinde yatan illeti de beyan etti. Bunların böyle bir tavır sergilemelerinin temelinde ise iman ile küfür arasında orta bir din edinme gayretleri yatmaktadır. **وَيُرِيدُونَ أَنْ يُتَّخَذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا** âyetin bu kısmı da bunu ifade etmektedir. Zemahşeri onların bu orta yol arama çabalarını İsrâ Sûresinin 110. Âyetin de ifade edilen orta bir kıraat arama çabasına benzetmiştir.

وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا

“Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısıma. İkisi ortası bir yol tut.”

Yani kıraatte orta bir yol ara bu yol ise cehri (sesli okuma) ile sessiz okuma arasında bir yoldur. Zemahşeri orta yol bulma konusunda âyetlerin birbirleriyle olan ilişkisine değindikten sonra kâfirlerin iman ile küfür arasında orta bir din arama gayretlerinin boş bir şey olduğu ve bu davranışlarının hata olduğunu belirtmiştir. Çünkü iman ile küfür arasında orta bir yol veya din yoktur. Allah bundan dolayı bu âyetin akabinde gelen âyette **أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا** **“Onlar gerçekten kâfirlerin ta kendileridirler”** ifadesini zikretmiştir.³⁰¹

3.4. MAİDE SÛRESİ

Medine döneminde inmiştir. 120 âyettir. Sûre adını, 112. ve 114. âyetlerde yer alan “maide” (sofra) kelimesinden almıştır. Sûrede başlıca; verilen sözlerin yerine getirilmesi, İsrailoğullarının sözlerinde durmamaları, Hristiyanların yanlış inançları, dünyaya düşkünlükleri ve yolsuzlukları, Müslümanlar için bazı tâlimat, uyarı ve dini hükümler konu edilmektedir.

قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرِقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ

³⁰¹ Zemahşeri, 201, 2 I, 448.

Musa, “Ey Rabbim! Ben ancak kendime ve kardeşime söz geçirebilirim. Artık bizimle, o yoldan çıkmışların arasını ayır” dedi.³⁰²

Önceki âyetler de Musa (as) kendi kavmine Ey kavmim! “Allah’ın size yazdığı kutsal toprağa girin. Sakın ardınıza dönmeyin. Yoksa ziyana uğrayanlar olursunuz.”³⁰³ (Maide 5/21) dediği zaman onlar Musa’nın (as) sözünü dinlemeyerek O’na karşı gelmek suretiyle isyan ettiler ve o topraklarda zorba insanların yaşadıklarını o belde de yaşayan bu güçlü ve zorba insanlar oradan çıkmadıkları müddetçe oraya girmeyeceklerini söylediler hatta o kadar ileri gittiler ki hiçbir peygamberin ümmetinin ağzına alamayacağı küfür sözünü (Dediler ki: “Ey Musa! Onlar orada bulundukça biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin onlarla savaşın. Biz burada oturacağız.”) söylediler. Harun (as) dan başka Musa (as) ile birlikte Allah’a itaat eden Allah’a vermiş olduğu söze uygun hareket eden ve kendisine güvenilecek tek bir kişi kalmayınca Musa (as) âyette geçen duayı yaptı.³⁰⁴

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ

“Sizin dostunuz ancak Allah’tır, Resulüdür, Allah’ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâtı veren müminlerdir.”³⁰⁵

Allah Müslümanlara karşı düşmanlıkları kesin olan kimselerle “Ey inananlar! Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse kuşkusuz o da onlardandır.” (Maide 5/51) dostluk yapılmamasını böyle bir eylemin yanlış olduğunu beyan edince bu âyette Müslümanların gerçek dostlarının kimler olduğunu açıklamıştır.³⁰⁶

Yukarda verdiğimiz bu açıklamalardan Müslümanların kesinlikle Yahudiler ve Hristiyanlarla komşuluk ilişkilerine girmeyeceği, onlarla oturup herhangi bir konuda konuşmayacağı, ticaret yapmayacağı veya buna benzer eylemlerde bulunmayacağı kast edinilmemektedir. Bu âyette vurgu Müslüman olmayan kesimlerin kesinlikle Müslümanların menfaatlerini gözetmeyecekleri bilakis onların zarara uğraması konusun

³⁰² Maide 5/25.

³⁰³ Söz konusu toprakların İsrailoğullarına vatan olarak kalması, onların, Allah’ın Kitabı ve Peygamberi’nin gösterdiği doğrultuda dürüstçe yürümelerine bağlı idi. Zira Tevrat’tan sonra Zebur’da da yer yüzünde ancak iyi kulların mirasçı olacağı ifade edilmiştir. Bakınız: Enbiya sûresi, âyet 105.

³⁰⁴ Zemahşeri, 2012, I, 478.

³⁰⁵ Maide 5/55.

³⁰⁶ Zemahşeri, 2012, I, 498.

da gerekli çabayı sarf edecekleri, herhangi bir savaş durumunda güvenilir olmadıkları, bu kimselerden ne bir sırdaş ne de bir samimi dost edinmeyeceği belirtilmektedir.

Elmalılı tefsirinde bu konu hakkında şu bilgilere yer vermektedir. Yahudi ve Hristiyanları dostlar edinmeyin. Onlara veli olmayınız değil, onları veli tutmayınız, itimat edip de yâr tanımayınız, yordaklık etmeyiniz. Velâyetlerine, hükümlerine yardımlarına müracaat etmek, mühim işlerin başına getirmek şöyle dursun, onlara gerçek bir dost gibi tam bir samimiyetle itimat edip de kendinizi kaptırmayınız. Özetle onları dost olur sanıp da yakın dostlarınız gibi sıkı fıkı beraberliklere dalmayınız, tuzaklarına düşmeyiniz, isteklerine iştirak etmeyiniz. Görülüyor ki "Yahudiler ve Hristiyanlara dostlar olmayınız" buyrulmamış, "Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyiniz" buyrulmuştur. Çünkü "Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan men etmez." (Mümtehine, 60/8) buyrulmuştur. Şu halde müminler Yahudi ve Hristiyanlara iyilik etmekten, dostluk yapmaktan, onlara âmir olmaktan yasaklanmış ve men edilmiş değil, onları dost edinmekten, yordaklık etmekten yasaklanmışlardır. Çünkü onlar müminlere yâr olmazlar. Nihâyet bazıları bazılarının dostları, birbirlerinin yaranıdırlar. Yani Yahudiler birbirinin, Hristiyanlar da birbirinin dostlarıdırlar. Ne Yahudiler, kendilerinden olmayana dost olur, ne de Hristiyanlar. Bunların dostlukları kendilerine mahsustur. Bu da hepsi arasında değil, bazısı arasındadır. Ve siz müminlerden her kim onları dost tanır, veli edinirse, şüphe yok ki, o da onlardandır. Onlara benzemiş, onların huyunu kapmıştır. O artık hakka değil, onlara ve isteklerine hizmet eder. Netice itibariyle onlardan sayılır. Ahirette onlarla beraber haşrolunur. Çünkü: Allah zâlimler güruhuna her halde doğru yola çıkarmaz. Şu halde Yahudileri ve Hristiyanları dost edinenler de onlardan olur, başlarını kurtaramazlar.³⁰⁷

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ

“Bir de Yahudiler, “Allah’ın eli bağlıdır” dediler. Hay kendi elleri bağlanası ve söylediklerinden ötürü lanete uğrayasınlar! Hayır, onun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.”³⁰⁸

³⁰⁷ Elmalılı, III, 265-266.

³⁰⁸ Maide 5/64.

Zemahşeri bu âyette geçen kelimeleri aynı manayı içermeleri ve mecazi bir mana kast edilmesi yönüyle İsra Sûresinin 29. âyetiyle ilişkilendirmektedir. Zemahşeri يَدُ اللَّهِ مَبْسُوطَتَانِ ve مَغْلُولَةٌ lafızlarının âyette asli bir manayı kast etmeyip bu kelimelerden mecazi bir mananın kast edildiğini söyler. (Allah'ın eli bağlıdır) ifadesinden kast edilen asıl mana cimrilik (Allah'ın iki eli açıktır) ifadesinden kast edilen ise cömertliktir. İsra sûresin de ise bu iki kavram şöyle kullanılmıştır. وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا (Elini bağlayıp boynuna asma (cimrilik yapma!) Ama onu büsbütün de açma (israf etme!) Sonra kınanır ve hasret çeker hale düşersin.)³⁰⁹

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُم مَّوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَسِيصِينَ وَرُهَبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ

“(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah’a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da “Biz Hristiyanlarız” diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar.”³¹⁰

Zemahşeri bu âyeti tefsir ederken kelimelerin tertibine ve birbirleriyle olan uyumuna dikkat çekmiştir. Allah, bu âyette Yahudilerin hakka boyun eğmeme konusundaki aşırılıklarını ve hak yola icabet etmemelerindeki zorbalıklarını, Hristiyanların ise yumuşak bir tabiata sahip olduklarını hatalarından dönebileceklerini ve İslam dinine karşı meyilli olduğunu beyan etmek suretiyle bu iki grubunda taşımış oldukları bu vasıfları ilan etti. Allah bu âyeti celile de Yahudileri müşriklerden önce ve onlara bitişik olarak zikretti. Allah'ın bu iki lafzı beraber zikretmesindeki hikmet ise müminlere düşmanlık besleme konusunda bunların birbirlerinin dostları olduğu ve bunların müminlere karşı olan düşmanlıklarının ne kadar aşırı olduğunu bildirmek içindir. Hristiyanların Yahudiler ve müşriklere nazaran müminlere karşı daha yumuşak olmalarına binaen onları bu gruptan sonra zikretmiş ve müminlere karşı az bir

³⁰⁹ Cimrilik edilerek, iyilik yapmakta ve bir şeyler vermekte kullanılmayan el; kırık veya yaralı olduğu için hareketten alıkonmak üzere boyna bağlanan ele benzetilmektedir. Buna göre ayetin manası “ne cimri ol; ne de malını saçıp savur. Her iki halde de üzülürsün”, demek olur.

³¹⁰ Maide 5/82.

yumuşaklık beslemelerinin illetini ise Hristiyanlar arasında rahip ve keşişlerinin olmasına ve bunların tevazu ehli olup kibirlenmemeleri gibi özelliklerine bağlamıştır.³¹¹

Seyyid Kutubbu âyetin sûrenin geneliyle olan münasebeti konusunda şu bilgilere yer verir. Bu bölüm, sûrenin yarısından fazlasını kapsayan uzun konunun bir devamıdır. Burada Yahudilerden, Hristiyanlardan ve müşriklerden, bu üç kesimin Peygambere (sav) ve Müslüman ümmete karşı tutumlarından söz edilmektedir. Daha önce hem Hristiyanların ve hem de Yahudilerin inanç sistemlerinin bozuk olduğuna temas edilmiş, Yahudilerin hem kendi peygamberlerine hem de son Peygambere (sav) karşı kötü niyet beslediklerine, onlara karşı katı tavırlar takındıklarına, peygambere karşı müşrikleri desteklediklerine değinilmiştir... Yahudilerin ve Hristiyanların kendi kitaplarını uygulamadıkları, Hz. Muhammed'in (sav) kendilerine sunduğu Kur'an'ı yalanladıklarından dolayı akide olarak "küfre" düştükleri hükme bağlanmış ve Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine gönderilen Kur'an'ı yürürlüğe koymadıkları müddetçe hiçbir gerçeğe dayanmış olmayacakları vurgulanmıştır.

Sonra hitap Peygambere (sav) yöneltilmiş ve Rabbinden kendisine gönderilen vahyi müşrik, Yahudi, Hristiyan herkese ulaştırması gerektiği bildirilmiştir. Bu kesimlerin hepsi de İslâm'a girmeleri için İslâm'la muhataptı. Ayrıca Müslüman ümmete yöneltilen hitapta; Allah'a, peygambere ve iman edenlere dost olmaları, Yahudi ve Hristiyanlarla ise dost olmamaları gerektiği, onların bir kısmının bir kısmına dost oldukları, Yahudilerin inkâr edenlerle dostlukları ve Hz. Davut ile Meryem'in oğlu Hz. İsa tarafından lanetlendikleri belirtilmiştir.³¹²

3.5. ENAM SÛRESİ

Mekke döneminde inmiştir. 165 âyettir. Adını 136, 138 ve 139. âyetlerde yer alan “el-En’âm” kelimesinden almıştır. En’âm, koyun, keçi, deve ve sığır cinsi ehli hayvanları ifade eden bir kelimedir. Sûrede başlıca tevhide, adalete, peygamberliğe, ahirete dair meseleler ile küfrün ve batıl inançların reddi, ve bazı temel ahlak kuralları konu edilmektedir.

³¹¹ Zemahşeri, 2012, I, 513.

³¹² Seyyid Kutub, VII, 394-395.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأِ يُجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“Âyetlerimizi yalanlayanlar karanlıklar içerisindeki bir takım sağır ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse onu şaşırtır. Kimi de dilerse onu dosdoğru yol üzere kılar.”³¹³

Allah bir önceki âyette yaratmış olduğu varlıkları (mahlûkatını) Rabliğinin yüceliğine işaret ve şahitlik eden eserlerini zikredip kendisinin yüceliğini ilan edince bu kadar gerçeği bilip hiç bilmemiş gibi tavır sergileyen yalancıları Allah sağır ve dilsiz olarak vasıflamıştır. Gerçeği bildirip insanlara hakikati anlatan sözlere kulak vermeyenler sağır, hakkı konuşmayanlar ise dilsiz olarak ifade edilmiştir. Allah onların böyle bir kötü durum da olduklarını bildirmek için مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ (Allah kimi dilerse onu şaşırtır) kaydını getirmiştir çünkü bu vasıfları taşıyan kimseler Allah’ın lutfuna laik değildirler.³¹⁴

Razi *Mefatihul Ğayb* isimli eserinde bu âyetin, önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki izaha yer verir:

a) Allah Teâlâ, "Ancak seni (can kulağı) ile dinleyenler, (senin davetine) icabet ederler. Ölülere (gelince), Allah onları diriltir" (Enam sûresinin bu âyeti ile kâfirlerin inkârda kalplerinin imanı kabul etmeyecek derecede ölü bir noktaya vardığını beyan edince, işte bu manayı iyice ortaya koymak için, bu âyeti zikretmiştir.)

b) Hak Teâlâ, diğer canlıların da kadim olan müdebbirin idaresi ve hakîm bir mukaddirin takdiri altında olduklarına, Allah'ın inâyetinin onları da çepeçevre kuşatıp, rahmet-i ilahinin onlara da ulaştığı hususunda, "Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere hepsi sizin gibi ümmetlerdir." {Enam. 38} âyetini getirince, bunun peşine de, "bu delilleri yalanlayan ve bu harikulade şeyleri inkâr edenler, aslında hiçbir sözü duymayan sağır, hakkı söylemeyen dilsizler, küfür karanlıklarına dalanlar ve bu delilleri düşünmekten uzak olanlardır" demek istemiştir.³¹⁵

³¹³ Enam 6/39.

³¹⁴ Zemahşeri, 2012, II, 18.

³¹⁵ Razi, 1988, IX, 425.

3.6. ARAF SÛRESİ

Mekke döneminde inmiştir. 163-170. âyetlerin Medine döneminde indiğini söyleyen âlimler de vardır. 206 âyettir. Sûre adını, 46. ve 48. Âyetlerde geçen “el-A’râf” kelimesinden almıştır. “el-A’raf”, yüksek yerler, yüksek mevkiler demektir. Sûrede temel konu olarak, ilahi vahyin doğruluğu ve vahye duyulan ihtiyaç işlenmektedir.

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Kavminin ileri gelenleri “Biz de seni açıkça bir sapıklık içinde görüyoruz.” dediler. (Nuh onlara) şöyle dedi: “Ey kavmim! “Bende her hangi bir sapıklık yok. Aksine ben, Âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim.”³¹⁶

Zemahşeri bu âyetlerde geçen iki kelimenin tahlilini yaparak aralarındaki ilişkiye temas eder. İlk âyette kavmi Nuh (as) sapıklık içerisinde olduğunu iddia ederken ضَلَالٍ kelimesini kullanmıştır. Ancak bir sonraki âyette Nuh (as) kendisinin sapık olmadığını böyle bir iddianın batıl olduğunu ifade etmek için ضَلَالَةً lafzını kullanmıştır. Zemahşeri bu iki kavram arasındaki farkı beyan etmek için şu soruyu sorar Niçin Nuh (as) da kendisinin sapık olmadığını ifade etmek için kavminin kullanmış olduğu ضَلَالٍ lafzını kullanmamıştır. Bu sorunun cevabında şu bilgilere yer verir ضَلَالٍ lafzı ضَلَالَةً lafzından ehas ve daha özel bir lafızdır. Bu lafız kişinin kendisinden sapıklığı nefiy etmesi konusunda da daha belîğ daha edebidir. Bu lafzın kullanılmasıyla asıl kast edilen mana sapıklık namına hiçbir şeyin zerre tanesi kadar da olsa mevcut olmadığını bildirmek içindir.

Zemahşeri âyetin devamında da âyetin kendi içerisindeki bütünlüğüne temas eder. Nuh (as) ‘ın kavmi onu sapık olduğunu iddia ederken Nuh (as) onların bu iddialarını çürütmek ve böyle bir sapıklık içerisinde olmadığını beyan için وَلَكِنِّي رَسُولٌ (ben Allah’ın Resulüyüm) ifadesini kullanmıştır. Bu sözün Nuh(as) kavminin söylediklerine cevap olup olamayacağı kelamın siyak ve sibakına uygunluğu konusunda Zemahşeri şu açıklamaya yer verir. Nuh (as) bu ifadesiyle kendisinin Allah’ın elçisi olduğunu risaletini tebliğ ettiğini ve insanlara bir nasihatçi olduğunu bildirir. Bunları söylemesinde ki asıl kasti ise kendisinin sıratı müstakim üzere olduğunu asıl sapık

³¹⁶ Araf 7/60-61.

olanın kendisinin değil kavminin olduğunu bildirmek içindir. Dolayısıyla bu sözüyle onların iddialarına cevap vermiş olmaktadır.³¹⁷

وَإِذْ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرَ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ
سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ

“O zaman onlara denilmişti ki: “Şu memlekete³¹⁸ yerleşin. Orada dilediğiniz gibi yiyin ve ‘Hıttâ (Ya Rabbi, bizi affet)’ deyin. Kentin kapısından eğilerek tevazu ile girin ki biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere daha da fazlasını vereceğiz.” Onlardan zulmedenler hemen sözü, kendilerine söylenenden başka şekle soktular. Biz de zulmetmelerine karşılık üzerlerine gökten bir azap gönderdik.”³¹⁹

Zemahşeri bu âyetleri tefsir ederken Bakara Sûresinin 58 ve 59. âyetlerine bir gönderme yaparak bu âyetler arasında herhangi bir tenakuzun (çelişkinin) olmadığını beyan eder. Bu iki sûredeki bu âyetler aynı olayı anlatmasına rağmen âyette yer alan bazı kelimelerin değiştirilmesi ve bazılarında da takdim ve tehir yapılmış olması bu âyetler arasında bir çelişkinin olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Zemahşeri bu âyetler arasında mana yönüyle bir benzerlik kurarak her iki sûrede yer alan bu âyetlerin aynı manayı ifade ettiğini her ne kadar bazı kelimeler değiştirilmiş olsa bile ibarelerinde farklı kelimelerin yer alması bu âyetler arasında bir çelişkinin veya zıtlığın olduğunu göstermediğini ifade eder. Bakara Sûresinde **وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا** (Hani Şu memlekete girin. Orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyin.) ifadesi yer alırken Araf Sûresinde ise **وَإِذْ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا** (O zaman onlara denilmişti ki: “Şu memlekete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi yiyin) ifadesine yer verilmiştir. Zemahşeri bir yerleşim birimine girmekle, o yerleşim birimine yerleşmek arasında bir fark olmadığını o yerleşim birimine yerleşen kimseyle o beldeye giren kimsenin sonuç itibarıyla âyette ifade edildiği gibi o yerleşim biriminin yiyeceklerini yiyeceğini belirtir. Âyetler arasında başka bir farkı oluşturan **حِطَّةٌ** (Ya Rabbi, bizi affet) sözü ise Bakara Sûresinde o yerleşim birimin kapısından girdikten sonra söylenecek bir söz olarak ifade edilmişken Araf sûresinde ise bu söz kapıdan girmeden önce

³¹⁷ Zemahşeri, 2012, II, 87-88.

³¹⁸ Adı geçen memleketin Kudüs veya Eriha olduğu rivayet edilmiştir.

³¹⁹ Araf 7/161-162.

söylenecek bir söz olarak ifade edilmiştir. Zemahşeri bu sözün ister şehrin kapısından içeri girilmeden önce söylensin isterse sonra söylensin aralarında herhangi bir fark olmayacağına ayrıca bir sûrede رَغَدًا ifadesinin zikredilip diğerinde zikredilmemesinin âyetler arasında tenakuzun(çelişkinin) olduğuna delil olamayacağını beyan eder.³²⁰

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ

“Yarattıklarımızdan, hakka sarılarak doğru yolu gösteren ve hak ile adaleti gerçekleştiren bir topluluk vardır.”³²¹

Zemahşeri bu âyeti Araf sûresinin 179. âyetiyle irtibatlandırır. Allah bu âyette mealen şöyle buyurmuştur **“Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibidirler. Belki bunlar daha da aşağıdırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.”**³²² Allah bu âyette insanların ve cinlerin çoğunun cehennem ehlinin amelini işlediğini beyan edince yukarıdaki âyeti bu âyette tabi kılarak insanların ve cinlerin tamamının böyle olmadığını hak ve hidâyet yoluna sarılıp adaleti sağlayan bir topluluğun olduğunu beyan etti.³²³

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ

“Onları doğru yola çağırırsanız size uymazlar. Onları çağırırsanız da, sussanız da sizin için birdir(sonuç alamazsınız).”³²⁴

Zemahşeri bu âyeti tefsir ederken âyette أَنْتُمْ صَامِتُونَ olarak geçen isim cümlesi yerine fiil cümlesinin kullanılıp kullanılamayacağını sorgular. Hâlbuki âyette isim cümlesi yerine fiil cümlesi de kullanılmış olsaydı aynı mana kast edilmiş olurdu. Zemahşeri bu âyette isim cümlesinin fiil cümlesine tercih edilmesini nahiv ilminden yararlanarak izah eder. Müşrikler gerçek manada sıkıntıya düştüklerinde putlara değil Allah’a dua eder yalvarırlardı. Zemahşeri bu manayı desteklemek için Rum sûresinin 33. âyetini zikreder. **“İnsanlara bir zarar dokunduğu zaman, Rablerine yönelerek**

³²⁰ Zemahşeri, 2012, II, 127.

³²¹ Araf 7/181.

³²² Ayette sözü edilen kimseler, kendilerine verilen bu yetenekleri kötü kullandıkları için, cehennemlik olmuşlardır. Allah, bunların böyle davranacaklarını ezelde bildiği için, onları “cehennemlikler” olarak belirlemiştir.

³²³ Zemahşeri, 2012, II, 136.

³²⁴ Araf 7/193.

ona dua ederler. Sonra Allah onlara kendinden bir rahmet tattırınca da, bir bakarsın ki içlerinden bir grup, Rablerine ortak koşarlar.“ yukarıdaki âyette müşriklerin putlarından kendilerini doğru yolu göstermeye çağrılarını isteseler veya sussalar da durum o müşrikler için birdir. Putlar onların isteklerine cevap veremezler. Zemahşeri âyette isim cümlesinin tercih edilmesini ise putların onların çağrılarına icabet edemeyeceğini bu durumun ise süreklilik ifade ettiğini bu sürekliliği ise fiil cümlesi değil isim cümlesinin ifade edebileceğini beyan eder.³²⁵

3.7. ENFAL SÛRESİ

Medine döneminde hicretin ikinci yılında Bedir savaşından sonra inmiş ve 75 âyettir. Sûre, adını ilk âyetteki “el-Enfâl” kelimesinden almıştır. “Enfâl”, savaş ganimetleri demektir. Sûrede başlıca, savaş, özellikle Bedir savaşı sonrası elde edilen ganimetlerle, bunların kimlere ve nasıl pay edileceği konu edilmektedir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ

“İnkâr edenler de birbirlerinin velileridirler. Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız yeryüzünde bir karışıklık ve büyük bir bozulma olur.”³²⁶

Bir önceki âyette Müslümanların birbirlerinin dostu olduğu beyan edilince bu âyette de kâfirlerin birbirlerinin dostu olduğu ve aralarındaki bu dostluğun herkes tarafından bilinen bir gerçek olduğu ifade edildi. Asıl kast edilen mana Müslümanların kâfirleri dost edinmekten ve onlara varis olmaktan men edilmeleri ve her ne kadar kâfirler onların akrabaları olsa bile onlarla gerçek manada dostluk ilişkisi içerisine girmekten uzak durmaları gerektiğidir.³²⁷

Razi kâfirlerin birbirlerini dost edinmeleri konusunda şu açıklamalara yer verir Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, "Kâfir olanlar bile birbirlerinin yardımcılarıdır" buyruğu, kâfirlerin, dinleri farklı da olsa birbirlerine vâris olmaları hususunda, adeta aynı dinin mensupları gibi olduklarını gösterir. O halde Mecusi, putpereste; Hristiyan da mecûsîye vâris olabilir. Çünkü Allah Teâlâ, "Kâfir olanlar bile birbirlerinin velileridir" buyurmuştur." Bil ki bu söz, ancak biz bu âyetlerde bahsedilen

³²⁵ Zemahşeri, 2012, II, 140.

³²⁶ Enfâl 8/73.

³²⁷ Zemahşeri, 2012, II, 179.

velâyeti, vâris olma manasına aldığımız zaman doğru olur. Bu hususla ilgili görüşümüz daha önce geçmişti. Aslında bu hususta sözün doğrusu şudur: Kureyş kâfirleri, Yahudilere son derece düşman idiler. Ama Hz. Muhammed'in davası ortaya çıkınca, O'na eziyet etme ve Onunla mücadele etme hususunda birbirlerine yardım ettiler ve birbirlerini desteklediler. Bu sebeple âyetten, işte bu mana kastedilmiştir. Bu hususta sözün özü şudur: Bir araya gelmenin illeti ve sebebi, aynı cinsten (milletten) olmadır. Bir şeye benzeyen o şeye doğru cezbolunur. Müşrik, Yahudi ve Hıristiyanlar, Hz. Muhammed (sav)'e düşmanlıkta ortak olunca, işte bu yön onların birleşmelerine ve birbirlerine yaklaşmalarına sebep olmuştur. Bu da onların, dinlerinden ötürü bu düşmanlıkta birleşmediklerini gösterir. Zira onlardan her biri, diğerinin dinini şiddetle reddeder. Bu, onların o düşmanlığının sırf haset, azgınlık ve inat yüzünden olduğuna delalet eden delillerden birisidir.³²⁸

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ

“İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihat edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır.”³²⁹

Zemahşeri bu âyetin kendisinden önce geçen 72. âyetle olan münasebeti konusunda şunları söylemektedir. Bu âyet önceki âyetin bir tekrarı değildir çünkü bu âyetle Müslümanların övülmesi güzel bir sözle birlikte onların lehine bir şahadet söz konusudur.(Buradaki güzel sözden kasıt âyetle sayılan özellikleri taşıyan kimselerin gerçek Müslümanlar olduğunun bizzat Allah tarafından söylenmesidir.) bir önceki âyetle ise bir emre itaat edip etmeme söz konusudur.³³⁰

3.8. TEVBE SÛRESİ

Son iki âyet hariç Medine döneminde, Peygamber Efendimizin irtihaline yakın bir zamanda inmiş ve 129 âyettir. Sûre adını, Allah'ın kullarının tövbesini kabul edeceğini bildirdiği 104. âyetten almıştır. İlk âyetle geçen “beraet” kelimesinden dolayı sûreye Berae sûresi adı da verilmiştir. Başında besmele olmayan tek sûredir. Sûrenin başına

³²⁸ Razi, 1988, XI, 389.

³²⁹ Enfâl 8/74.

³³⁰ Zemahşeri, 2012, II, 179.

besmelenin yazılmamış oluşunu bazı bilginler, onun bir önceki sûrenin devamı mahiyetinde oluşu ile açıklamışlardır.

Sûrede, başlıca yaptıkları antlaşmalara bağlı kalmayan düşmanlarla ilişkilerin kesilmesi, antlaşmalara bağlı kalanlara karşı ise antlaşmalara bağlı kalınmasının gerekliliği; Kur'an'ın Müslümanlar üzerinde oluşturduğu etki ve Hz. Peygamber'in Müslümanlar adına duyduğu endişe söz konusu edilmektedir.

Zemahşeri bu sûrenin tefsirine geçmeden önce sûrenin isimleriyle sûrede anlatılanlar arasında bir ilişki kurarak sûreye böyle isimler verilmesindeki hikmete temas eder. Bu sûreye birçok isim verilmiştir. Bu isimleri Zemahşeri teker teker sayar ve bu isimlerle sûrede geçen olaylar arasındaki irtibata değinir. Bu sûrenin tövbe sûresi olarak isimlendirilmesi Allah'ın kullarının tövbesini kabul edeceğini bildirmesi, el-Fâdiha olarak isimlendirilmesi münafıkların iç yüzlerini açıklayıp onları rezil etmesi, el-Buhûs olarak isimlendirilmesi bu sûrede münafıkların sırlarının açığa çıkartılmasına binaendir. Ayrıca bu sûre de münafıkların sırlarının araştırılıp ortaya konulmasına binaen el-Müba'sire da denilmiştir.³³¹

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِرُهُمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ

“Onlarla savaşın ki, Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları rezil etsin, onlara karşı size yardım etsin, mümin topluluğun gönüllerini ferahlatsın.”³³²

Zemahşeri bu âyetin önceki âyetle olan münasebeti konusunda şu bilgilere yer vermektedir. Allah bir önceki âyette müminleri savaşmayı terk etme konusunda azarlayıp ve bu konudaki emrini beyan edince bu âyette de o kâfirlere karşı savaşmayı emretti.³³³

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ

“Andolsun, Allah, Peygamberin ve içlerinden bir kısmının kalpleri eğrilmeğe yüz tuttuktan sonra, güçlük anında ona uyan muhacir ve ensarın tövbelerini kabul

³³¹ Zemahşeri, 2012, II, 181.

³³² Tövbe 9/14.

³³³ Zemahşeri, 2012, II, 189.

etti. (Evet) bir kere daha onların tövbelerini kabul etti. Çünkü o, onlara karşı çok esirgeyendir ve çok merhamet edendir.³³⁴

Zemahşeri bu âyetin **لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ** (Andolsun, Allah, Peygamberin tövbesini kabul etti) bu kısmını diğer sûrelerde geçen âyetlerle ilişkilendirerek mana yönüyle aralarındaki anlam birliğini ortaya koymaya çalışır. Âyetin bu kısmını Fetih sûresinin 2. Âyeti **لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ** (Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın) ve Ğafir sûresinin 55. Âyetiyle **وَاسْتَغْفِرْ لِدُنْكَ** (Günahının bağışlanmasını iste) irtibatlandırarak âyeti tefsir eder. Âyetlerde Peygamberden tövbe etmesini isteme veya O'nun tövbesinin kabul edildiğini ifade etme müminleri tövbe etmeye teşvik için getirilmiştir. Çünkü her mümin tövbe etmeye muhtaçtır bu kişi Peygamber, Muhacir ve Ensar olsa bile. Ayrıca âyette böyle bir kayıt getirilmesi tövbenin Allah katındaki değerini ve tövbenin faziletini beyan etmek içindir. Tövbe de bulunmak peygamberlerin vasıflarındandır tövbe edenlerde bu vasıfla vasıflanmış olur.³³⁵

Bu konuda Peygamberlerin gûnahtan masum olduğunu gûnah işlemeyeceklerini onların yapmış olduğu hataların bizzat Allah tarafından düzeltildiği ve bu hataların gûnah olarak değil zelle olarak nitelendirildiğini belirtmekte yarar vardır. Her ne kadar Peygamberlerin gûnah işleyebileceğini söyleyenler olmuşsa da genel kabul peygamberlerin gûnahtan beri olduğu ve onların ismet sıfatına sahip olmasıdır. Bu konu kelim kitaplarında detaylı olarak ele alınmıştır bu konuyla ilgili olanların bu kitaplara müracaat etmesi daha doğru olur.

Elmalılı da bu âyetin tefsirinde şu bilgilere yer vermiştir bu âyette "Allah'ın peygamberin tövbesini kabul etmesi" yukarıda geçen "Allah seni affetsin, niçin onlara izin verdin?" âyetinin içeriğine bir cevap olduğu gibi, Muhacirler ve Ensarın tövbesini kabul etmesi de yine daha önce Uhud ve Huneyn günlerinde yaptıkları dikkatsizlik ve tedbirsizlik hakkında olduğu söylenmiştir. Burada ki asıl maksadın, tövbenin faziletini ve önemini, hatta peygamber de dâhil olmak üzere bundan hiçbir müminin uzak kalamayacağını bildirmektir denilmiştir. Fakat İbni Atıyye'nin tefsirinde açıklandığı üzere en güzel mana şudur: Asıl tövbe rüçû' demek olduğundan, Allah Teâlâ'nın bir kuluna tövbesi, o kulunu bir hâlden daha yüksek bir hâle getiren ilâhî rüçû demektir. Bu mana dilimizdeki ifade şekliyle Allah'ın o kuluna inâyet ve rahmetiyle nazar etmesi

³³⁴ Tevbe 9/117.

³³⁵ Zemahşeri, 2012, II, 237.

demektir. Bu ise, günah hâinden taat hâline döndürmek anlamına bir rücû' olabileceği gibi, bir taat hâinden daha yüksek bir taat haline rücû' da olabilir ki bu âyette peygamberin tövbesi böyledir. Çünkü gazanın meydana gelişinden ve onun sıkıntılarına tahammül gösterişinden sonraki hâlini, gaza öncesindeki hâinden daha mütekâmil bir hâle irca etmiştir. Muhacir ile Ensarın tövbesini kabul etmesi ise, onların noksan bir hâlden ve bu gazada meydana gelen olaylar sebebiyle din uğrunda ki fedakârlıkları ve itaatleri ile daha olgun hâle gelmiş olmaları ihtimali söz konusu olabilir. Bir bölük hakkındaki tövbeyi kabul etmesi ise daha aşağı durumda bulunan kimseleri gufran ve rıza hâline irca eylemek demektir.³³⁶

3.9. YUNUS SÛRESİ

Sûrede temel konu olarak Allah'ın rahmetinin gazabına üstün olduğu vurgulanmaktadır. Sûrede, Yûnus, Nûh ve Mûsa peygamberler ile bunların kavimlerinin kıssalarına yer verilmektedir. Sûre adını içindeki Yûnus kıssasından almıştır. 40., 94., 95. ve 96. Âyetler Medine döneminde, diğerleri Mekke döneminde inmiştir. 109. âyettir.

فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

“Eğer sana indirdiğimiz şeyden şüphe içinde isen, senden önce Kitabı (Tevratı) okuyanlara sor. Andolsun ki, sana Rabbinden hak gelmiştir. O halde sakın şüphe edenlerden olma!”³³⁷

Zemahşeri bu âyeti başka bir âyetle karşılaştırarak aralarındaki mana yönündeki farklılığa dolayısıyla aralarındaki ilişkiye temas eder. Her zaman ki soru sorma üslubunu sürdürerek âyetler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışır. Allah kâfirler hakkında **“Muhakkak ki o kâfirler şek ve şüphe içerisindedirler.”** buyurmuşken nasıl olurda Peygamber (sav) için **“Eğer sana indirdiğimiz şeyden şüphe içinde isen, senden önce Kitabı (Tevratı) okuyanlara sor.”** gibi bir ifade kullanmıştır. Bu sorunun cevabında Zemahşeri bu iki söz arasında büyük bir fark olduğunu ifade eder. Âyette kâfirlerin şüphe içerisinde olduklarının belirtilmesi onların gerçekten şek ve şüphe

³³⁶ Elmalılı, 1992, IV, 304-305.

³³⁷ Yunus 10/94.

içerisinde olduklarını beyan etmek ve onların bu tavırlarını izhar etmek içindir. Ancak Hz Peygamber (sav) için söylenen söz ise bir temsil ve farzı muhal (yani olması mümkün olmayan bir şeyi bir an için oluyormuş kabul etmek) kabilindendir.

Zemahşeri âyetin tefsirinde bu bilgilere yer verdikten sonra bu âyetin önceki âyetlerle olan münasebetine de temas eder. Allah önceki âyetler de Beni İsrail den bahsetmiş onların kendi kitaplarını okuduklarını, Hz Peygamber (sav)'in gönderilmesi konusunda Tevrat ve İncil de bilgiler yer aldığını ve onların Hz Peygamber'i (sav) kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanıdıklarını ifade etmiştir. Ne var ki Allah onların Hz Peygamber (sav)'in nübüvveti ve Kur'an'ın sıhhati konusundaki ilimlerini pekiştirmeği kast ederek bu konuda mübalağa yaparak şöyle demiştir “ Bir farzı muhal olarak eğer sen bir şüphe içerisindeysen Ehli kitabın âlimlerine sor“ demiştir.³³⁸

Hz Peygamber (sav)'in Allah'ın indirdikleri konusunda bir şüphe içerisinde olması mümkün değildir. Çünkü böyle bir şeyin varlığını kabul etmek vahyin genelinde bir şek ve şüphe olabileceğini kabul etmek anlamına gelir ki bu aklen caiz değildir. Müfessirler bu âyetin tefsirinde farklı yaklaşımlar göstermiş ve buradaki hitabın kime olduğunu izah etmeye çalışmışlardır.

Seyyit Kutub tefsirin de bu âyetin önceki âyetlerle olan münasebetini izah ederek bu konu hakkında şu bilgilere yer verir.

Geçen bölümde son olarak ehli kitabın bir kesimini oluşturan ve Hz. Nuh ile toplumu arasında geçen kıssayı bildikleri gibi, Hz. Musa ile toplumu arasında geçen kıssayı da bilen ve bunları kitaplarında okuyan İsrailoğulları'ndan söz edilmişti. Burada ise hitap Peygamberimize (sav) yöneltilmektedir. Eğer bu kıssalar ve başka konularda kendisine gönderilen bilgilerden bir kuşkusu varsa, kendisinden önceki kitapları okuyanlara sorsun, onlar okudukları kitaplardan bu konularda bilgi sahibi olmuş kimselerdir.

"Eğer sana indirdiğimiz bilgilerden kuşku duyuyorsan senden önceki kutsal kitap okurlarına sor. Sana Rabbinden kesinlikle gerçek geldi, sakın kuşkulananlardan olma."

³³⁸ Zemahşeri, 2012, II, 276; Nesefi, II, 42.

Fakat Peygamberimiz (sav) Allah'ın kendisine göndermiş olduğu vahiyden şüphe etmiyordu. Nitekim bu konuda ondan gelen rivâyette deniyor ki: "Ne şüphe ederim, ne de sorarım!" Öyleyse neden, "eğer şüphe ediyorsa sorsun" diye ona böyle direktif verilmişti. Çünkü arkasında şöyle bir ifade yer alıyordu, "Sana Rabbinden kesinlikle gerçek geldi." Bu ifade onun kesin inancı için yeterli değil miydi?

Şu kadar var ki, böyle bir direktifin daha köklü anlamları vardır. Çünkü miraç olayından sonra, "Mekke'de büyük sıkıntılar, zorluklar ve krizlerle karşılaşılıyordu. Hatta bazı Müslümanlar bu olayı onaylamadıkları için dinden dönüş yapmışlardı. Hz. Hatice ve Ebu Talip de vefat etmişti. Allah'ın elçisine ve onunla birlikte olanlara karşı zulüm ve işkence daha da artmıştı. Kureys'in inatçı tutumu nedeniyle İslâm çağrısı, Mekke'de yaklaşık olarak donmak üzere idi... Doğal olarak bütün bu olumsuz gelişmeler Peygamber'in (sav) kalbinde birtakım olumsuz etkiler bırakıyordu. İşte bu nedenle yüklü mesajlarla dolu söz konusu kıssalardan sonra yüce Allah, bu kesin ve pekiştirici ifade ile onu teselli ediyordu.³³⁹

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

“Eğer Allah sana herhangi bir zarar verecek olursa, bil ki onu ondan başka giderebilecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. O bunu kullarından dilediğine eriştirir. O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”³⁴⁰

Bir önceki âyeti celile de Allah **“Allah’ı bırakıp da sana ne fayda ve ne de zarar verebilecek olan şeylere yalvarma. Eğer böyle yaparsan, şüphesiz ki sen zâlimlerden olursun.”** buyurarak kimseye yararları ve zararları dokunmayan putlara ibadet etmeyi yasaklamıştır. Bu nehyin akabinde de menfaat ve zarar verecek zatın kendisi olduğunu şayet Hz Peygambere herhangi bir zarar verecek olursa, onu kendisinden başka giderebilecek hiçbir kimsenin olmadığını, kendisi için bir lütuf ve hayır murat ettiği zaman da bu lütuf ve ihsanını engelleyebilecek hiçbir kimsenin olmasının söz konusu olamayacağını beyan etmiştir. Kendilerinde hiçbir şuurun olmadığı kaskatı taşlardan oluşan bu putların bu işlemleri nasıl gerçekleştirebileceği

³³⁹ Seyid Kutub, 1986, VII, 60.

³⁴⁰ Yunus 10/107.

düşünülebilir tabi ki bu putların hiçbir yararı da zararı da gerçekleştiremeyecekleri açık ve alenidir o taktirde bu putların bir şeyi gerçekleştirebilmeye malik olduğunu düşünmek akıl sahibi olan kimselerin işi değildir.³⁴¹

وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

“Sabret! Çünkü Allah iyilik edenlerin mükâfatını zayi etmez.”³⁴²

Zemahşeri bu âyetin bir önceki âyetin devamı niteliğinde olduğunu mana yönüyle aralarında irtibat olduğuna değinir. Bir önceki âyette Allah yapılması gereken bir takım şeyleri saymış bunların öğüt alacak kimseler için büyük bir nasihat olduğunu belirtmiştir. Bu âyette ise Cenabı Hak öğüt almanın son merhalesi olan sabrı tavsiye ederek öğüt vermeyi sürdürmüştür. Bu âyette öğüt alma konusuna dönerek sabrın tavsiye edilmesi sabrın önemine ve ayrıcalığının üstünlüğüne işaret ederek sabrın mekânına ve mahalline dikkat çekmek içindir. Sanki Allah şöyle buyurmuştur Sana öğüt olarak zikrettiğim şeylerin en önemlisi ve tavsiyeye en laik olanı Allah’ın emirlerine sarılma ve yasaklarından kaçınma konusunda sabır göstermendir bu anlattıklarımız ancak sabır göstermekle ulaşılabilecek şeylerdir.³⁴³

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّمَّا يَعْذُبُ الْمُؤْمِنِينَ إِلَّا كَمَا يَعْذُبُ آبَاؤَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِنَّا لَمُوفُونَ نَصِيبُهُمْ غَيْرِ مَنْقُوصٍ

“(Ey Muhammed!) Şunların taptıkları şeylerin batıl olduğu konusunda şüpheye düşme. Onlar sadece, daha önce babalarının taptığı gibi tapıyorlar. Şüphesiz biz onlara (azaptan) paylarını eksiksiz olarak tastamam vereceğiz.”³⁴⁴

Allah önceki âyetler de putlara ibadet edenlerin kısıssalarını beyan edip onları nasıl bir akıbet beklediğini, onların yaptıklarına karşılık azabı hak ettiklerini ve onlar için azabını hazırladığını ifade edince Allah Hz Peygamber’e artık onların kısıssaları hakkında sana indirilen indirilmişken onların akıbetlerinin kötü sonucu konusunda şüpheye düşme buyurmuştur. Bu âyet Hz Peygamber (sav) bir teselli olmakla birlikte onların yapıp ettiklerinin karşılığı olarak onlar için bir vaidin (azabın) var olduğunu bildirmektedir.³⁴⁵

³⁴¹ Zemahşeri, 2012, II, 279.

³⁴² Hud 11/115.

³⁴³ Zemahşeri, 2012, II, 322.

³⁴⁴ Hud 11/109.

³⁴⁵ Zemahşeri, 2012, II, 317.

Vehbe Zuhayli de bu âyetin ve bu bağlamda olan birkaç âyetin daha önceki âyetlerle olan münasebeti konusunda şu bilgilere yer verir. Bu âyet ve önceki birkaç âyet zâlim ümmetlerin kıssalarından alınacak ibretleri beyan etme hususunda daha önceki âyetlerle irtibat halindedir. Allah Teâlâ zâlim ümmetlerin dünyada helak edilmelerinden alınacak ibretleri belirttikten sonra burada da bedbaht ve mesut olanların ayrı ayrı ahirette karşılaşacakları ceza ve mükâfatlardan alınacak ibretleri zikretmiştir. Bu ibretler ise peygamberlerin doğruluğuna ve Allah'ın ahirette ki vaadinin gerçekleşeceğine dair delilleri ortaya koymak, insanı cehennemde yanacak bedbahtlardan olmaması için Allah'a isyan etmekten ve O'nu inkâr etmekten korkutmak, insanı cennetten istifade eden mesut kimselerle birlikte olmasını sağlayacak itaatkâr bir mümin olması için Allah'a iman ve itaat etmeye teşvik etmektir.³⁴⁶

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حُلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ

“O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.”³⁴⁷

Zemahşeri âyeti kerimede geçen darbı meseli kendisinden önce geçen darbı meselle ilişkilendirerek aralarındaki irtibata ve Allah'ın bu darbı meselleri vermesindeki hikmete değinir. Âyette bahsi geçen darbı mesel hak ve hakkın tarafı olanlar ile batıl ve batılı savunan gruplar için bir temsildir. Cenabı Hak daha önceki sûrelerde vermiş olduğu ama kimseyle, gören kimsenin durumunun karşılaştırılması ve karanlıkla, nurun karşılaştırılması da bu temsil kabilindendir. Hak ve hakkın tarafı olan kimselerin durumu gökten inen bir yağmur misalidir ki o yağmur suyuyla insanların vadileri sulanır ve o insanlar o suyla hayat bulurlar ve birçok menfaat elde ederler ve bu suyun eserleri kuyular gözeler ve pınarlar da açık bir şekilde ortaya çıkar. Batıl ve batıllı

³⁴⁶ Vehbe Zuhayli, 1991, XII, 148.

³⁴⁷ Rad 13/17.

destekleyenlerin durumu ise yağın yağmurun hiçbir menfaat sağlamadan ve gerisinde hiçbir iz bırakmadan hemen yok olması durumuna benzer.³⁴⁸

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ

“İnkâr edenler diyorlar ki: “Ona (Muhammed’e) Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!” De ki: “Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni de doğru yola eriştirir.”³⁴⁹

Zemahşeri bu âyetin tefsirinde âyetin kendi içerisindeki uyumuna temas ederek âyetin (Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!) ifadesinin âyetin devamında gelen (Şüphesiz Allah dilediğini saptırır.) ifadesiyle nasıl bir uygunluk gösterebileceğini sorgulamaktadır. Kâfirlerin söylemiş olduğu söz onların sözlerindeki şaşkınlık ve taaccübü bildirme konumunda kullanılan bir ifadedir. Hz Peygamber (sav) kendisinden önce hiçbir peygambere verilmemiş birçok mucizeler verilmişti. Sadece Kur’an tek başına yeterli bir mucize ve delildir. Kâfirler kendilerine gösterilen bu kadar apaçık mucizeleri âyetleri inkâr edip bunları kayda değer bir şey olarak görmeyip bu Kur’an’ı da sanki hiç Hz Peygamber (sav) indirilmemiş gibi tavır sergilediklerinden o kâfirlerin âyette söylemiş oldukları bu söz inkâr ve taaccüb makamında söylenmiş bir sözdür. Sanki kâfirlere şöyle söylenmiştir: inadinız ne kadar büyük ve küfrünüzü sürdürme konusundaki tavrınız ne kadar da aşırıdır. Muhakkakki Allah küfürden dönmeme konusunda böyle aşırı tavır sergileyip bu kararlılığını sürdüren kimseleri hak yoldan saptırır. Bu kadar mucize ve deliller ortadayken doğru yolu bulamayan kimselere bütün delil ve mucizeleri getirseniz bile onların doğru yolu bulma ihtimalleri yoktur.³⁵⁰

وَالَّذِينَ آمَنَّا هُمْ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَخْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أَشْرِكُ بِهِ إِلَهًا أَدْعُوا إِلَيْهِ مَآبٍ

“Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilen Kur’an ile sevinirler. Fakat (senin aleyhinde olan) gruplardan onun bir kısmını inkâr edenler de vardır.

³⁴⁸ Zemahşeri, 2012, II, 385.

³⁴⁹ Rad 13/27.

³⁵⁰ Zemahşeri, 2012, II, 388.

De ki, “Ben ancak Allah’a kulluk etmek ve ona ortak koşmamakla emrolundum. Ben yalnız ona çağırıyorum ve dönüşüm de yalnız onadır.”³⁵¹

Zemahşeri bu âyetin tefsirinde âyetin kendi içerisindeki uygunluğuna temas ederek âyetin **قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ** ifadesinin âyetin öncesiyle nasıl birleşebileceğini sorgular. Çünkü ilk bakışta âyetin öncesiyle alakasız gibi görünmektedir. Bu uygunluğu Zemahşeri şu sözlerle açıklar âyetin bu bölümü inkâr edenlere bir cevaptır. Manası ise Ey Habibim de ki **Ben bana indirilende (yani Kur’an da) ancak Allah’a ibadet etmekle ve O’na hiçbir şey ortak koşmamakla emrolundum. Sizin bana indirileni inkâr etmeniz Allah’a ibadeti ve tevhidi inkâr etmenizdir. Allah ‘a ortak koşmamayı ve Allah’a ibadet etmenin gerekliliğini savunmanıza böyle bir iddiada bulunmanıza rağmen neyi inkâr ettiğinize bir bakın.**³⁵² Bu söylediklerini desteklemek için Zemahşeri Al-i İmran sûresinin 64. Âyetini zikreder çünkü bu âyette Müslümanlarla ehli kitap arasındaki ortak noktalara vurgu yapılmaktadır. Âyet mealen şöyledir. **“De ki: "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. Ona hiç bir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin.”** Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: **“Şahit olun, biz Müslümanlarız.”³⁵³**

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلَّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³⁵⁴

Zemahşeri bu âyeti tefsir ederken bu âyeti birkaç âyetle ilişkilendirmek suretiyle aktarılmak istenen manayı ifade etmeye çalışır. Zemahşeri her peygamberin kendi kavminin diliyle gönderilmesindeki hikmeti şu sözlerle ifade eder. Her peygamber Allah’tan aldığı vahyi insanlara aktarsın ve o insanların da peygamberlerinin kendilerine aktarmış olduğu bu vahyi kolayca anlasınlar da Allah’a karşı kendileri için bir delil bulmasınlar ve Allah’a şu sözü söylemesinler **“biz peygamberin bize söylediği hiçbir**

³⁵¹ Rad 13/36.

³⁵² Zemahşeri, 2012, II, 396.

³⁵³ Bu ayet inince, önce hristiyan iken sonra müslüman olan Adiy b. Hâtem: "Ya Resülallah, biz din büyüklerimize tapmazdık" dedi. Hz. Peygamber "Onlar size bir şeyi helal veya haram kılar, siz de onların dediklerine uymaz mıydınız? İşte bu, onlara tapmak demektir" buyurdu.

³⁵⁴ İbrahim 14/4.

şeyi anlamadık“ Bu sözü söyleyerek bir mazeret uydurmasınlar diye her peygamber kendi kavminin diliyle gönderilmiştir. Zemahşeri bu açıklamadan sonra insanların böyle bir mazeret arz edebileceklerine delil olarak Fussilet sûresinin 44. âyetini delil getirir **“Eğer biz onu başka dilde bir Kur’an yapsaydık onlar mutlaka, “Onun âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? “ derler.** Zemahşeri âyetin manasında her hangi bir kapalılık kalmasın diye Kur’an’ın muhtelif yerlerinde zikredilen âyetlere de temas eder. Zemahşeri burada başka bir soru sorar. Hz Peygamber (sav) sadece Araplara gönderilmiş bir peygamber değil O bütün insanlara gönderilmiş bir peygamber değildir? Araf sûresinin 158. âyetin de bu hakikati Allah şöyle ifade etmiştir **“(Ey Muhammed!) De ki: “Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümrânlığı kendisine ait olan Allah’ın hepinize gönderdiği peygamberiyim.”** Hz Peygamber (sav) bütün insanlığa gönderilmesine rağmen kendisi Arap olan bir toplumda yetişmiş ve kullandığı dil ise Arapçadır fakat yeryüzünde yaşayan insanlar ise farklı farklı birçok dili konuşmaktadırlar. Durum böyleyken İbrahim sûresinin bu âyeti çerçevesinde Araplar Allah’a karşı bir mazeret uydurmasalar da diğer insanlar kendi dilleriyle vahiy gelmediği için bir mazeret sunamazlar mı? Zemahşeri bu soruları şöyle yanıtlamaktadır. Kur’an ya tek bir dilde ya da bütün dillerde indirilmesi gerekirdi. Kur’an’ın bütün dillerde indirilmesine hacet yoktur çünkü yapılan tercümeler aslın yerini tutar buna binaen tek bir dilde Kur’an’ın indirilmesi yeterlidir. Bu dilin de Arapça olması daya uygundur ki Hz Peygamber (sav) o toplumda yetişmiş ve vahyin ilk muhatapları da Araplardır. Bu topluluk Kur’an’ı anladılar O’nu tebliğ ettiler ve Kur’an birçok dile tercüme edilmesi için gayret sarf ettiler.³⁵⁵

Razi bu âyetin kendisinden önceki âyetlerle olan münasebetini şu sözlerle ifade eder. **“Bu Kur’an, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye layık, göklerdeki her şey, yerdeki her şey kendisine ait olan Allah’ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.”** (İbrahim 14/1) buyurunca, bu, büyük makamın kendisine verilmesi bakımından hem peygamber için bir lütuf, hem de kendilerine, onları inkâr karanlıklarından kurtarıp imanın nuruna ulaştıran bir peygamberin gönderilmiş olması açısından da insanlara ve mahlûkata bir lütuf olmuş olur. Binaenaleyh, Cenabı Hak bu âyette, işte bu iki bakımdan, nimet ve ihsanını tamamlayacak olan şeyi zikretmiştir. Hz. Peygamber (sav)’e nispetle bunun bir

³⁵⁵ Zemahşeri, 2012, II, 396.

lütuf olmasına gelince, Allah Teâlâ: "Ey Muhammed, diğer peygamberler sadece kendi kavimlerine peygamber olarak gönderilmişlerdir. Sen ise, bütün mahlûkata peygamber olarak gönderildin Binaenaleyh, bu in'âm, senin hakkında daha mükemmel ve daha üstün olmuş olur şeklinde beyan buyurmuştur.

Bunun, bütün mahlûkata nispetle bir ikram olmasına gelince, Allah Teâlâ bunda, her kavme, ancak o kavmin lisanıyla konuşan bir peygamber gönderdiğini beyan ederek açıklamıştır. Zira durum her ne zaman böyle olursa, onların, o şeriatın sırlarını anlamaları, onun özüne vakıf olmaları daha kolay; yanlıştan ve hatadan uzaklaşmaları da, o nispette müyesser olur. İşte, âyetin kendinden önceki ifadelerle münasebetleri budur.³⁵⁶

3.10. HİCR SÛRESİ

Mekke döneminde inmiş ve 99 âyettir. Sûre, adını 80. Âyette geçen “Hicr” kelimesinden almıştır. Hicr, Medine’nin kuzeyinde vaktiyle Semûd kavminin yaşadığı bir yerin adıdır. Sûrede başlıca Allah’ın birliği, peygamberlik, öldükten sonra dirilme ve hesap konuları; peygamberlerin, çeşitli zamanlarda azgınlara ve inkarcılara karşı verdikleri mücadeleler çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu sûrede ayrıca ilahi kitapların kendisiyle kemale erdiği Kur’an’ın her türlü tahriften korunacağı hükmü de yer almaktadır.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

“Şüphesiz o Zikri (Kur’an’ı) biz indirdik biz... Onun koruyucusu da elbette biziz.”³⁵⁷

Zemahşeri bu âyeti Hicr sûresinin 6. âyetiyle irtibatlandırarak bir açıklamada bulunur. Allah bu âyeti celileyi Hicr sûresinin 6. âyetinde ki kâfirlerin inkârlarına ve alay etmelerine bir cevap olarak zikretmiştir. Hicr sûresinin bu âyetinde mealen şöyle buyrulmuştur. **“Dediler ki: “Ey kendisine Zikir (Kur’an) indirilen kimse! Sen mutlaka delisin!”** Allah ele aldığımız yukarıdaki âyette de **إِنَّا نَحْنُ** ifadesini tekildi bir şekilde kullanması kâfirlerin iddialarına bir cevap olarak bu Kur’an’ı kesinlikle ve kati bir surette indirenin kendisi olduğunu ifade etmek bununla birlikte Kur’an’ın Allah

³⁵⁶ Razi, 1988, XIII, 494-495.

³⁵⁷ Hicr 15/9.

katından Hz Peygamber (sav)’e Cibril (as) aracılığıyla indirildiğini ve şeytanlardan muhafaza edildiğini ve her zaman için bütün ziyade ve noksanlıklardan ve her türlü değişiklikten koruyanın kendisi olduğunu belirtmek için böyle bir ifadeye yer verilmiştir.

Zemahşeri böyle bir açıklamadan sonra âyetin kendi içerisindeki bütünlüğüne değinir. Bunu da bir soru sorarak ortaya koyar. Eğer **إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ** bu ifade kâfirlerin inkâr ve alay etmelerine bir cevap ise nasıl olurda âyetin devamında gelen **وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ** ifadesi kendisinden önceki ifadeye bitişmiştir. Bu sorunun cevabında şu bilgilere yer vermektedir. Allah bu ifadeyi Kur’an’ın kendi katından indiğine bir delil olsun diye zikretmiştir. Şayet bu Kur’an bir beşerin sözü olsaydı muhakkak diğer sözlerde olduğu gibi bir noksanlık ve ziyadenin olması gerekirdi.³⁵⁸

Vehbe Zuhayli bu âyetin önceki âyetlerle olan münasebetini şöyle ifade eder. Cenab-ı Hak kâfirleri son derece ağır bir şekilde tehdit ettikten sonra, onların Hz. Muhammed’in (sav) peygamberliğini inkâr hususundaki şüphelerini ve Peygamberimiz (sav)’i beyinsizlik ve delilikle suçlamak suretiyle yaptıkları edepsizliklerini beyan etti. Sonra da bu cahillerin bütün peygamberlere karşı tavrının daima aynı şekilde olduğunu zikretti. Dolayısıyla Hz Peygamber’e (sav) kâfirlerin beyinsizlikleri ve bilgisizliklerine karşı sabretmesini ve Allah’ın kendisini desteklediğini bildirmektedir.³⁵⁹

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّْا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَثْنَىٰ
الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan kimseyi misal verir: Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah’a mahsustur, fakat onların çoğu bilmezler.”³⁶⁰

Zemahşeri bu âyetin kendisinden önceki âyetle olan münasebetini konusunda şu açıklamaya yer verir. Allah bir önceki âyette kendisi hakkında darbı mesel getirilmesini yasaklamıştı. Bu âyeti celile de ise darbı meselin nasıl verilebileceğini o müşriklere öğretmektedir. Putları Allah ortak koşanların meseli hiçbir işlemi yerine getiremeyen

³⁵⁸ Zemahşeri, 2012, II, 420.

³⁵⁹ Vehbe Zuhayli, 1991, XIV, 15.

³⁶⁰ Nahl 16/75.

tasarrufta bulunmaktan aciz olan sahipli bir köle ile Allah'ın kendisine mal vermiş olup da o malı dilediği gibi harcayan kimseye denk tutan eşit sayan kimsenin duruma benzemektedir.

Zemahşeri bu âyette bir ayrıntıya temas etmek suretiyle seçilen kelimelerin mana itibarıyla ne kadar özenle seçildiğine vurgu yapar. Bu ayrıntıyı da her zamanki üslubu olan soru sorma yöntemiyle gerçekleştirir.

Allah bu âyete niçin **مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ** (hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle) böyle bir ifade kullanmıştır. Çünkü bütün kölelerinin bir efendisi olduğu ve bu kölelerin herhangi bir tasarrufta bulunma yetkisi olmadığı bilinen bir gerçektir. Zemahşeri bu soruyu yanıtlarken kelimenin kullanımına dikkat çekerek şu açıklamaya yer verir. Allah'ın **مَمْلُوكًا** kaydını zikretmesi hür insanla köle arasındaki ayrıma dikkat çekmesine binaendir. Çünkü **عَبْدًا** (kul manası kast edildiğinde) kelimesi hem hür hem de köle için kullanılabilen bir kavramdır. Bu iki zümrede Allah'ın kullarıdır.

لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ ifadesinin kullanılması ise bu âyette kölelerin bir çeşidini oluşturan mukateb (Mevlasıyla kitabet akdi yapmış olan köle Cariye için mukatebe denir)³⁶¹ ile mezun köleden (bir takım tasarruflar konusunda kendisine izin verilmiş köle) ayırt etmek içindir. Çünkü bu iki köle zümresine mensup kimselerin tasarrufta bulunma yetkileri vardır.³⁶²

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

“Kur'an okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.”³⁶³

Cenab-ı Hak bir önceki âyette Salih amel ve o ameli işleyen kimseleri mükâfatlandıracağını beyan edince bu âyetin akabinde yukarıdaki âyeti celileyi getirmesi istiaze (euzu besmelenin) Salih amel kapsamında olduğunu ve bu istiazeyi çekenlere mükâfat vereceğini bildirmek içindir.³⁶⁴

³⁶¹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yay., İstanbul 2010, s.417.

³⁶² Zemahşeri, 2012, II, 356-57.

³⁶³ Nahl 16/98.

³⁶⁴ Zemahşeri, 2012, II, 465.

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمْ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

“Artık Allah’ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin. Eğer yalnız ona ibadet ediyorsanız, Allah’ın nimetine şükredin.”³⁶⁵

Allah daha önce geçen âyette bir karyenin (yerleşim biriminin) ahalisinin durumundan, onların kendilerine verilen nimete karşılık yaptıkları nankörlükleri ve o nimeti kötüye kullanmak suretiyle zayi ettiklerini anlatılarak insanlara bir öğüt ve nasihat vermiştir. Bu âyeti celileyi zikrederek de insanları cahiliye adetlerinden ve yanlış davranışlarından alıkoyarak insanlara Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği helal mallardan yemesini ve kendilerine ihsan edilen bu nimetlere karşılık şükretmelerini emretmiştir.³⁶⁶

Bikâî bu âyetin önceki âyetlerle münasebeti konusunda bir takım bilgilere yer verdikten sonra şu ifadeye yer verir Allah önceki âyetlerde nimete nankörlük konusunda dikkat çekici olan bu misali zikredince insanları cahiliye adetlerinden engellemek için bu misalin ardından bu âyeti celileyi getirmiştir.³⁶⁷

Vehbe Zuhayli bu âyetin önceki âyetlerle olan münasebeti konusunda şu bilgilere yer verir: Allah’ u Teâlâ nimetlere karşı nankörlük yapmaları sebebiyle kâfirlere tehditte bulunduktan ve misal vererek onları küfürden sakındırdıktan sonra müminlere Allah’ın kendilerine helâl kıldığı şeyleri yemelerini ve Allah’ın kendilerine nimet olarak verdiği şeye şükretmelerini emretti.³⁶⁸

3.11. İSRA SÛRESİ

Sûre, adını ilk âyetin konusu olan “İsrâ” olayından almıştır. “Geceleyin yürütmek” anlamına gelen “İsrâ”, Mirac yolculuğunda, Hz. Peygamberin bir gece, Mekke’den Kudüs’e götürülmesini ifade eder. Sûrenin diğer bir adı da “Benî l İsrâîl Sûresi”dir. 26,32,33 ve 57. Âyetler ile 73-80. âyetler Medine’de, diğerleri Mekke döneminde inmiştir. 111 âyettir.

³⁶⁵ Nahl 16/114.

³⁶⁶ Zemahşeri, 2012, II, 470.

³⁶⁷ Bikâî, 1992, XI, 267.

³⁶⁸ Vehbe Zuhayli, 1991, XIV, 254.

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَكَبَّرَهُ تَكْبِيرًا

“Hamd, çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, zillet ve acizliğin gerektirdiği bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah’a mahsustur, de ve onu tekbir ile yücelt.”³⁶⁹

Zemahşeri bu âyette geçen kelimeler arasındaki uyuma temas eder. Allah’ın çocuk edinmemesi, ortağının olmaması ve aciz olmaması gibi vasıflarıyla birlikte hamd kelimesini kullanması nasıl uygun olabilir? Soruya cevap olarak Zemahşeri şu bilgiye yer verir. Allah’ın bu vasıflarla kendisini vasıflaması bütün nimetleri yaratma konusunda tek olduğunu ve her şeyi yaratmaya kadir olduğunu bildirmek içindir. Böyle bir ilahta her türlü hamd ve senaya laiktir.³⁷⁰

3.12. MERYEM SÛRESİ

Mekke döneminde inmiştir. 98 âyettir. Bazı tefsir bilginlerine göre 58 ve 71. âyetler Medine döneminde inmiştir. Sûre, Meryem’in, oğlu İsa’yı nasıl dünyaya getirdiğini anlattığı için bu adla anılmıştır. Sûrede başlıca, tevhit inancını yerleştirmek amacıyla bazı peygamberlerin kıssaları ve kıyamet sahneleri konu edilmektedir.

قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنِ الْهَيْتِ يَا إِبْرَاهِيمَ لَنْ لَمْ تَنْتَهَ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا

Babası, ”Ey İbrahim! Sen benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vaz geçmezsen, mutlaka seni taş a tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!” dedi.³⁷¹

Önceki âyetlerde İbrahim (as) ‘ın babasına yapmış olduğu nasihat ve uyarılar yer almaktadır. İbrahim (as) babasına yapmış olduğu işlerin (kendisine hiçbir menfaat ve zarar dokunduramayacak putlara tapmasının) çirkinliğini ve yanlış bir iş olduğunu bildirip babasının görüşlerinin yanlışlığını kesin delillerle ortaya koyup ve babasına cana yakın dostane güzel sözlerle kendisine nasihatte bulununca babası İbrahim (as) ‘a aşırı bir inat ve kâfir olmasından kaynaklanan bir kabalıkla cevap vermiştir. Bunu gerçekleştirirken de İbrahim (as) babasına gösterdiği nezaketi babası oğluna göstermemiştir. Babası oğluna hitap ederken ona karşı taşımış olduğu öfkesinden ötürü

³⁶⁹ İsra 17/111.

³⁷⁰ Zemahşeri, 2012, II, 516.

³⁷¹ Meryem 19/46.

ismiyle hitap etmiştir hâlbuki İbrahim (as) babasına Ey Babacığım şeklinde seslenmişti babası O'nun bu çağrısına Ey oğlum diye karşılık vermesi gerekirken ismiyle hitap etmiştir.³⁷²

3.13. TAHA SÛRESİ

Mekke döneminde inmiştir. 135 âyettir. Sûre adını, birinci âyette yer alan harflerden almıştır. Sûrede, Allah'ın peygamberler aracılığıyla insanlara gösterdiği doğru yolun temel gerçeklerine işaret edilmekte, Hz. Peygamber teselli edilerek peygamberlik görevini mutlaka en güzel şekilde başaracağı müjdelenip kendisine karşı çıkanların uğrayacağı sonuçlar izah edilmektedir.

وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ

إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدُ عَلَى النَّارِ هُدًى

“Musa’nın haberi sana ulaştı mı? Hani bir ateş görmüştü de ailesine, “Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, (oraya gidiyorum) Umarım ondan size bir meşale getiririm yahut ateşin başında, yol gösterecek birini bulurum”,³⁷³ demişti.”³⁷⁴

Allah (cc) sûrenin başında Hz Peygamber (sav) den bahsederken bu âyetlerde hitabı Hz Musa(as)’a döndürmüştür. Allah’ın bu âyetlerde Musa (as)’ın kıssasını anlatmasındaki amacı Hz Peygamber’e (sav) Hz Musa (as)’ın çekmiş olduğu meşakkat ve zorlukları bildirmek suretiyle nübüvvet yükünü ve peygamberliğin yüklemiş olduğu sorumlulukları taşıma ve yerine getirme konusunda karşılaşılabileceği bela ve musibetlere sabır göstermesi ve Allah’ın kendisine ihsan edeceği makamı mahmuda kavuşabilmesi için gayret sarf etmesidir.³⁷⁵

³⁷² Zemahşeri, 2012, III, 17.

³⁷³ Taha 20/9-10.

³⁷⁴ Mısırdaki Firavun’un gözetimi altında yetişen Hz. Musa, orada istemeyerek bir kişiyi öldürünce, Medyen’e kaçmak zorunda kalmış, orada Hz. Şuayb ile karşılaşmış ve kendisine sekiz yıl -arzu ettiği takdirde on yıl- çobanlık yapmak karşılığında kızlarından biriyle evlenmişti. Müddeti tamamlayan Hz. Musa, bir kış gecesi, doğup büyüdüğü Mısır’a doğru giderken yolunu kaybetmişti. (Bakınız: Kasas sûresi, ayet, 4-35). Bu âyetlerde sadece bir kısmı gündeme getirilen ve Hz. Musa’nın Mısır’da Medyen’de ve tekrar Mısır’da yaşadığı olaylar zinciri, Kasas süresinde (3-42. âyetler) genişçe anlatılmaktadır.

³⁷⁵ Zemahşeri, 2012, III, 41.

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي

“Musa dedi ki: “Rabbim! Gönlüme ferahlık ver”. “İşimi bana kolaylaştır.”³⁷⁶

Zemahşeri bu âyette kelimelerin birbirleriyle olan uyumuna temas eder. Âyetler de herhangi bir ziyadeliğin veya noksanlığın olması söz konusu değilken Zemahşeri yukarıdaki âyetlerde لِي (bana) lafzının zikredilmesinin faydasının ne olduğunu sorgular oysaki bu lafız zikredilmemiş olsaydı bile kelam düzenli ve tam olacaktır. لِي (bana) ifadesinin kullanılması âyetteki kapalılığı ortadan kaldırmak ve açığa kavuşturmak içindir. Ayrıca bu ifadenin kullanılması Musa (as)’ın sadrının genişletilmesini ve işlerinin kolaylaştırılmasını isteme talebini tekit ve pekiştirmek içindir. وَيَسِّرْ أَمْرِي Musa (as)’ın bu ifadeyi kullanması basit sade bir açıklama olurdu. Çünkü âyetin böyle zikredilmesi mücmel ve tafsil bakımından tek bir manayı tekrar etmek olur.

Zemahşeri bu âyetin bir önceki âyetle olan münasebetine de değinmektedir. Allah Musa (as)’a Firavn’a gitmesini emredince Musa (as) kendisinin büyük bir görev ve sorumluluk altına girdiğini ve bu görevi ifa ederken çok sakın ve gönlünün ferah olması gerektiğini bildiği için Allah’a âyette ifade edildiği gibi dua etmiş sıkıntılarını O’na havale etmiştir.³⁷⁷

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى

“Hani meleklere: “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de, İblisten başka melekler hemen saygı ile eğilmişler; İblis bundan kaçınmıştı.”³⁷⁸

Zemahşeri bu âyeti tefsir ederken âyetin mana yönünü ele almakta ve bu âyeti Kehf sûresinin 50. âyetiyle irtibatlandırmaktadır. Bu âyetler arasındaki ilişkiyi soru sorarak ortaya koyar. Şayet sen Allah Kehf sûresinin 50. âyetinde “**Hani biz meleklere, “Âdem için saygı ile eğilin”, demiştik de İblisten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı.**” şeytanın cinlerden olduğunu bildirmişken nasıl olurda bu âyette şeytanın secde etmediği beyan edilmiştir. Çünkü âyette secde etme emri meleklere hasr edilmiştir sadece meleklere Âdem (as)’a secde

³⁷⁶ Taha 20/46.

³⁷⁷ Zemahşeri, 2012, III, 46.

³⁷⁸ Taha 20/116.

edin şeklinde bir hitap vardır. Zemahşeri soruya yanıt olması kabilinden şu bilgilere yer verir. Şeytan meleklerle birlikte arkadaşlık yapıyor ve meleklerin Allah’a ibadet ettikleri gibi ibadet ediyorsa meleklerden Âdem (as)‘a secde etmek suretiyle tevazu ve saygılarını ortaya koymaları istenince böyle bir talebin şeytandan da istenmesi doğaldır. Ancak secde etme konusunda cinlerden olan bu şeytanın meleklerden daha fazla saygı ve tevazu göstermesi gerekirdi. Şeytan ise böyle bir tevazu ve secde emrini yerine getirmekten sakındı ve kibirlenerek bu emrin gereğini yerine getirmedi.³⁷⁹

وَكَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْغَى

“Haddi aşan ve Rabbinin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Şüphesiz ahiret azabı daha şiddetli ve daha kalıcıdır.”³⁸⁰

Önce geçen âyetlerde Allah kendi âyetlerinden yüz çevirenler için iki cezanın olduğunu belirtti. Bu cezalar dünyada zor bir geçim ahirette de ama olarak haşır edilmektir. Allah bu âyeti zikretmekle vaid (ceza ile ilgili) âyetleri sonlandırmaktadır. Allah’ın burada ahiret azabının bütün azaplardan daha çetin ve sürekli olduğunu bildirmesi sanki ama (kör) olan bir kimsenin dünyada çekmiş olduğu azap ahiret azabı karşısında çok hafif olduğunu belirtmek içindir.³⁸¹

3.14. ENBİYA SÛRESİ

Mekke döneminde inmiştir. 112 âyettir. “Enbiya”, peygamberler demektir. Sûre, temel konu olarak peygamberlerden, onların tevhit davası uğrunda verdikleri mücadelelerden bahsettiği için bu adı almıştır.

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ

“İnsan (öyle acelecidir ki sanki) aceleden yaratılmıştır. Size yakında âyetlerimi göstereceğim.”³⁸² **Şimdi acele etmeyin.”**³⁸³

Zemahşeri bu âyeti tefsir ederken bu âyeti İsra sûresinin 11. âyetiyle ilişkilendirerek açıklamada bulunur. Âyetlerin birbirleriyle çelişmesi imkânsız olmasına

³⁷⁹ Zemahşeri, 2012, III, 68.

³⁸⁰ Taha 20/127.

³⁸¹ Zemahşeri, 2012, III, 71.

³⁸² Buradaki âyetlerden maksat İslâm’ı boğmaya çalışan kâfirlerin yakında görecekları cezalar veya Allah’ın varlık ve birliğini gösteren ve zamanla ortaya çıkacak olan apaçık belgelerdir.

³⁸³ Enbiya 21/37.

rağmen bu iki âyetin mana yönünü ele alarak aralarında bir çelişki olup olamayacağını sorgular. Allah İsra sûresinin 11. Âyetinde **وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا** “**İnsan çok acelecidir.**“ buyurmasına rağmen yukarıdaki âyette ise insanları acele davranmaktan nehiy etmiştir. Allah’ın insanların aceleci bir yapıya sahip olduğunu bildirmesine rağmen insanları aceleci davranmaktan alı koyması insanların güç getiremeyeceği bir durum değildir. Bu soruya Zemahşeri şöyle cevap verir Allah’ın insanları aceleci bir yapıya sahip olarak yaratıp acele davranmaktan alı koyması insanlara şehvet veripte bu şehvetlerine galip gelmesini istemesi gibidir çünkü Allah insana şehvet vermekle birlikte şehvetlerine galip gelmesi için gerekli olan güç ve kudretide vermiştir.³⁸⁴

Seyyid Kutub tefsirinde âyette geçen aceleci kavramı üzerinde durmuş ve bu âyetin kendisinden sonra gelen âyetlerle irtibatına değinmiştir. Bu konu hakkında eserinde şu bilgilere yer vermektedir. Acelecilik insanın tabiatında ve yapısında vardır. Her zaman bulunduğu anın ötesine gözlerini diker, onu ele geçirmek ister. Aklına gelen her şeyin o anda gerçekleşmesini ister. Zararına da olsa söz verilen her şeyin hemencecik meydana gelmesini arzular. Allah'a bağlanmadığı, O'na dayanıp güven duymadığı sürece bu özelliğini korur. Ancak Allah’a tevekkül ederse o başka çünkü iman; bağlılık, sabır ve güveni gerektirir.

Müşrikler de azabın çabucak gelmesini istiyor ve "Eğer söylediğiniz doğru ise bu tehdidiniz ne zaman gerçekleşecek?" diye soruyorlardı. Bu tehdit ise ahiret ve dünya azabına ilişkindi. İşte Kur'an onlar için ahiret azabından bir sahneyi canlandırıyor, kendilerinden önce peygamberlerini yalanlayan toplumların başına gelen dünya azabı ile onları uyarıyordu.³⁸⁵

Razi âyeti tefsir ederken âyetin kendi içerisindeki bütünlüğü üzerinde durmuş ve insanın aceleciliği konusunda şu bilgilere yer vermiştir. Âyette geçen insanlardan kasıt, kendilerini Allah'ı bilmeye ve tanımaya mecbur eden, Allah'ın azabının ve âyetlerin hemen gelmesini isteyerek ve "Bu vaid ne zaman?" gelecek diyenlerdir. İşte bu ifade ile Cenâb-ı Hak, onları bundan vazgeçirmeyi istemiş ve önce insan türünü çok aceleci oluşundan dolayı kınamış, sonra onları bu işlerinden menetmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki "Sizin aceleci oluşunuz, uzak görülecek bir ihtimal değil. Çünkü siz zaten böyle yaratıldınız. Bu sizin huyunuz ve karakterinizdir" demek istemiştir. Buna göre

³⁸⁴ Zemahşeri, 2012, III, 88.

³⁸⁵ Seyyid Kutub, 1986, X, 133.

eğer, "Sözün önünün mutlaka sonu ile uygun olması gerekir. Ama insanın aceleden (acelecî) yaratılmış olması, bu hususta mazur sayılmasını gerektirir. Binaenaleyh sözün başı böyle iken, Cenâb-ı Hak niçin, (sözün devamında) "Benden onu acele istemeyin buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: "Engelleyen şey ne kadar güçlü ve kuvvetli ise, ona muhalefet de o nispetle güçlü olur. Binaenaleyh Allah Teâlâ bu ifadesi ve aceleciliği bırakmanın, kıymetli, yüce ve arzulanan bir şey olduğuna dikkat çekmiştir."³⁸⁶

3.15. HAC SÛRESİ

Âyetlerinin çoğu Mekke’de, bir kısmı ise Medine döneminde inmiştir. 78 âyetidir. Hac ibadetinden bahsettiği için bu adı almıştır. Sûrede ayrıca kıyamet gününün dehşetinden, kıyamet günü yaşanacak sahnelerden, cihattan ve helak edilmiş eski toplumlardan söz edilmektedir.

ذَٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ

“Bu böyle. Bir de kim kendisine verilen eziyetin dengiyle karşılık verir de sonra yine kendisine zulmedilirse elbette Allah ona yardım eder. Hiç şüphesiz ki Allah çok affedendir, bağışlayandır.”³⁸⁷

Zemahşeri bu âyetin kendi içerisindeki uyumuna temas ederek âyet de geçen kelimeler arasındaki uyumu soru sorarak ortaya koymaya çalışır. Şayet sen âyetin sonunda zikredilen إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ غَفُورٌ ibaresi âyetin öncesiyle nasıl uygun olabilir dersin ben derim ki Allah ahiretteki azabını ortadan kaldırmak için insanların birbirlerine karşı işlemiş oldukları suçların bir karşılığı olarak belli şartlar yerine getirilmesi durumunda kısas uygulanmasını bir cezai yaptırım olarak emretmiştir. Suçlu olan kimseyi af etmek ise Allah tarafından teşvik edilmiş ve af etmenin övgüye laik bir eylem olduğu ifade edilmiştir. Şayet af etme eylemi gerçekleştirilmezse suçlu olan kimseye yaptıklarının karşılığı olarak ceza uygulanır. Allah kendisinin insanlara karşı çok af edici ve bağışlayıcı olduğunu bildirmekle insanların birbirlerine karşı merhametli olmalarını istemiştir. Allah af etmenin büyüklüğünü ortaya koyma sadedinde birçok âyet vahy etmiştir. Şura sûresinin 40 ve 43.âyetlerin de şöyle buyrulmuştur “Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır) Ama kim affeder ve arayır

³⁸⁶ Razi, 1988, XVI, 142-143.

³⁸⁷ Hac 22/60.

düzeltilirse onun mükâfatı Allah’a aittir.” “ Her kim de sabreder ve bağışlarsa, işte bu elbette azmedilecek işlerdendir.” Bakara sûresinin 237.âyetinde ise **“Sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah’a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır.”**³⁸⁸

Zemahşeri yukarıdaki ifadelere yer vermekle aslında şunu ortaya koymaya çalışmıştır. Allah âyetin baş kısmında insanların birbirlerine karşı işlemiş oldukları suçların karşılığını kısas yapmak suretiyle (yani Allah’ın çizmiş olduğu kurallar çerçevesinde) birbirlerini cezalandırabileceklerini belirtmiştir. Fakat Allah âyeti kendisinin Afûf (mümin kullarından günahları silen onları af eden) ve Gafur (günahkâr kullarını bağışlayan ve onların günahlarını örten) olduğunu bildirerek bitirmiştir. Âyetin böyle son bulması ise Allah’ın kullarına karşı göstermiş olduğu merhamet ve bağışlamayı kullarında birbirlerine karşı göstermelerini istemesine binaendir. Her ne kadar kişiler size karşı bir suç işleseler bile onları bağışlayın ve onları af edin demektir.

3.16. MÜ’MİNUN SÛRESİ

Mekke döneminde inmiş ve 118 âyettir. Sûre adını, birinci âyette geçen “el-Mü’minûn” kelimesinden almıştır. “el-Mü’minûn”, mü’minler demektir. Müşriklere son uyarı niteliğindeki bu sûrede, müminlerin zafere ulaşacakları, kötülerin cezaya çarptırılacağı konu edilmektedir.

وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ

“Onlar ki, faydasız ve boş (işlerden ve) sözlerden yüz çevirirler.”³⁸⁹

Bu âyetin bir önceki âyetle münasebeti konusunda Keşşâf sahibi şu bilgilere yer verir. Allah (cc) bir önceki âyette müminleri namazlarını huşulu bir şekilde kılanlar olarak vasıflamasının akabinde onları dünya ve ahretlerine hiçbir faydası olmayan boş sözlerden uzak duranlar olarak nitelendirmiştir. Allah’ın bu iki vasfı art arda getirmesi insan nefsine ağır gelen bu iki eylemi cem etmektir namaz kılma emri bir eylemi yerine getirmeyi, boş sözlerden de uzak durma ise bir şeyden sakınmayı ifade eder. Bu iki vasıf mükellef için çok önemlidir.³⁹⁰

³⁸⁸ Zemahşeri, 2012, III, 128.

³⁸⁹ Mü’minun 23/3.

³⁹⁰ Zemahşeri, 2012, III, 135.

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ

“Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler.”³⁹¹

Zemahşeri bu âyetin tefsirinde sûrenin başında geçen namaz ile ilgili âyetle bu âyet arasındaki münasebete değinmekte ve bu âyetlerin birbirlerinin tekrarı mahiyetinde olup olmadığını incelemektedir. Şâyet sen nasıl olurda başlangıçta da sonda da namazın zikredilmesi tekrar etmiş dersin ben derim ki bu iki âyette de namazın zikredilmesi bir tekrar değildir buradaki ifadeler farklı şeyleri ifade için getirilmiştir. Müminler başlangıçta namazı huşulu bir şekilde kılanlar olarak vasıflanmışken bu âyette ise namaza devam eden kimseler olarak vasıflanmışlardır. Namazı korumak muhafaza etmek ise namazları vaktinde kılmak ondan gafil olmamak ve namazlara gereken önem ve ihtimamı göstermektir.³⁹²

Razi de bu âyetin tefsirinde şu bilgilere yer vermektedir. Cenâb-ı Hak, namazla ilgili ifadeyi tekrar getirmiştir. Çünkü huşu ve namaza, devam, birbirinden farklıdır ve birbirini gerektirmez. Zira huşu, namaz kılan kimsenin, namazı eda esnasında takındığı bir sıfattır. Namaza devam ise, namaz kılan kimse, onu hakkıyla yerine getirmediğinde de olabilen bir durumdur. Belki de buradaki "devam" ile kastedilen, namazın vakti, temizliği gibi şartlarını ve rükünlerini hakkıyla yerine getirmek ve tastamam yapmak kastedilmiştir. Böylece, bu insanın sanki bir âdeti hâline gelmiş olur.³⁹³

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ

“Kim Allah ile birlikte, hakkında hiçbir delili bulunmayan başka bir ilaha taparsa, onun hesabı ancak Rabbi katındadır. Şüphesiz kâfirler asla kurtuluşa eremezler.”³⁹⁴

Zemahşeri bu âyetin tefsirinde sûrenin başıyla sonu arasındaki münasebete değinmektedir. Allah sûrenin başlangıcında kurtuluşa erecek olanların sadece müminler olduğunu beyan etmekle birlikte sûrenin sonunda ise kâfirlerin kesinlikle kurtuluşa eremeyeceklerini ifade etmiştir. Bu açıdan bakıldığında sûrenin başıyla sonu arasındaki mükemmel irtibatın zahir olduğu anlaşılabacaktır.³⁹⁵

³⁹¹ Mü'minun 23/9.

³⁹² Zemahşeri, 2012, III, 136-37.

³⁹³ Razi, 1988, XVI, 394.

³⁹⁴ Mü'minun 23/117.

³⁹⁵ Zemahşeri, 2012, III, 157.

3.17. FURKAN SÛRESİ

Mekke döneminde inmiş ve 77 âyettir. Sûre adını, ilk âyette geçen “el-Furkân” kelimesinden almaktadır. Furkan, “hak ile batılı birbirinden ayıran” demek olup Kur’an’ın isimlerinden biridir. Sûrede temel konular olarak Hz. Peygamber’in tüm insanlığa gönderildiği, onun, tebliğ sırasında karşılaştığı zorluklar ve şirkin kökünün kazanacağı, geçmiş ümmetlerin hayatlarından bazı örnekler de verilerek ele alınmaktadır.

قُلْ مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا

Ey Muhammed! De ki: “Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin! Siz yalanladınız. Öyle ise azap yakanızı bırakmayacak.”³⁹⁶

Allah önceki âyetlerde kullarının yapmış oldukları ibadetleri vasıflayıp, yaptıkları amellerin güzel ve Salih olanlarını sayıp, onları yapmış oldukları bu güzel amellerinden ötürü övüp ve yapmış oldukları amellere karşılık onların cennetteki makamlarını yücelteceğini vaad edince bu âyeti celileyi zikretti. Allah Peygamberine kullarının kendisi katında bir değer ve şeref bulmayı arzuluyorlarsa bunu gerçekleştirmelerinin tek geçerli şartının kendisine ibadet etmek olduğunu kararlı bir şekilde ifade etmesini emretmiştir. Şayet onların Allah’a karşı yapmış oldukları ibadet ve kullukları olmasaydı elbette onlar bir itibar görmez ve onların yapıp ettikleri şeyler kayda değer bir şey olarak görülmezdi. Zemahşeri âyette geçen dua kelimesini ibadet olarak tefsir etmiştir.³⁹⁷

Bu âyetler de açıkça ifade edildiği gibi Allah kullarının kendi katında bir değer ve şerefe kavuşa bilmesini imandan sonra Salih amele bağlamıştır. Kulların yaptıklarının bir karşılığı olarak cennetin kendilerine ihsan edilmesi ibadete gerçek manada kulluk yapmaya bağlanmıştır. Ancak şunu da gözden kaçırmamak gerekir nasıl ki yapılan ibadetlerin karşılığında bir mükâfat olarak cennet varsa işlenilen günahlarında karşılığı olarak cehennem vardır.

³⁹⁶ Furkan 25/77.

³⁹⁷ Zemahşeri, 2012, III, 227.

3.18. ŞUARA SÛRESİ

Mekke döneminde inmiş ve 227 âyettir. Sûre adını 224. Âyette geçen “eş-Şu’arâ” kelimesinden almıştır. “Şu’arâ” şairler demektir. Sûrede başlıca Musa, İbrahim, Nûh, Hûd, Salih ve Şuayb peygamberlerin kıssaları dile getirilmekte, müşriklerin, Kur’an’ın vahiy dışı bir kaynağa dayalı olduğu iddialarına karşılık, onun bir vahiy eseri olduğu vurgulanmakta, sözkonusu kaynakların Kur’an üzerinde hiçbir etkisinin bulunamayacağı ifade edilmektedir.

قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَضْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ

Dediler ki: “Sen ister öğüt ver, ister öğüt verenlerden olma, bize göre birdir.”³⁹⁸

Zemahşeri bu âyetin tefsirinde kelimeler arasındaki uyuma temas eder bunu gerçekleştirirken de âyetteki kelimelerin yerine aynı manayı ihtiva edecek başka bir kelimenin kullanılıp kullanılmayacağını sorgular. Âyette geçen **أَوَعَضْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ** ifadesi yerine **أَوَعَضْتَ أَمْ لَمْ تَعْظِ** aynı manaya gelen ve daha muhtasar (kısa) olan bu ifade kullanılsaydı daha iyi olmaz mıydı sorusunu sorarak âyetin dizilimindeki kelimelerin tercihindeki eşsiz ahenge vurgu yapar. Zemahşeri bu iki ifadenin manaların bir olmadığını aralarında fark olduğunu ifade eder. Çünkü âyette şu mana kast edilmiştir. Sen bize öğüt versen veya öğüt verenlerden olmasan bizim için birdir. O eylemi bize ulaştıran veya müjdeleyicisi olmaman bizim için hiçbir şey ifade etmiyor. Mana böyle olmakla birlikte âyette kullanılan ifade diğer ifadeden daha belîğdir.³⁹⁹

3.19. NEML SÛRESİ

Mekke döneminde inmiş ve 93 âyettir. Sûre adını, 18. Âyette yer alan “en-Neml” kelimesinden almaktadır. Neml, karınca demektir. Sürede başlıca, Süleyman peygamber ve Sebe melikesi Belkis kıssası ile Salih ve Lût peygamberler konu edilmekte, ayrıca müminlerin kurtuluşa ereceği, İslâm karşıtlarının kötü akıbetleri, öldükten sonra dirilmek ve kıyamet dile getirilmektedir.

³⁹⁸ Şuara 26/136.

³⁹⁹ Zemahşeri, 2012, III, 247.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ

“Şüphesiz, ahiret hayatına inanmayanların işlerini biz kendilerine güzel göstermişizdir de o yüzden bocalayıp dururlar.”⁴⁰⁰

Zemahşeri bu âyeti Neml sûresin 24. âyetiyle irtibatlandırarak aralarındaki farkı ortaya koymaya çalışmaktadır. Allah (cc) Neml sûresin yer alan **وَزَيَّنَّا لَهُمُ الشَّيْطَانَ أَعْمَالَهُمْ** “Şeytan onlara yaptıklarını süslü gösterdi” bu âyette amelleri süslü gösterme eylemini şeytana isnat etmişken nasıl olurda yukarıdaki ayette amelleri süslü gösterme eylemini Allah kendi zatına isnat edebilir. Her iki âyette de bir isnat söz konusu olmakla birlikte bu isnatların aralarında fark vardır. Amellerin şeytana isnat edilmesi hakikattir. Allah ‘a isnat edilmesi ise mecazdır. Bu mecaz şekli ise beyan ilminde iki şekilde ifade edilmektedir. Ya bu mecaz istiare⁴⁰¹ yoluyla gerçekleştirilir. Yada mecazın başka bir çeşidini oluşturan mecazi hükmi yoluyla gerçekleştirilir.

3.20. ANKEBUT SÛRESİ

Mekke döneminde inmiş ve 69 âyettir. Sûre adını 41. âyette geçen “el-Ankebût” kelimesinden almıştır. Ankebût, örümcek demektir. Sûrede başlıca, Allah’ın birliği, peygamberlik, öldükten sonra dirilme gibi temel inanç konuları ile Nuh, İbrahim, Lût ve Şuayb gibi peygamberlerin ibret dolu kıssaları konu edilmektedir. Yine Âd ve Semûd gibi kavimlerle Kârûn ve Hâmân gibi tarihin azgın liderlerinin başlarına gelenlere dikkat çekilmektedir.

كُلُّ نَفْسٍ دَانِقَةٌ مِّمَّا مَاتَ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ

“Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.”⁴⁰² Allah bir önceki âyette mealen şöyle buyurmaktadır ”Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım (yeryüzü) geniştir. O halde ancak bana kulluk edin.”⁴⁰³

⁴⁰⁰ Neml 27/ 4.

⁴⁰¹ İstiare: hakiki mana ile mecaz mana arasındaki benzerlik alakasından dolayı bir kelimenin manasını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanmaktır.

⁴⁰² Ankebut 29/57.

⁴⁰³ Bu ayet, Mekke’de dinlerini hayata geçirme imkanından yoksun bırakılan Müslümanlar hakkında inmiş ve onların dinlerini hayata geçirebilecekleri yere hicret edebileceklerini vurgulamıştır. Ayette herhangi bir yerde dinlerini güzelce yaşama imkanından yoksun bırakılan Müslümanların inançlarının gereğini yerine getirebilecekleri ortamlara intikal edebilecekleri mesajı verilmektedir.

Bu âyetlerin birbirleriyle olan münasebeti konusunda Zemahşeri şu bilgilere yer vermiştir. Allah kullarına ibadetler konusunda istekli olmayı ve bu konuda samimi ve dosdoğru olmayı hatta gerekirse ibadet yapabilmek için ne kadar uzak olursa olsun en uygun olan beldeleri aramalarını emredince yukarıdaki “ Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.” âyetini zikretti. Yani her canlı ölümün acısını ve sıkıntısını tadacak nasıl ki bir yemek yiyen yediği yemeğin tadına varıyorsa o zaman kişiye düşen eğer yaşadığı beldede İslami emir ve yasakları yerine getiremiyorsa Allah’a ibadet edebileceği en güzel beldelere hicret etmesidir.⁴⁰⁴

Taberi bu âyetin önceki âyetle olan münasebeti konusunda şu bilgilere yer vermiştir. Allah Teâlâ bundan önceki âyette hicret etmeyi ve sadece kendisine kulluk edilmesini emretmiş bu âyette ise hicret etmeye hiçbir şeyin engel olmaması gerektiğini açıklamıştır. Zira ister hicret etsin ister etmesin her canlı ölümü tadacaktır ve Allanın huzuruna çıkarılarak hesap verecektir. Hicret etmeyenler, rahat yaşadıkları vatanlarında ebedi olarak kalmayacaklardır.⁴⁰⁵

Kurtubi bu âyetin önceki âyetlerle olan münasebetini şu sözlerle ifade etmektedir. Burada yüce Allah dünyanın ve dünyada korku veren hususların önemsizliğini belirtmek üzere ölümü söz konusu etmiştir. Sanki bazı müminler vatanları olan Mekke’den çıkmak dolayısı ile sonunda ya ölecek yahut aç kalacak ya da buna benzer bir tehlike ile karşı karşıya kalacak zannetmiş de, bunun üzerine yüce Allah da dünyanın önemsizliğini vurgulamış gibidir. Yani sizler kaçınılmaz olarak öleceksiniz ve Bizim huzurumuza toplanacaksınız. O halde Allah'a itaat etmek, O'na hicret etmek ve buna benzer hususlarda eli çabuk tutmak gerekir. Daha sonra amelde bulunan müminlere teşvikte bulunmak üzere cennete yerleştirme vaadinde bulunmakta, onların elde edecekleri mükâfatları söz konusu ettikten sonra da; "Onlar ki sabrederler ve Rablerine tevekkül ederler" diye nitelendirmektedir.⁴⁰⁶

3.21. FATİR SÛRESİ

Mekke döneminde inmiş ve 45 âyettir. Sûre adını, birinci âyette geçen “Fâtır” kelimesinden almıştır. Fâtır, yaratan, yoktan var eden demektir. Sûrede başlıca, Allah’ın

⁴⁰⁴ Zemahşeri, 2012, III, 348.

⁴⁰⁵ Taberi, 2001, XXI, 15.

⁴⁰⁶ Kurtubi, 1996, XIII, 371.

varlığını ve birliğini gösteren kainat olayları, öldükten sonra dirilme, Allah'ın nimetleri ve müminle kâfir arasındaki fark konu edilmektedir.

أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ
حَسْرَاتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

“Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse, ameli iyi olan kimse gibi mi olacaktır? Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidâyete erdirir. Ey Muhammed! Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helak etme! Şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilendir.”⁴⁰⁷

Allah bir önceki âyette kâfirler ile müminler olmak üzere iki gruptan bahsedince nebisine bu iki zümreden kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse ile ameli iyi olan kimsenin durumu bir mi olacaktır? gibi bir soru sormuş sanki Allah Resulü (sav) de cevaben hayır bunların durumu bir olmaz buyurmuştur. Ayrıca Zemahşeri burada kavramlar arasındaki ayrıma işaret ederek âyette geçen amelin süslenmesi ile idlal (hak olan yoldan sapmak) kavramlarının aynı manayı ifade etmediklerini belirtmiştir. Hak yoldan saptıktan kasıt kişinin yapıp ettiklerinde hiçbir maslahatı gözetmeksizin Allah'ın onu kendi haline bırakıncaya kadar isyan halinde olması ve bu sapkınlık içerisinde hayatını sürdürerek heva ve hevesinin kölesi olmasıdır. Amellerin süslü gösterilmesi ise kişinin yanlış olan bir şeyi doğru yapıyormuş gibi kabul etmesi ve bunun yanlışlığının farkına varmamasıdır.⁴⁰⁸

Vehbe Zuhayli bu âyetin önceki âyetlerle olan münasebeti konusunda tefsirinde şu bilgilere yer vermiştir. Allah Teâlâ birinci akide esası olan "Tevhit" ve ikinci esas olan "Risalet'i beyan ettikten sonra üçüncü esas olan "Haşır, Diriliş, Hesap ve Ceza" konusunu zikretti. Bunun hiçbir şüphe olmayan bir hak olduğunu ispat etti. Şeytanın Allah'a iman hususunda insanları şüpheyne düşürmek için verdiği vesveselerden sakındırdı. Daha sonra bu durumdaki insanları iki sınıfa ayırdı:

- a) Kendilerine şiddetli azap verilecek olan şeytanın hizbi,
- b) Kendilerine mağfiret ve büyük ecir yani cennet verilecek olan Rahman'ın hizbi (grubu, cemaati)

⁴⁰⁷ Fatır 35/8.

⁴⁰⁸ Zemahşeri, 2012, III, 456.

Cenabı Hak daha sonra aslî bir meseleyi açıklamaktadır. Bu aslî mesele sapıklık ve hidâyetin Allah'ın elinde olduğu gerçeğidir. Zira O, gönüllerin birincisine mi yoksa ikincisine mi daha müsait olduğunu gayet iyi bilmektedir.⁴⁰⁹

3.22. SAFFAT SÛRESİ

Mekke döneminde inmiş ve 182 âyettir. Sûre adını, ilk âyette geçen “es-Sâffât” kelimesinden almıştır. Sâffât, sıra sıra dizilenler, saf saf duranlar demektir. Sûrede başlıca, meleklerden, cinlerden kıyamet ve ahiret olaylarından söz edilmekte, Nûh, İbrahim, İsmail, İshak, Musa, Hârûn, İlyas, Lût ve Yûnus peygamberin kıssalarına yer verilmektedir.

وَلَقَدْ نَادَيْنَا نُوْحًا فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُوْنَ

“Andolsun, Nuh bize dua edip seslenmişti. Biz ne güzel cevap veriniz!”⁴¹⁰

Allah önceki âyetlerde geçmiş ümmetlere uyarıcılar gönderdiğini ve bu uyarıcıların söylediklerini kabul etmeyenlerin akıbetlerinin kötü olduğunu beyan edince Nuh (as) kavminin artık doğru yolu bulamayacağını anlayıp ümmeti konusunda ümitsizliğe kapılınca ve artık onların hidayet bulmalarının imkânsız olduğuna kanaat getirince Onun kavmine yapmış olduğu dua bahsi geçen âyetlere tabi olarak zikredilmiştir.⁴¹¹

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُوْنَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِيْنَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ

“Senin Rabbin; kudret ve şeref sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden uzaktır, yücedir. Peygamberlere selam olsun. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.”⁴¹²

Zemahşeri sûrede ele alınan konulara genel bir temas ederek sûrenin kendi içerisindeki bütünlüğü ile sûresin hatimesini oluşturan bu âyetlerin bütün sûreyle olan irtibatına vurgu yapar. Bu sûre müşriklerin Allah hakkındaki konuşmaları ve bu müşriklerin Allah'ın kendisinden münezzehe olduğu bir takım vasıfları O'na nispet etmeleri bunun yanında uyarıcı olarak gönderilmiş peygamberlerin bu müşrikler

⁴⁰⁹ Vehbe Zuhayli, 1991, XXII, 229.

⁴¹⁰ Saffat 37/75.

⁴¹¹ Zemahşeri, 2012, IV, 37.

⁴¹² Saffat 37/180-182

tarafından maruz kaldıkları sıkıntılar ve bu peygamberlerin en son merhalede bu yapılan eziyet ve sıkıntılara karşı Allah'tan yardım istemeleri gibi konuları içermektedir. Allah bu sûreyi müşriklerin kendisini vasıflamış oldukları bütün şeylerden münezzeh olduğunu, gerçek selamet ve kurtuluşun peygamberlere ait olduğunu bildirerek bu sûreyi bitirmiştir.⁴¹³

Alusi *Ruhu'l Meani* isimli tefsirinde bu âyetlerin sûrenin geneliyle irtibatı konusunda şu bilgilere yer verir. Allah o kâfirlerin sûre içerisinde ifade ettiği kudreti ve yüceliği noktasında kendi şanına laik olmayan bütün vasıflardan kendisinin münezzeh olduğunu belirtmiştir. Allah kâfirlerin kendisini vasıflamış oldukları şeylerden beri olduğunu beyan edince peygamberlerinde o müşriklerin ifade ettiği bütün çirkin ve hoş olmayan vasıflardan salim olduklarını belirtmiştir. Allah tarafından peygamberlerin böyle nitelendirilmesi onlara bir şeref atfetme ve onların durumunu övmektir.⁴¹⁴

3.23. SAD SÛRESİ

Mekke döneminde inmiş ve 88 âyettir. Sûre adını, birinci âyetteki “Sâd” harfinden almıştır. Sûrede başlıca, Allah'ın birliği, müşriklerin inkarları ve sapıklıkları sebebiyle azabı hak etmiş oldukları, Davûd, Süleyman, Eyyüp, İbrahim, İshak, İsmail, el-Yesa ve Zülkifl peygamberlerin kıssaları, Davûd peygamber'in hakemliği ve Hz Peygamberin temel görevi konu edilmektedir.

اصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَادْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ

“Ey Muhammed! Onların söylediklerine karşı sabret. Güçlü kulumuz Davud'u hatırla. O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi.”

Bu âyetin tefsirinde Zemahşeri âyetin kendi içerisindeki uyumuna temas etmiştir. Bu uyumu ifade etme sadedinde âyette geçen *اصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ* ifadesinin *وَادْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ* ifadesine nasıl uygun olabileceğini sorgulamaktadır. Çünkü âyetin zahirine bakıldığı zaman âyetin başlangıcında Hz Peygamber (sav)'e kâfirlerin söylemiş olduğu şeyler konusunda sabır göstermesi gerektiği emredilmişken âyetin devamında konu değiştirilerek Davut (as)'dan bahsedilmiştir. Zemahşeri bu konuyu izah sadedinde şu bilgilere yer vermektedir. Allah, sanki Hz Peygamber (sav)'den kâfirlerin dediklerine ve

⁴¹³ Zemahşeri, 2012, IV, 53; Nesefî, 2011, III, 146.

⁴¹⁴ Alusi, 1987, XXIII, 150.

bu yolda çekeceği meşakkatlere karşı sabretmesini ve Davut(as)’ın kıssasını onlara anlatarak Allah’a karşı günah işlemenin ne kadar büyük bir akıbet doğuracağını onlara haber vermesi istemiştir. Davut (as) Allah’ın peygamberlerinden bir peygamberdir. Allah kendi katındaki yüceliğine ve O’na olan ikramına binaen O’nu peygamberliğe ve saltanata laik kılmış bu nimetleri kendisine ikram etmiştir. Davut(as) bir zelle işledi de Allah O’na bir melek gönderdi ve o yapmış olduğu ayak sürçmesinden ötürü O’nu kınadı. Davut (as) içine düşmüş olduğu durumun farkına varınca Allah’tan bağışlanmayı diledi ve Allah’a bütün benliğiyle yönelerek tövbe etti. Allah peygamberini dahi yapmış olduğu bir ayak sürçmesinden ötürü kınıyorsa ya bizim gibi normal sıradan olan insanlar günaha duçar olursa akıbetleri nasıl olur Allah yaptıklarımıza karşı bize nasıl muamele eder.⁴¹⁵

3.24. ZÜMER SÛRESİ

Mekke döneminde inmiş ve 75 âyettir. Sûre adını, 71 ve 73. Âyetlerde geçen “Zümer” kelimesinden almıştır. Zümer; zümreler, gruplar demektir. Sûrede başlıca, göklerde ve yerde Allah’ın birliğini gösteren deliller, müminlerin cennete, kâfirlerin cehenneme sevk edilecekleri konu edilmekte; kullar, ölüm gelip çatmadan Allah’a yönelmeye çağrılmaktadır.

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ

De ki, “Şüphesiz bana, dini Allah’a has kılarak ona ibadet etmem emredildi.”

قُلِ اللَّهُ أَعْبُدْ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي

De ki, “Ben dinimi Allah’a has kılarak sadece ona ibadet ediyorum.”⁴¹⁶

Zemahşeri bu iki âyetin birbirinin tekrarı olup olmadığını eğer bu âyetler birbirlerinin tekrarı ise bu sözlerin zikredilmesindeki mana ve gayenin ne olduğunu açıklamaya çalışır. Zemahşeri bu âyetlerin birbirlerinin tekrarı olmadığını ifade eder. Birinci âyette Hz Peygamber (sav) ‘in ibadetleri ihlâslı bir şekilde yapması bizzat kendisine Allah tarafından emredilmiştir. İkinci âyette ise Hz Peygamber (sav) dini Allah’a has kılarak ibadetleri sadece O’na yaptığını, bir başkasına ibadet etmediğini

⁴¹⁵ Zemahşeri, 2012, IV, 59.

⁴¹⁶ Zümer 39/11 -14.

haber vermiştir. Birinci âyette Allah'ın Hz Peygamber (sav)'e direk bir emri söz konusu iken ikinci âyette ise Hz Peygamber (sav)'in herhangi bir emre muhatap olmadan bu eylemleri bizzat kendiliğinden yaptığı ifade edilmiştir.⁴¹⁷

3.25. MÜ'MİN SÛRESİ

Sûre adını, 28. Âyette geçen “mümin” kelimesinden almıştır. Mümin inanan kimse demektir. Âyette sözü edilen mümin, Firavun ailesinin; gizlice iman eden ve çevresindekileri hakka yönlendirmeye çalışan bir ferdidir. Ayrıca sûre, Allah'ın sıfatlarından biri olan ve 3. Âyette geçen “ğâfir” kelimesinden dolayı “Ğâfir sûresi” diye de anılmaktadır. “Ğâfir”, bağışlayan demektir. Sûrede başlıca, Allah'ın birliğini gösteren bazı delillere yer verilerek kıyametle ilgili tasvirler yapılmaktadır. 56 ve 57. Âyetler hariç Mekke döneminde inmiş ve 85 âyettir.

الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

“Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir. Bugün asla zulüm yoktur. Şüphesiz Allah hesabı çabuk görendir.”⁴¹⁸

Allah bir önceki âyette kıyamet günü mülkün saltanatın sadece kendisine ait olduğunu belirtip o günün mutlak hâkimi olmasının sonuçlarını saymıştır. Bu ayette ise mutlak hakim olmasının sonucu olarak kullarını hesaba çekeceği, her canlıya kazanmış olduğunun (dünya da yapıp ettiklerinin) karşılığını vereceğini ve o gün hiçbir canlıya zulmedilmeyeceğini çünkü her canlının bugün zulme uğramaktan emin kılındığını ifade etmiştir. Çünkü Allah hâşâ kullarına zulmedecek değildir. Bugün kulların hesapları yavaş da görülmez. Allah'ın kullarını bir anda hesaba çekmesi O'nu meşgul etmez. Bütün mahlûkatı bir anda hesaba çeker ve O hesap görenlerin en hızlısıdır.⁴¹⁹

3.26. ŞURA SÛRESİ

Mekke döneminde inmiş ve 53 âyettir. Sûre adını, 38. Âyette geçen “Şûrâ” kelimesinden almıştır. Şûrâ danışma demektir. Sûrede başlıca Müslümanların işlerini

⁴¹⁷ Zemahşeri, 2012, IV, 89.

⁴¹⁸ Mümin 40/17.

⁴¹⁹ Zemahşeri, 2012, IV, 119.

kendi aralarında danışma yoluyla yürüttükleri, ayrıca kainatta Allah'ın birliğini gösteren deliller ve kıyamet gününün halleri konu edilmektedir.

تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا إِنْ اللَّهُ هُوَ
الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

“Neredeyse gökler (onun azametinden) üstlerinden çatlayacaklar. Melekler ise, Rablerini hamd ile tesbih ederler ve yeryüzündekiler için bağışlanma dilerler. İyi bilin ki Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁴²⁰

Zemahşeri âyette geçen مِنْ فَوْقِهِنَّ kelimesinin kullanılmasındaki hikmeti sorgular. Şayet sen Allah bu kelimeyi niçin buyurmuştur dersin ben sana cevap olarak derim ki: Allah'ın azametine ve yüceliğine işaret eden en büyük deliller göğün üzerindedir. Bu deliller ise arş, kursî, Allah'ı yüceltmek ve tesbih etmekle arşın etrafında görevli olan meleklerin safları ve aslını Allah'tan başka hiçbir kimsenin bilemeyeceği diğer şeyler. Bundan dolayı Allah يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ ifadesini kullandı yani çatlama işlemi göklerin üzerinden başladığını bildirdi. Veyahutta bu ifadenin bu şekilde kullanılmasındaki hikmet ve âyetin kendi içerisindeki uyumu şöyle ifade edilebilir. Küfür kelimesi gök kubbenin çatısı altında bulunan kimseler tarafından kullanılmıştır. Kıyasta bu küfür kelimesini kullanan kimselerin altından çatlamanın olmasını gerektirirdi. Ancak burada daha belîğ bir ifade kullanılarak bu çatlamanın göğün üzerinden başlaması tercih edilmiştir. Sanki şöyle denilmiştir yerin altından çatlamanın olmasını bırak neredeyse bu çatlama işlemi göğün üzerinden başlayacak. Mübalağa konusunda bu âyetin benzerleri ise Hac sûresinin 19-20. âyetleridir. Bu âyetlerde mealen şöyle buyrulur **“Başlarının üstünden de kaynar su dökülür. Onunla, karınlarının içindekiler ve derileri eritilir.”** kaynamış su olarak nitelendirilen hamimin onların başlarının üstlerinden dökülmesine rağmen onların iç organlarının eriyeceği ifade edilmektedir.⁴²¹

لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاءً وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ

“Göklerin ve yerin mülkü (hükümrânlığı) Allah'ındır. O, dilediğini yaratır. Dilediğine kız çocukları, dilediğine erkek çocukları verir.”⁴²²

⁴²⁰ Şura 42/5.

⁴²¹ Zemahşeri, 2012, IV, 159-160.

⁴²² Şura 42/49

Zemahşeri bu âyeti tefsir ederken bu âyeti geçmiş olan birçok âyetle irtibatlandırarak âyetler arasındaki münasebete işaret eder. Allah(cc) daha önceki âyetlerde rahmetini celp edecek (namazı dosdoğru kılma, günahlardan sakınma, Allah’a tevekkül etme gibi) şeyleri ve bunun zıttını teşkil eden (hak yoldan sapma, zâlim olma gibi)şeyleri zikredince yukarıdaki âyeti celileyi zikrederek mülkün sahibinin kendisinin olduğunu bela ve nimeti dilediği gibi taksim edebileceğini beyan etmiştir. Allah dilediği kullarına kız evlat dilediğine erkek evlat dilediğine ikiz dilediğine de hiç çocuk ihsan etmez.⁴²³

3.27. AHKAF SÛRESİ

Mekke döneminde inmiş ve 35 âyettir. Sûre adını, 21. âyette geçen “Ahkâf” kelimesinden almıştır. Ahkâf, sûrede sözü edilen “Âd” kavminin yaşadığı Yemen’de bir gölgenin adı olup, uzun ve kıvrımlı kum yığınları demektir. Konusu itibariyle bir önceki sûrenin devamı niteliğindedir.

قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَكِنِّي أَرِيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ

Hud, “(Bu konudaki) bilgi ancak Allah katındadır. Ben size, benimle gönderileni tebliğ ediyorum. Fakat ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum”, dedi.⁴²⁴

Bir önceki âyette mealen şöyle buyrulmuştur “Onlar ise, “Sen bizi ilahlarımızdan alkoymak için mi geldin? Doğru söyleyenlerden isen bizi tehdit ettiğin şeyi başımıza getir”, dediler.“ bu âyette bir talep söz konusudur. Hud (as) kavmi olan Ahkaf kavmi Hud (as)’a فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا (Doğru söyleyenlerden isen bizi tehdit ettiğin şeyi başımıza getir) dediler. Zemahşeri bu putperestlerin böyle bir talebine karşılık getirilen **إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ (Bilgi ancak Allah katındadır.)** bu sözünün onların taleplerine nasıl cevap olabileceğini cevap ile talep arasında nasıl bir uygunluk olabileceğini sorgular. Cevaben Zemahşeri şu bilgilere yer verir. Hud (as)’ın kavminin peygamberlerinden böyle bir talepte bulunması peygamberlerinin kendilerine vaad etmiş olduğu azabı acele ettirerek bir an önce vuku bulmasını talep etmeleridir. Peygamberleri doğruluk ve hikmet gereği sizin azabınızın ne zaman geleceğini

⁴²³ Zemahşeri, 2012, IV, 177.

⁴²⁴ Ahkaf 46/23.

bilmiyorum, bu konu da herhangi bir bilgiye sahip değilim. Size gelecek azabın bilgisi sadece Allah katındadır diyerek Nasıl olurda gelmesi konusunda talepte bulunduğunuz azabın hemen gelmesi için dua etmemi beklersiniz demek suretiyle kavminin talebine icabet etti.⁴²⁵

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere talep ile cevap arasında ilk bakışta anlaşılmasa da bir uygunluk söz konusudur. Hud (as)’ın kavmi peygamberlerinden kendilerine vaad etmiş olduğu azabı getirmesini istemiş bu kavmin peygamberi de her ne kadar kendisi bir peygamber bile olsa kendisinin hiçbir azabı getirmeye veya bir azabı def etmeye yetkisinin olmadığını bilakis kendisinin de yaratılmış bir kul olduğunu ifade etmiş ve her şeyin bilgisinin Allah katında olduğunu kavmine bildirmiştir.

3.28. MUHAMMED SÛRESİ

Medine döneminde inmiş ve 38 âyettir. Sûre adını, Peygamber Efendimizin, ikinci âyette geçen adından almıştır. Sûre ayrıca yirminci âyette geçen “el-Kıtâl” kelimesinden dolayı “Kitâl Sûresi”, diye de anılmaktadır. Sûrede temel konu cihad olmak üzere başlıca, savaş, esirler, ganimetler ve münafıkların durumu konu edilmektedir.

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلِّبُكُمْ وَمَثْوَاكُمْ

“Bil ki Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur. Hem kendinin, hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile! Allah dönüp dolaşacağınız yeri ve içinde kalacağınız yeri bilir.”⁴²⁶

Zemahşeri bu âyeti kendisinden önce geçen âyetlerle genel olarak ilişkilendirerek tefsir eder. Allah Teâlâ geçen âyetlerde müminlerin ve kâfirlerin durumlarından ve onların yapıp etiklerine karşılık kendilerini neler beklediğini beyan etmiştir. Bu âyette ise Hz Peygamber (sav)’e hitaben mümin ve kâfirlerin nasıl bir tavır sergiledikleri ortadayken kendisinin Allah’ın vahdaniyeti konusunda sabitkadem olması tevazu ve alçak gönüllülükle kendi günahları ve kendisine tabi olanların günahlarından ötürü istiğfar ve bağışlanma talebinde bulunmasını istemiştir. Allah kendisinin bütün

⁴²⁵ Zemahşeri, 2012, IV, 233.

⁴²⁶ Muhammed 47/19.

insanlığın işledikleri amelleri, kabir hayatındaki durumlarını ve yapmış oldukları amellere karşılık cennet mi yoksa cehennemlik mi olduklarını bildiğini ifade etmiştir.⁴²⁷

Bu âyeti celile de Hz peygamber (sav) ‘e kendi günahlarından ötürü istiğfar etmesi emredilmiştir. Peygamberlerin günah işlemekten beri oldukları günahsız ve masum oldukları bilinen bir gerçekken bu âyeti nasıl anlamamız gerekir.

Alusi, bu âyeti tefsir ederken şu açıklamalara yer vermektedir: Resulullah (sav) günahsız ve masum olduğu için buradaki istiğfar emri kendisine gereken tevazu, boyun kırıklığı ve kusur itirafından kinaye olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Hz Peygamber (sav)’in her an bulunduğu makamdan daha üst makama çıkışı söz konusu olduğundan kendi nazarında bir önceki makam yükseldiği makama nisbeten istiğfar edilebilecek bir durum arz edebilir. Birde evla olanı terk etmesi yüce makamına nisbetle günah olabilir. Bu yüzden kendisinin her gün yüz kere istiğfarda bulunduğu rivâyet edilmiştir. Burada Hz Peygamber (sav) den sonra gelen mümin erkek ve bayanların istiğfarı için bir hazırlık olması sadedinde hakikat manasının kast edildiği de söylenmiştir.⁴²⁸

Ebu Suud Efendi ise Hz Peygamber (sav) için kullanılan **لَذُنْبِكَ** ifadesi için şu açıklamalara yer vermiştir. Bu ifade Hz Peygamber (sav) ‘in yüce makamı göz önüne alındığında çok nadiren de olsa evla olanı terk ettiği için kullanılmış bir ifadedir. Bunun aksini düşünerek bu ifadenin kullanıldığını kabullenmek doğru olmaz. Ebrar kulların hasenatları Mukarreb kulların seyyieleridir.⁴²⁹

3.29. MÜMTEHİNE SÛRESİ

Medine döneminde inmiş ve 13 âyettir. Onuncu âyette, Hudeybiye antlaşmasından sonra müşrikler arasından çıkıp Medine’ye gelen ve Müslüman olduklarını söyleyen kadınların imtihan edilmeleri emredildiği için sûreye mecazen, “imtihan eden” anlamında “mümteherine” denmiştir. Sûrede başlıca, Allah için sevmek, Allah için buğz etmek ve müslümanlarla kâfirler arasındaki ilişkilere dair bazı uyarılar konu edilmektedir.

⁴²⁷ Zemahşeri, 2012, IV, 245.

⁴²⁸ Alusi, 1987, XXVI, 55.

⁴²⁹ Ebus-Suud, 2001, VI, 150-151.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

“Andolsun, onlarda (İbrahim ve beraberindekilerde) sizin için, Allah’ı ve ahiret gününü arzu edenler için güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah ganidir (her bakımdan sınırsız zengindir), övülmeye layıktır.”⁴³⁰

Zemahşeri bu âyeti aynı manayı ifade eden bu sûrenin 4.âyetiyle irtibatlandırmaktadır. Bu âyetin tekrar etmesindeki amaç İbrahim (as) ile O’na inanan kimseleri örnek almaları konusunda insanları teşvik etmektir. Bu âyetin tekrar etmesi aktarılmak istenilen mesaja dikkat çekerek kast edilen manayı pekiştirmek ve tekit etmektir. Bundan ötürü Allah âyete kasemle başlamıştır kasem ise insanların dikkatlerini çekme ve manayı pekiştirme konusunda bir aslı oluşturmaktadır.⁴³¹

3.30. TARIK SÛRESİ

Mekke döneminde inmiş ve 17 âyettir. Sûre adını, birinci âyetteki “et-Târik” kelimesinden almıştır. Târik, şiddetle çarpan, vuran, gece gelen şey demektir.

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ

“Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın.”⁴³²

Zemahşeri bu âyeti incelerken فَلْيَنْظُرِ ifadesinin kendisinden önceki âyetle nasıl bitişebileceğini siyak ve sibak bakımından bu lafzın kendisinden önce geçen ifadeyle ne gibi bir alakası olduğunu sorgular. Allah bir önceki âyette herkes için yapıp ettiklerini yazan bir koruyucu meleğin olduğunu belirtmiştir. Bu âyete ise insanlara bir tavsiyede bulunmuştur. İnsan ilk yaratılış şekline ve nasıl yaratılmış olduğuna baksın da kendisini kimin yarattığını bilsin ve kendisini yoktan var edenin onu tekrar diriltebileceğine kadir olduğunu anlasın da kulluk vazifesini yerine getirmek suretiyle Salih amel işlemeye çalışsın.⁴³³

Elmalı ise bu âyetin tefsirinde şu bilgilere yer vermektedir. Sözün akışına göre insanın üzerinde bulunan koruyucu ve gözetici karşısında aciz ve değersiz olduğuna bir uyarı bulunduğu şüphe yok ise de asıl sorunun gelişi, o değersizliği düşündürmek

⁴³⁰ Mümtetine 60/6.

⁴³¹ Zemahşeri, 2012, IV, 388.

⁴³² Tarık 86/5.

⁴³³ Zemahşeri, 2012, III, 552.

değil, onu değersiz bir başlangıçtan yaratıp yükselterek "düşünen insan" derecesine getiren yüce yaratıcının yaratma ve korumadaki gücünün büyüklüğünü düşündürerek o yaratıcının tekrar yaratabileceğini göstermek ve dolayısıyla "Bütün sırların yoklanacağı günde sırların temiz olması için gurura saplanmayıp Allah'a doğru yükselmek üzere kendi nefsinden çaba harcaması gerektiğini anlatmaktır ki nazar, yani bu âyetle emredilen bakma ve düşünme, bu çabanın başlangıcı demektir.⁴³⁴

3.31. ĞAŞİYE SÛRESİ

Mekke döneminde inmiş ve 26 âyettir. Sûre adını, birinci âyetteki “el-Gâşiye” kelimesinden almıştır. Ğâşiye, kaplayıp bürüyen demektir.

لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ

“Onlara, acı ve kötü kokulu bir dikenli bitkiden başka yiyecek yoktur.”⁴³⁵

Zemahşeri bu âyeti Hakka sûresinin 36. âyetiyle irtibatlandırmaktadır. Bu âyetler arasında herhangi bir çelişkinin olup olmadığı konusunda bir açıklamaya yer vermektedir. Allah (cc) Hakka sûresinin 36. âyetinde onların yiyeceklerin sadece gislin denilen kanlı ve irinli bir yiyecek olacağını belirtmişken bu âyetle ise onların yiyeceklerinin ancak dari denen bir yiyecek olacağından bahsetmektedir.

Bu âyetler de farklı farklı yiyeceklerden bahsedilmekle birlikte âyetle dikkat çeken en önemli hususlardan birisi âyetle istisna edatının kullanılması ve bu istisna edatının hasr ifade etmesidir. Sanki iki âyetle de aktarılmak istenen cehennemliklerin yiyecekleri sadece gislin veya sadece dari denen yiyecek maddesinin olduğu ve başka bir şey yiyemeyecekleridir.

Zemahşeri bu âyetler arasında herhangi bir çelişkinin olmadığını ifade sadedinde şu açıklamaya yer vermektedir. Cehennem azabının farklı farklı şekilleri vardır. Cehennemde azap gören kimselerin tabakaları da farklıdır. Cehennemliklerin bir kısmının yiyeceği zakkum bir kısmının gislin bir kısmının da dari denen yiyecektir.⁴³⁶

⁴³⁴ Elmalılı, 1992, IX, 108.

⁴³⁵ Ğaşiye 88/6.

⁴³⁶ Zemahşeri, 2012, IV, 557.

SONUÇ

Allah yeryüzünde var olan her şeyi bir düzen ve uyum içerisinde yaratmıştır. Kâinatta var olan hiçbir şey tesadüfî olarak varlık âleminde yerini almamıştır. Kâinattaki bu eşsiz düzeni görmek için kişinin kendi bedenine bakarak her organın nasıl yerli yerinde yaratılmış olduğunu her birinin diğerinden farklı bir görevi yerine getirdiğini ve bedeninde ne eksik nede fazla olarak hiçbir şeyin yaratılmadığını görür. Bunu anlayıp idrak eden kimse kâinattaki bu ince ayara bağlı olan düzenin de farkına varır. Kur'an âlemleri yoktan var eden her şeyi bir ölçü ve düzen içerisinde yaratan âlemlerin Rabbi olan Allah'ın kalamıdır.

Nasıl ki bu âlem bir düzen ve tertip içerisinde yaratılmışsa âyet ve sûreler de bir düzen ve âhenk içerisinde vahyolunmuştur. Kişinin bedeninde yer alan organlar nasıl mükemmel bir şekilde dizaynedilip herhangi bir eksiklik ve fazlalığın olması söz konusu değilse, âyetler ve sûreler arasında da bu insicam ve uyum söz konusu olmakla birlikte herhangi bir ziyade ve noksanlıktan bahsetmekde mümkün değildir. Kur'an'ın üslubuna yabancı olan bir kimse ilk bakışta âyet ve sûreler arasındaki uyum ve ahengin farkını varamaz çünkü bu kitap tamamen farklı bir usul ve üslupla vahy olunmuştur. Okuyucu Kur'an'ın üslubunu âyet ve sûreler arasındaki insicamın farkına vardığı zaman bu eşsiz kitabın ne kadar mükemmel bir edebi dille vahy olunduğunu anlamış olur. Âyet ve sûreler arasındaki münasebeti ortaya koymak ve okuyucuya âyet ve sûreler arasındaki edebi zevki tattırmak için Münasebet'ül-Kur'an ilmi ortaya çıkmış ve müfessirlerinde büyük bir bölümü Kur'an'ın icazı yönünü ortaya koymaya çalışan bu münasebet ilmine eserlerinde yer vermişlerdir. Bu müfessirlerden birisi de Zemahşeri'dir. O, *Keşşâf* isimli eserinde âyetlerin birbirleriyle olan ve âyetin kendi içerisindeki uyumuna değinerek âyetler arası münasebeti ortaya koymaya çalışır. Âyet ve sûreler arasındaki münasebeti sistemli bir şekilde ele alıp incelememiştir. Bütün âyetlerin veya sûrelerin birbirleriyle olan münasebetini ortaya koyma gibi bir gayret içerisinde de olmamıştır. Bakara sûresinin başlarında ard arda gelen bir kısım âyetlerin birbirleriyle olan münasebetine değinirken diğer âyetler arasındaki münasebete yer yer değinmiştir. Bazen bir âyetin bir âyetle olan münasebetine değinirken bazen de bir âyetin birden fazla âyetle olan münasebetine değinir. Yer yer farklı sûrelerde bulunan âyetlerin birbirleriyle olan uyum ve âhengine de temas etmiştir. Zemahşeri sadece bir

âyetin diğer âyetle olan münasebetine değinmemiş âyetin kendi içerisindeki uyum ve âhengine de değinmiştir. Genel itibarıyla âyetin kendi içerisindeki uyum ve âhengini soru sorma yöntemini kullanarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bazen âyette geçen bir kelime üzerine yoğunlaşarak o kelimenin yerine aynı manayı ifade edecek başka bir kelimenin tercih edilip edilemeyeceğini sorgular. Sonuç itibarıyla âyette geçen kelimenin âyetle olan münasebetine, kendisine yüklenmiş olan manayla, âyete katmış olduğu anlam zenginliğine vurgu yaparak bir izahta bulunur. Bazen de âyetin bir bölümünün bir bölümüyle alan uygunluğuna değinir birbirinden farklıymış gibi görünen âyetin iki parçası arasındaki uyum ve âhengi ortaya koymak suretiyle âyetin kendi içerisindeki uygunluğuna temas eder. Sûrelerin birbirleriyle olan münasebetine değinmezken, Tevbe sûresine verilen isimlerle bu sûre arasındaki uyuma değinmiştir. Sûrelerin başı ve sonu arasındaki uygunluğu ortaya koyma sadedinde Saffat ve Mü'minun sûrelerini incelemiş bu iki sûrede sûrenin başlangıcıyla sonu arasındaki uyuma temas etmiştir. Tefsirinin bir yerinde de bir âyetin İhlas sûresiyle olan münasebetine değinmiştir.

Zemahşeri'nin ayet ve sureler arasındaki münasebet şekillerine tefsirinde detaylı bir şekilde yer vermemesinin sebeplerinden birisi belki de eserinin muhtasar ve veciz bir eser olması ve bu eserinde edebi ve belâği nükteleri yoğun bir şekilde işlemesidir. Ayet ve sureler arasındaki münasebet şekillerinin kendisinden önceki müfessirler tarafından da sistemli bir şekilde ele alınmadığı düşünülürse Zemahşeri'nin eserinde bu kadar münasebet şekillerine değinmiş olması bile ne kadar büyük bir müfessir olduğunu gösterir.

Zemahşeri tefsir alanında kaleme almış olduğu *Keşşâf* isimli eseri edebi ve belâği yönü ağır basan bir eser olduğu için kendisinden sonra gelen bütün müfessirleri etkilemiştir. Zemahşeri'den sonra yaşayıp da eserinde ondan alıntı yapmayan bir müfessir bulmak neredeyse mümkün değildir. Zemahşeri Arap dili ve belagatındaki ustalığını âyetlerin birbirleriyle olan münasebeti konusunda da ortaya koymuş ve Kur'an'ın icazı yönünü gözler önüne sermiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1992.
- Alusi, Şihabuddin Mahmud, *Ruhu'l Meâni fî Tefsiri'l Kuran'il Azim ve's -Seb'i Mesani*, Beyrut 1987.
- Arslan, Gıyasettin, "İbrahim Suresinin İlk ve Son Ayeti Arasındaki Belağı Uyum", *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2006.
- Aydemir, Abdullah, *Ebu Suud ve Tefsirindeki Metodu*, DİB Yay., Ankara trh.
- Banarlı, N. Sami, *Türk Edebiyatı Tarihi I*. M.E.B. Basımevi, İstanbul 1987
- Bediüzzaman, Said Nursi, *İşaratü'l-İ'caz Fi Mazanni'l-İcaz*, (terc. Abdülmecid Nursi), Şahdamar Yay., İstanbul 2007.
- Beydavi, Nasruddin Ebu Said Abdullah bin Ömer, *Envarül Tenzih ve Esrarül Tehvil*, Beyrut 1988.
- Bikâî, Burhaneddin İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fî Tenasübi'l-Âyi ve's-Suver*, Kahire 1992.
- Bilgiz, Musa, *Âyetler ve Sûreler Arası Münasebet Said Havva Örneği*, Ankara 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Tefsir Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 1955.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB Yay., Ankara 1988.
- _____ "Zamahşeri ve Tefsiri", *AÜİF Dergisi*, XXVI, Ankara 1984.
- _____ *Tefsir Usulü*, Ankara 1985.
- Çelebi, Katip, *Kesfü'z-Zunun an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünün*, MEB, İstanbul 1971.
- Çetiner, Bedrettin "Zemahşerî", *ŞİA*, İstanbul IV, 2000.
- Çetin, Abdurrahman, "Ayet" *DİA*, İstanbul 1997.
- Davudi, Hafız Şemsuddin Muhammed b.Ahmed, *Tabakatu'l-Müfessirin*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetu Vehbe, Kahire, 1994.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul 2003.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Neşr: Aydın Sami Güneyçal), Ankara 2002.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yayınları, İstanbul 1988.

- Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'an*, (Tercüme: Suad Yıldırım), Ankara 1985.
- Ebu Hayyan, Muhammed, *Bahru'l Muhit*, Beyrut- Lübnan, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1993.
- Ebus-Suud, *İrşadul Akli's- Selim ile Mezaye'l Kitabı'l Kerim*, Darul Fikr, Beyrut 2001.
- Ebu Leys es-Semerkandi, *Tefsiru'l Semarkandi*, (Bahru'l Ulum diye isimlendirilmiş), Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut- Lübnan 1993.
- Ebu Zehra, Muhammed, *Zehratü'Tefasir*, Darul Fikril Arabiyye, Kahire 1974.
- Eliaçık, R. İhsan, *İslam'ın Yenilikçileri*, Söylem Yayınları, İstanbul 2001.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sad. Heyet), Aziz Dağıtım Yayıncılık, İstanbul 1992.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yay., İstanbul 2010.
- Firuzabadi, Muhammed b. Yakub, *Basairu Zevi't-Temyiz Fi Letaifi'l-Kitabi'l-Aziz*, Kahire 1964.
- El-Gamidi, Salih b. Garamullah, *el'Mesailu'l-İ'taziliyye fi Tefsiri'l Keşşâf*, Daru'l Endelüs, 2001.
- Hamidullah, Muhammed, *Mukaddime*, Matbaatu'l Beliiyye, Mısır trh.
- Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-'Ayân ve Enbâu Ebnâü'z-Zamân*, (nşr.: İhsan Abas), Daru's Sakafe, Beyrut 1968.
- el-Hûfî, Ahmed Muhammed, *Zemahserî*, (2. Basım), Kahire 1980.
- İbn Atiyye, *el-Muharrerul Veciz fit- Tefsiril Kitabil Aziz*, Darul Kütübül İlmiyye, Beyrut –Lübnan 2001.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus trh.
- İbnu'l Cevzi, Ebu'l Ferec Abdurrahman b Ali, *Nevazır fi İlmi'l Vucuhi ve'n Nezair*, Beyrut 1984.
- İbn Dureyd, Ebu Bekr Muhammed İbnu'l-Hasen; *Cemheretü'l-Lüğa*, Bağdat 1345.
- İbn Ebü'l-İsbı, Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülvahid b. Zafir, *Bediü'l-Kur'an*, (tahk. Hıfni Muhammed Şerif), Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1957.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibyân fi Aksâmi'l-Kur'an*, (tlk: Fevvâz Ahmed), Beyrut 1994.

- İbn Kesir, Amaduddin Ebi'l Fida İsmail, *Tefsiru'l Kuran'il Azim*, Kurtuba trh.
- İbn Manzur, Ebu'l Fadl Cemaleddin Muhammed, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1990.
- İbn Teymiyye, *Tefsir Usulü*, (terc. Cemal Güzel), Tevhid Yay., İstanbul 1996.
- İzzeddin b. Abdisselam, *el-İşare ile'l-İ'caz fi Ba'di Envai'l-Mecaz*, İstanbul 1313/1895.
- Kara, Necati, *Bika'i ve Tefsirindeki Metodu*, YYÜİF Yayınları, Van 1994.
- Kılıç, Hulûsi, "Esâsü'l-Belâğa", *DİA*, İstanbul XI, 1995.
- El Kirmani, *el –Burhan fi Tevcihi Müteşabihi'l Kur'an*, (thk. Abdulkadir Ahmed Ata), Beyrut 1986.
- Koçak, Süleyman, "Tenasüb İlmi Açısından Kıyamet Suresinin İncelenmesi", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009.
- Kurtubi, *el-Camiul li Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübü'l İlmiyye, Kahire 1996.
- Kutub, Seyit, *Fizılal-il- Kur'an*, (terc. Heyet), Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1986.
- _____ *et-Tasvirü'l-Fenni Fi'l-Kur'an*, Kahire 1412/1992.
- Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Tefhimü'l-Kur'an*, (terc. Heyet), İstanbul 1997.
- Nahcevani, Nimetullah, *el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l-Mefatihul-Ğaybiyye*, Darur Rikab, Kahire trh,
- Nesefi, Ebul Berekat Abdullah b. Ahmet, *Medarikut Tenzil ve Hakaiku't- Te'vil*, Daru İbnu Kesir, Dimeşk- Beyrut 2011.
- Nisaburi, Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin; *Ğaraibu'l-Kur'an ve Rağaibu'l-Furkan*, Mısır 1962.
- Er-Rafi, Mustafa Sadık, *İ'caz'ül Kur'an*, Beyrut 1990.
- Razi, Fahreddin, *Tefsir-i Kebir Mefatihul-Ğayb*, (terc. Heyet), Akçağ Yay., Ankara 1988.
- Reşit Rıza, Muhammed, *Tefsiru'l Kuran'il Hakim*, Beyrut trs.
- Saîd Havva, *el-Esas fi't-Tefsir*, Kahire 1991.
- Saidi, Abdülmüteal, *en-Nazmü'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*, (Tercüme: Hüseyin Elmalı), Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006.
- Sami, Şemseddin, *Kamûs-ı Türki*, İstanbul h.1317.
- Sarıkaya, Meliha Y. "Tenasüb", *DİA*, Cilt: 40.

- Savi, Mustafa el-Cüveyni, *Kırae fî Tûrasi'z-Zemahşeri*, Müneşatü'l-Maarif, İskenderiye, trh.
 _____ *Menhecu'z.-Zemahşeri*, Kahire 1959, s. 263-264.
- Sönmez, Selami, "Ebu'l Kasım Mahmud Zemahşeri Eseri Mukkaddimetu'l Edeb'in Didaktik Değeri", *A.Ü. Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 40, Erzurum 2009.
- Subhi Salih, *Mebahis fî Ulumi'l Kuran*, Darul İlmil Melayin, Beyrut 1881.
- Suyuti, Celeleddin, *el-Itkan fî Ulumi'l Kuran*, Daru İbn Kesir, Dimeşk-Beyrut 2006.
 _____ *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (1. Basım), (thk.: Ali Ömer), Kahire 1396/1976.
- Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l-Kadir el-Camiu Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti Min İlmi't-Tefsir*, Kahire 1964.
- Taberi, Ebu Cafer, Muhammed b. Cerir, *Camiul Beyan an Tevilül'l-Kur'an*, (Taberi tefsiri olarak meşhur), Darul İhyail Turasil Arabiyye, Beyrut- Lübnan 2001,
- Tahanevi, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istılanati'l-Funun*, Kalkuta 1862.
- Taşköprüzade, Ahmed b. Mustafa, *Miftahu's-Saade ve Misbahu's-Siyade fî Mevduati'l-Ulum*, Daru'l-Kutubi'l-Hadise, Kahire trh.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1992.
- Tuncer, Faruk; *Kur'an Sûrelerindeki Eşsiz Âhenk*, Işık Yayınları, İstanbul 2003.
- Turan, Abdülbaki, "Nimetullah Nahcevani ve el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l-Mefatihu'l-Ğaybiyye" İsimli Tefsiri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 1985.
- Ustaosmanoğlu, Mahmud, *Kur'an'ı Mecid ve Tefsirli Meal-i Alisi*, İstanbul 2007.
- Ünver, Mustafa, *Kuran'ı Anlamada Siyakın Rolü*, Ankara 1996.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul 1989.
 _____ "Kuran Surelerindeki Eşsiz Âhenk", *Yeni Ümit*, Sayı: 60.
- Yıldız, Sakıp, "Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet", *Diyanet Dergisi*, Sayı: 21, 1985.
- Yılmaz, Faik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet*, DİB Yay., Ankara 2005.
- Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Kahire 1381/1961.

Zemahşeri, Ebu'l Kasım Carullah Mahmud b Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l Ekavi'l fi Vucuhi't-Tevil*, Darul Kitabu'l Arabi Yay., Beyrut 2012.

_____ *Dîvânü'z-Zemahşerî*, (1. Basım), (thk.: Abdüssettâr Radîf), Kahire 2004.

_____ *Esâsü'l-Belâğâ*, (1. Basım), (thk.: Mezîd Naîm ve Şevkî el-Me'arrî), Beyrut 1998.

Zerkani, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l İrfan fi Ulumi'l-Kuran*, Darul Kitabu'l Arab, Beyrut 1992.

Zerkeşi, Bedruddin, *el-Burhan fi Ulumi'l Kuran*, Darul Marifet, Beyrut 1994.

Zirikli, Hayreddin, *el-A'lam*, Daru'l-İlim, Beyrut 1990.

Vehbe, Zuhayli, *et-Tefsiru'l Münir fi'l Akideti ve's-Şeriatı ve'l Menheci*, Daru'l Fikr, Beyrut-Lübnan 1991.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Şerif GEDİK
Doğum Yeri ve Tarihi	Malatya 07/07/1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	Hacegan85@hotmail.com
Tarih	31/01/2014